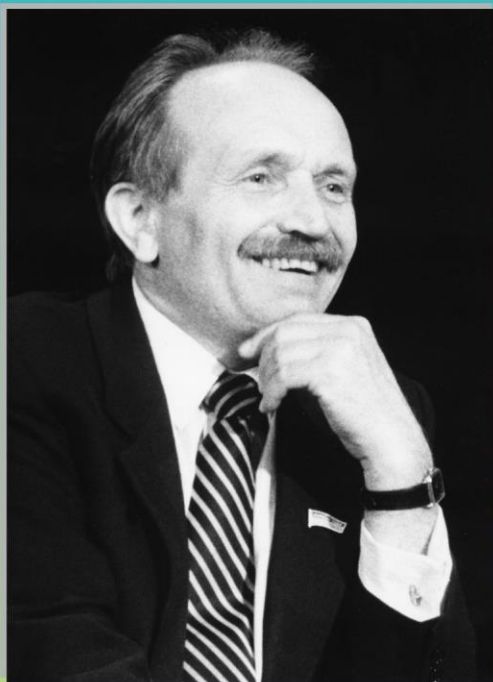

Другі Чорноволівські читання

**Матеріали наукової конференції,
присвяченої 75-й річниці
з дня народження
В'ячеслава Чорновола**

**Тернопіль
2014**

УДК

Другі Чорноволівські читання: Матеріали наукової конференції, присвяченої 75-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 30 березня 2013 р.) / упоряд. В. Деревінський. – Тернопіль, 2014. – 139 с.

ISBN

У збірнику подано матеріали наукової конференції Других Чорноволівських читань. Розглядаються різні аспекти життя і діяльності В. Чорновола, висвітлюються та аналізуються його погляди. Ідеться про його журналістську діяльність, участь у русі Опору 1960 – 1980-х рр., у створенні Галицької асамблеї, в утворенні та діяльності Народного Руху України, у політичному житті 1990-х рр. Аналізуються причини та протиріччя, що спричинили розкол у Русі в 1999 р. Окремі доповіді присвячені вивченню фактів політичної діяльності В. Чорновола на Миколаївщині та Закарпатті. На основі осмислення ідей та практичних здобутків В. Чорновола здійснено спробу визначити його роль і значення в історії українського народу. Проведений також розгляд масиву джерел про Великого Українця, що зберігаються в різних архівосховищах України.

Збірник призначений для науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться поглядами та діяльністю В. Чорновола.

Упорядник: *Василь Деревінський*

ISBN

Зміст

Від упорядника.....	4
Всупне слово. Чорновіл Тарас.....	6
Адамович С. Значення В. Чорновола у створенні й діяльності Галицької асамблеї.....	18
Ведмідь Л. В'ячеслав Чорновіл: національний символ на тлі епохи.....	34
Деревінський В. Архівні джерела центральних архівосховищ України про життя і діяльність В. Чорновола.....	47
Діденко Ю. В'ячеслав Чорновіл на Миколаївщині.....	53
Зайцев Ю. «Заньківчанські вечори» В'ячеслава Чорновола – політичний заповіт духовного лідера нації.....	60
Лазарович М. Народний Рух України за перебудову: визрівання передумов створення (друга половина 1980-х років).....	73
Овсієнко С. «Костенківці» та «чорноволівці» про участь В. Чорновола в «розколі» Народного Руху України у 1999 р.....	87
Мельникова О. Журналістська діяльність В. Чорновола.....	96
Перегуда Є. Діяльність В. Чорновола як уособлення розвитку партійних механізмів формування влади.....	106
Піпаш В. В'ячеслав Чорновіл і Закарпаття.....	111
Русначенко А. Розкол у НРУ: причини, характер, наслідки.....	117
Секо Я. В'ячеслав Чорновіл: на роздоріжжі шістдесятництва.....	127
Відомості про авторів.....	138

Від упорядника

В'ячеслав Чорновіл є одним з найвідоміших українських громадсько-політичних та державотворчих діячів ХХ ст., який відіграв значну роль у національному відродженні, відновленні політичного суверенітету та утвердженні державності власного народу. Зі студентських років він виступав за належне забезпечення прав особи й національної спільноти. За свою важку і наполегливу діяльність отримав визнання представників української і світової громадськості, а з боку радянської влади – багаторічне тюремне ув'язнення і заслання. Тюремно-таборові «університети» загартували його характер, перетворили в безстрашного лідера зі зрілим політичним мисленням.

З виходом на свободу В. Чорновіл продовжив вести активну громадсько-політичну діяльність, спрямовував зусилля на активізацію українського національного руху, відновлення політичної та економічної незалежності України. У відродженій Українській державі був одним з найвпливовіших політичних діячів, лідером потужної національно-демократичної партії та фракції в парламенті. До своєї трагічної загибелі повсякчас працював на зміцнення української державності, розвиток демократії, захист громадянських прав, становлення парламентаризму.

Внесок В. Чорновола в історію українського народу не співмірний із сучасним рівнем дослідження його постаті та осмислення діяльності. Виходячи з актуальності вивчення життя і діяльності В. Чорновола, з ініціативи видавництва «Смолоскип», за підтримки Інституту історії України НАН України (відділ історії України другої половини ХХ століття, завідувач доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України В. М. Даниленка та відділ новітньої історії та політики, завідувач доктор історичних наук, професор Г. В. Касьянов) та фінансового забезпечення Міжнародного благодійного фонду В'ячеслава Чорновола було утворено організаційний комітет під головуванням доктора історичних наук, доцента В. Деревінського, яким було підготовлено та проведено наукову конференцію, присвячену вивченню особистості В. Чорновола. Тим самим відновлено практику проведення започаткованих у 2003 р. Чорноволівських читань, що збирають дослідників життєдіяльності В. Чорновола та фахівців з питань, які безпосередньо пов'язані з його діяльністю. У Других «Чорноволівських читаннях» узяли участь науковці з Ужгородського національного університету (м. Ужгород), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН

України (м. Львів), Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича (м. Тернопіль), Інституту історії України НАН України (м. Київ), Інституту національної пам'яті (м. Київ), Київського національного університету будівництва і архітектури (м. Київ), Одеського національного політехнічного університету (м. Одеса), Маріупольського державного університету (м. Маріуполь Донецької обл.). Під час роботи наукової конференції було розглянуто різні аспекти життя і діяльності В. Чорновола, висвітлено і проаналізовано його погляди. Ішлося про журналістську діяльність, участь у русі Опору 1960 – 1980-х рр., у створенні Галицької асамблеї, в утворенні та діяльності Народного Руху України, політичному житті 1990-х рр. Аналізувалися причини та протиріччя, що спричинили розкол у Русі в 1999 р. Окремі доповіді були присвячені вивченню фактів політичної діяльності В. Чорновола на Миколаївщині та Закарпатті. На основі осмислення ідей та практичних здобутків В. Чорновола було здійснено спробу визначити його роль і значення в історії українського народу. Проведений був також розгляд масиву джерел про Великого Українця, що зберігаються в різних архівосховищах України.

У збірнику представлені статті, які містять різноманітні оцінки діяльності В. Чорновола, інколи кардинально протилежні. Не зі всіма ними погоджуються упорядник і видавці, однак різноманіття поглядів буде слугувати підставою для подальшого наукового дискурсу в рамках чергових Чорноволівських читань, що сприятиме осмисленню постаті Великого Українця, розширенню і поглибленню інформації про нього в громадськості. Поряд з цим, хотілося б порадити авторам доповідей та майбутнім дослідникам більш ретельно підходити до вивчення поглядів і діяльності В. Чорновола, зокрема щодо його громадської праці на початку 1960-х рр., професійного рівня як літературного критика, політичних поглядів у 1960 – 1970-х рр., участі в окремих громадсько-політичних акціях, а також аналізу причин і перебігу розколу в НРУ у 1998 – 1999 рр.

Збірник призначений для науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться поглядами та діяльністю В. Чорновола.

Вступне слово

Діяльність і творча спадщина В'ячеслава Чорновола надзвичайно багатогранна. Це гострі політичні виступи та статті на злобу дня, серйозні роздуми про майбутній устрій Української держави, глибокий аналіз причин втрати колосальних можливостей, які відкривалися після здобуття незалежності, а водночас: блискуча публіцистика й високофахове літературознавство. Так само і його доля залишається невіддільною від боротьби українського народу за здобуття незалежності й не менш драматичної праці для розбудови своєї держави. Гострота й актуальність усіх його виступів, заяв та статей значно підвищує потребу у вивченні й належному аналізі його творчої й політичної спадщини.

Однак пам'ять про В'ячеслава Чорновола стала заручницею таких двох типових негативів українського громадянського життя, як відверте лінівство, яке заважає належним чином познайомитися з реальними його працями, та відверті спекуляції на іменах великих українців. На жаль, це й призводить до постійного наступання на ті самі політичні граблі: ми роками товчемо голови об стіну політичних непорозумінь у пошуках відповідей на поставлені сучасним життям виклики й часто навіть не здогадуємося, що дуже чіткі рецепти вже виписані й апробовані в працях В'ячеслава Чорновола, перевірені гірким досвідом його життя. Про спекуляції ж на його імені навіть говорити не доводиться. Перекручували й використовували все його ідеї та добре ім'я як політичні соратники, так і опоненти.

Іноді здається, що при житті він мав так мало підтримки у своєму політичному оточенні, зате так багато зазнав пієтету після смерті саме тому, що живим носієм своїх чітких і чесних ідей не був потрібний нікому на владному Олімпі. Зате, вирвавши з контексту окремі тези, чи, радше, навіть заголовки до них, поживитися прагнули всі, кому не лінь. Меркантильне середовище з-поміж колишніх соратників-рухівців пробувало тезою про «конструктивну опозицію» виправдати відверту продажність перед властимущими, навіть не пробуючи звернутися до тих принципів, які Чорновіл закладав у основу такої позиції. А на тезі про федеративний устрій України пробували поспекулювати навіть найвідвертіші сепаратисти, яких він вважав своїми безумовними ворогами. І нікому навіть у голову не приходило прочитати його ж авторські пояснення щодо земельного способу розбудови адміністративно-територіального устрою України на зразок того, який діє в сучасній Німеччині (передчуваючи майбутні спекуляції та відбиваючись

від малограмотного нерозуміння, він ще на початку 90-их спеціально відмовився від застосування неоднозначного терміну про федералізм).

Ще одним приводом для тривоги стосовно спекулятивного використання творчої й політичної спадщини В. Чорновола й досвіду його життя є та, іноді легковажна, а деколи й зі злим умислом застосована вибірковість у ставленні до його слів і вчинків та відривання фактів від історичного контексту. Політик, який живе й діє в реальному історичному часі, не лише може, але й зобов'язаний іти на певні компроміси, домовленості, поступки щодо тимчасових попутників, десь згладжувати політичну риторичку, головне, щоб не були зневажені велика мета, ідеологічна послідовність та розуміння, де проходить межа між компромісом і зрадою своїх принципів. Будь-які спекуляції на висловлюваннях В. Чорновола без урахування цих чинників так само, як і спроба пристосувати окремі технологічні конструкції, які він застосовував у 60-х, до сучасних реалій, є не лише антинауковими, але й безчесними стосовно його світлої пам'яті й шкідливими для нинішнього суспільного процесу.

Також абсолютно неприпустимо використовувати спадщину Вячеслава Чорновола без урахування того факту, що він був, напевно, найпослідовнішим і, на жаль, можливо, останнім ідеологічним політиком в Україні. Саме первинність ідеологічних принципів, неможливість переступити через них, які б спокуси не дарувало відступництво, робить його воістину унікальним діячем серед нашого вельми кон'юктурного та меркантильного шумовиння. Скільки таких прикладів ідеологічної всеїдності ми бачимо й серед наших наче б то правих і нібито лівих, уже не кажучи про центристське болотце. Пригадую, як одна відома політична лідерка менше ніж за рік тричі кардинально міняла ідеологію своєї партії: спершу створювала «українську правицю», потім переорієнтувалася на Соціалістичну партію, а до кінця року прийшла до асоційованого членства в правій Європейській народній партії. На їх фоні В. Чорновіл видавався негнучким і незручним не лише для ситуативних партнерів, але й для хитких членів власної партії. Може, це й було однією з причин того, що, відчувши всю ницість своїх ідеологічних метань на фоні послідовності й української зорієнтованості В'ячеслава Чорновола, багато з колишніх і противників, і соратників дуже б хотіли, щоб він став для українського суспільства безмовним пам'ятником, під постаментом якого можна виголошувати які-завгодно твердження, а сам же він мав би залишатися в мовчазному минулому.

Тому, напевно, уже не лише назрів, але навіть перезрів час, коли діючі політики мали б трохи скромніше поводитися з творчою спадщиною В'ячеслава Чорновола, а на авансцену вийшли б науковці, які можуть без кон'юктури й політичної тріскотні розшукати, оприлюднити й

проаналізувати все те, що здійснив, сказав та написав В. Чорновіл, а також, з якими обставинами це було пов'язано й яку надмету він при цьому перед собою ставив. Можливо, тоді будь-які спекуляції, зловживання та замовчування стануть якщо не зовсім неможливими, то принаймні більш явними. А ми всі отримаємо відповіді на дуже багато питань з нашого сьогодення, які, насправді вже були набагато раніше знайдені В. Чорноволом частково через його історичну прозорливість і масштаб осмислення всього нашого історичного буття, а частково й через те, що ми, заблукавши в трьох соснах сучасної історії, аж надто часто повертаємося до вже не раз пройдених ям і вибоїн.

На жаль, на належному науковому рівні зроблено не надто багато досягнень, якщо враховувати всю масштабність постаті В'ячеслава Чорновола. Маємо історичний парадокс: вшановуємо більше, ніж вивчаємо й розуміємо. Число урочистих академій та гучних святкувань до ювілейних дат перевищує кількість наукових конференцій і досліджень. Маємо в підсумку прекрасне видання всіх праць В'ячеслава Чорновола в десяти томах, здійснене без підтримки держави, а тому мінімальним тиражем, та й те залишається без належної уваги громадськості й наукової й політичної спільноти, декілька високофахових досліджень (більшість з них зроблені й опубліковані внаслідок подвижницької праці Василя Деревінського) та ще серію якісних публікацій у пресі й малодоступних профільних виданнях.

На тлі такої мілкої дослідницької діяльності дуже насиченим і продуктивним явищем стали Другі Чорноволівські читання, проведені 30 березня 2013 року стараннями науковця Василя Деревінського й видавництва «Смолоскип», у якому й виходить десятитомне видання творів В. Чорновола. Сама методика читань передбачає поєднання наукових підходів і критеріїв з доступністю їхнього сприйняття. Тому це видання матеріалів читань, яке щойно тепер виходить з друку, повинне задовільнити вимоги фахових науковців, але й бути доступним для сприйняття та застосування всіма тими, для кого В. Чорновіл – не лише одне з імен в рідній історії, але й джерело інформації для застосування в сьогоденній суспільній діяльності. Також режим читань не передбачає жорсткого обмеження тематики виступів, тому маємо доволі широку палітру досліджень як за спрямованістю, так і за глибиною розкриття теми.

Користуючись пропозицією упорядника, дозволю собі провести поверховий аналіз і своєрідне представлення матеріалів даного збірника. Розумію, що мій огляд буде доволі суб'єктивним та не претендуватиме на рівень наукового дослідження, але, можливо, допоможе читачеві попередньо зорієнтуватися в матеріалах досліджень, а отже, виступить лише своєрідною передмовою.

Відкриває збірник доповідь доктора історичних наук, професора кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ) Сергія Адамовича «Значення В'ячеслава Чорновола у створенні й діяльності Галицької асамблеї». Ця якісна інформативна праця про важливий та вельми контраверсійний у висвітленнях етап як у політичній діяльності В'ячеслава Чорновола, так і позиціонування Галичини на зорі формування новітньої Української держави автором задумувалася саме як історичний матеріал. Однак через рік після читань її актуальність значно зросла. Ідеї федералізації та децентралізації з відвертим присмаком сепаратизму, які сьогодні тривожать українське суспільство вже раніше, у 1990 – 1991 роках знайшли свій абсолютно інший, цілком державницький розв'язок у тодішній Галичині. І хоча виступ С. Адамовича не містить жодних історичних паралелей, його текст вартувало б перечитати сьогоднішнім вітчизняним політикам, оскільки в ньому чітко видно досвід регіоналізації в рамках унітарної держави, кооперацію економічних зусиль без шкоди для цілості держави, поєднання продуктивних сил у межах історичного регіону, спрямоване не на ізоляціонізм, а для поширення прогресу.

У доповіді викладено чіткий історичний контекст, завдання, методологію, та роль В. Чорновола у цьому важливому регіональному утворенні. На чітких фактах спростовано твердження, нібито Галицька асамблея містила зерна сепаратизму тощо. Також викладено певну інформацію про бачення В. Чорноволом ідеї федералізму. До цікавих паралелей можна віднести реакцію на створення Асамблеї в московській пресі – тактика перекручування фактів і перебріхування з того часу в Москві стала лише цинічнішою.

Подискутувати з автором дозволю собі лише стосовно одної деталі. Теза, що друге засідання Галицької асамблеї В. Чорновіл скликав для того, щоб отримати підтримку на майбутніх президентських виборах, є контраверсійною, адже засідання планувалося значно раніше. Стосовно ж заклику В'ячеслава Чорновола під час виступу на Асамблеї про необхідність висунення від демократичних сил єдиного кандидата, то сама історія підтвердила, наскільки це було необхідно. Основні ж документи, прийняті на тернопільському засіданні, стосувалися економічних і організаційних питань та адміністративної реформи.

Наступна доповідь кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу дослідження впливу на національну пам'ять соціальних і духовно-культурних чинників Українського інституту національної пам'яті (м. Київ) Людмили Ведмідь «В'ячеслав Чорновіл: національний символ на тлі епохи» є прикладом хорошого науково-популярного твору про В'ячеслава Чорновола.

Враховуючи недостатню обізнаність загалу з багатьма фактами його біографії, базовими працями, поглядами тощо, дана праця цілком може послужити основою для статей у підручниках, біографічних виданнях та відповідною точкою для дослідників, які починають вивчення сучасної української історії. Легкість і доступність викладу поєднується з численними бібліографічними посиланнями, що підвищує наукове значення праці.

Дозволю собі лише кілька зауважень. Автор, відзначаючи серед особливих рис В. Чорновола та діячів його генерації внутрішню харизму та інтелігентність, могла б доповнити цей перелік ідеологічністю та безкорисливістю, що особливо виокремлює В'ячеслава Чорновола на тлі сучасних політиків. Думаю, що дещо заоптимістично звучать слова про численні дослідження й спогади про В. Чорновола. Власне вона й перерахувала майже всі рідкісні професійні дослідження спадщини Чорновола, а більшість спогадів грішать відвертою спекулятивністю та односторонністю. Реальний же рівень уваги державної влади до постаті В. Чорновола залишається вкрай низьким і епізодичним.

Серед інших форм вшанування пам'яті доречним було б навести максимально повний перелік пам'ятників, шкіл його імені, вулиць тощо. Подібна інформація часто буває запитуваною, тому її узагальнення в такій доповіді було б корисним, тим більше, що це лягає в канву дослідження.

Доповідь доктора історичних наук, доцента кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури (м. Київ) Василя Деревінського «Архівні джерела центральних архівосховищ України про життя і діяльність В. Чорновола» – це традиційно блискуча наукова праця, до якої будь-що додати просто неможливо. Василь Деревінський сьогодні основний дослідник матеріалів про життя й праці В. Чорновола і єдиний, хто на такому рівні здійснює дослідження. Завдяки його пошукам вдалося віднайти численні архівні документи й заповнити ряд прогалів у життєписі й творчому спадку. Можу тільки поділяти сподівання автора, що в близькому майбутньому вдасться відшукати додаткові матеріали й документи, та висловити жаль, що ряд матеріалів, як то: оперативна справа КГБ, частина листування, у тому числі блискучого «табірною літературознавства» були знищені. Хоча, можливо, десь у недосліджених архівах СБУ колись виявляться «резервні копії», якщо їх не було завчасно вивезено до Москви.

Дві доповіді були присвячені діяльності В'ячеслава Чорновола в окремих регіонах країни. Перша з них – кандидата історичних наук, народного депутата IV скликання, голови Миколаївської обласної організації Народного Руху України з 1992 року (м. Миколаїв) Юрія Діденка «В'ячеслав Чорновіл на Миколаївщині». Автор відобразив обставини, перебіг та суспільно-політичні наслідки кількох

найважливіших візитів В. Чорновола до Миколаївської області. Тема сьогодні набуває значної актуальності, оскільки південь України знову опинився під посиленою увагою імперських сил путінської Росії, у регіоні пробують розбурхати антиукраїнські сепаратистські настрої, як це вже відбувалося на першому етапі становлення Української держави. Приклад діяльності лідера україноцентричних сил у дуже складному регіоні, зокрема в побутових деталях, може показати результативність широкого діалогу з людьми. В. Чорновіл ніколи не загравав зі слухачами, не підстосовувався під теми й тональності, які мали б сподобатися присутнім, але завжди демонстрував повагу до слухача й умів його почути. Як цього бракує сьогоднішнім політикам! Може, через відсутність у них внутрішньої переконаності й щирості місцеві жителі часто заявляють, що зі столиці їх не чують, та й самі не хочуть почути заїжджих гостей.

Можу лише закинути автору його надмірну скромність. Адже він не лише науковець, але й політик і активний учасник усіх описаних процесів. Проте жодного разу Юрій Діденко не згадує про свою участь у згаданих подіях. Це, безумовно, викликає повагу, але негативно відбивається на інформативному наповненні доповіді, оскільки діяльність В. Чорновола на Миколаївщині невіддільна від праці самого автора.

Від себе добавлю, що вплив В'ячеслава Чорновола на людей (навіть політичних противників) у цій області був дійсно дуже великим. Можу навести приклад тодішнього комуністичного номенклатурника, а пізніше керівника області М. Круглова, який розповідав, що український світогляд йому прищепив саме Чорновіл, якого він уперше слухав у 1991 році. Не меншим був вплив Чорновола й на міського голову Миколаєва В. Чайку (саме він посприяв, щоб у місті був споруджений один з перших пам'ятників В. Чорноволу). Відважуся припустити, що плани перетворити Миколаїв у другий Севастополь (за антиукраїнськими настроями) були знівельовані також і під впливом В'ячеслава Чорновола та Юрія Діденка.

Доповідь кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Науково-дослідного інституту Ужгородського національного університету, голови Закарпатської крайової організації НРУ (1994 – 2006 рр.) (м. Ужгород) Володимира Піпаша «В'ячеслав Чорновіл і Закарпаття» так само насичена інформацією, аналізом, власними оцінками та дуже рельєфно відображає обставини частих відвідувань В. Чорноволом Закарпаття. Важливо, що відображені невідомі чи призабуті факти, як то підпільне перевезення самвидаву до Чехо-словащини й далі на Захід завдяки студентці Ганні Коцуровій тощо.

Дуже важлива як з історичного, так і політологічного огляду констатація факту, що на засіданні в Хусті Великої ради НРУ за перебудову саме В'ячеслав Чорновіл не допустив перетворення Руху у

вужькопартійну структуру чи розділення на кілька партій, оскільки, як він стверджував, Рух на той час ще не виконав своїх народнофронтівських функцій. Симптоматично, що тоді це питання прощтовхували І. Драч, Д. Павличко, Л. Лук'яненко, які за деякий час нещадно критикували вже Чорновола за перетворення Руху в партію, коли попередні функції вже були реалізовані, а сама структура перебувала на межі розвалу. Це повністю руйнує позиції офіційної історіографії, побудованої на фальшивих тезах про «вождизм Чорновола».

Корисні й актуальні спогади автора про протидію політичному русинству, зародкам «політико-фінансового холдингу», як пізніше називав В. Чорновіл СДПУ(о), про його апеляції до історичних аналогій. Дуже показове звернення В. Чорновола до прикладу Карпатської Русі в питанні щодо необхідності єднання розрізнених демократичних партій і кандидатів. Скільки років пройшло, а тема досі актуальна, але несприйнята дріб'язковими амбітними лідерчиками... Також дуже корисний психологічний нарис про особливості прийняття рішень В'ячеславом Чорноволом.

Блискуча доповідь кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів) Юрія Зайцева «Заньківчанські вечори» В'ячеслава Чорновола – політичний заповіт духовного лідера нації», незважаючи на дуже вузьку тематику, надзвичайно інформативна. Прекрасний історик, Юрій Зайцев вибрав, здавалося б, невдячну для науковця тему – переказати зміст двох творчих вечорів у Львові, але зробив свою працю настільки досконало, що текст його доповіді заслуговує на першочергове прочитання, зокрема й у силу актуальності порушених тем.

Наведена точна довідка про саме явище «Заньківчанських вечорів», можна звернути увагу, що, хоча Святослав Максимчук (один з найближчих друзів В. Чорновола) проводив вечори ще з листопада 1988 року, Чорновіл став їх героєм уперше лише в жовтні 1991-го. Особиста скромність не давала йому скористатися статусом друга. У викладі першого вечора бачимо масштабну картину життєвого шляху В'ячеслава Чорновола й відповіді на питання, які донині не втрачають своєї актуальності. Виклад зроблено настільки живою мовою, аж забуваємо, що читаємо скорочений переказ, а не слухаємо самого Чорновола.

Серед важливих фактів, які слід виокремити: поновлення незаслужено призабутих обставин знаменитої маніфестації в кінотеатрі «Україна»; дуже чіткий і гостроактуальний виклад В. Чорноволом його бачення федеративного (земельного) устрою України; заклики до єднання демократичних сил, які й досі не почуті політиками; ставлення до націоналізму й знаменита фраза про «сон невільника». Ніби для

сьогоднішнього дня прозвучали фрази стосовно шкідливості вступу в СНД, відродження державницького мислення на сході України й відверто антидержавні дії місцевих еліт, необхідність розбудовувати власну армію, а особливо ж вбивча й аж надто сучасна характеристика; «ялова Верховна Рада й не менш яловий уряд».

Виклад змісту другого вечора (27 жовтня 1996), на жаль, вийшов надто стислим, але також не можна оминати розлогу цитату щодо причин, чому Україна так і не стала успішною державою, та запевнення: «Я думаю, що на початку ХХІ століття Україна буде, ну, десь, може не на самому початку, десь трошки далі, могутньою європейською державою». Дуже чітко вже тоді було заявлено про загрози від тривалого базування в Криму російського Чорноморського флоту й про неприйнятність приєднання до ЄС.

У доповіді докторанта кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (м. Тернопіль) Миколи Лазаровича «Національне піднесення України другої половини 1980-х років як переддень Руху» викладено загальний огляд подій від часу приходу до влади М. Горбачова й до заснування Народного Руху України за перебудову. Матеріал достатньо обширний і пізнавальний, хоча безпосередньо до тематики читань має лише опосередкований стосунок, оскільки про роль у тогочасних подіях В'ячеслава Чорновола практично нічого не сказано, як і про відновлений ним «Український вісник» та засновану з його ініціативи УГС. Деталізація діяльності неформальних, опозиційних до КПРС об'єднань відображена на прикладі долі самого М. Лазаровича.

Дуже широка тема доповіді призвела й до пропуску ряду інших пластів протестного руху, як, наприклад, шахтарські виступи, страйкові комітети, незалежні профспілки тощо.

Цікаве наукове дослідження з галузі історії та теорії журналістики «В'ячеслав Чорновіл – дисидент, журналіст, публіцист, редактор «Українського вісника» (1970 – 1972, 1987 – 1989)» виголосила аспірант, асистент кафедри соціальних комунікацій Маріупольського державного університету (м. Маріуполь) Олена Мельникова. Дослідження достатньо ґрунтовне, авторка оперує відповідним понятійним апаратом, здійснює достатньо широкий аналіз особливості виникнення дисиденства й самвидаву як явищ. З більшістю висновків можна погодитися без застережень, лише деякі можуть потребувати незначних доповнень і уточнень. Нею проведено всебічний аналіз як підпільного, так і відновленого «Українського вісника», і слід відзначити, що аналіз добросовісний. Із застережень можу сказати лише одне: доповідь стала б рельєфнішою та краще б сприймалася, якби в ній містилися вкраплення

цитат з даного видання та перелік не лише рубрик, але й заголовків окремих статей.

Один з матеріалів, представлених на слухання, викликає гостре несприйняття. Я маю на увазі доповідь кандидата історичних наук, доцента кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету (м. Одеса) Станіслава Овсієнка «Костенківці» та «чорноволівці» про участь В. Чорновола в «розколі» Народного Руху України в 1999 р.». Щоб уникнути звинувачень у суб'єктивності та зацікавленості звернуся до деяких концептуальних питань та об'єктивних обставин і фактів.

Найперше, це питання, чи може історик цитувати й досліджувати заяви й дії осіб, які з плином часу зазнали суспільного осуду й визнані такими, що призвели до фатальних наслідків? Безумовно, так. Але чи допустимо це робити без аналізу реального суспільного контексту та відомих на даний час фактів? Це питання переважно відносять до сфери професіоналізму та моралі. Наведу показовий приклад. Один львівський політик та історик вивчає й публікує праці лідерів нацистської Німеччини та фашистської Італії. Його книга викликала велике суспільне обурення. На його виправдання, що ці матеріали мають бути висвітлені, оскільки є частиною історичного процесу ХХ-го століття, була резонна відповідь: так, але оскільки після їхнього написання було визнано всіма можливими засобами, що ці праці є людиноненависницькими, публікація їх допустима лише разом із висвітленням їхньої злочинної сутності та відображенням історичного контексту й наслідків. Тобто, якщо ви для наукових цілей публікуєте статтю Гітлера чи Гебельса про євреїв чи слов'ян як недолудей, то мусите надати належний критичний матеріал, який підтверджує всю злочинність таких тверджень.

Звичайно, Костенко не Гітлер, а Лавриновичу далеко до Гебельса, але якщо ви наводите їхні цитати з приводу того, що Чорновіл нібито спільно з Кучмою розколювали Рух, то потрудіться звернутися до широковідомих фактів. Наприклад, повідомлення про відвідування президентського кабінету в період розколу. Співвідношення між Чорноволом і його сторонниками та Костенком і учасниками заклоту нуль проти кільканадцяти візитів. Так само можна скільки завгодно говорити про міфічний авторитарний стиль управління В. Чорновола, а можна переглянути протоколи засідань фракції НРУ та вищих партійних органів, які свідчать про протилежне.

Цитувати Костенка щодо того, ніби влада допомогла Чорноволу та його наступнику зберегти право на НРУ й не проаналізувати суть статутних документів партії і звіту мандатної комісії другого етапу з'їзду – це вже упередженість, оскільки цілком доступна брошура «Це була нова спроба осудити В'ячеслава Чорновола», в якій міститься розлогий виступ

Юрія Ключковського на судовому засіданні за позовом Костенка, де юридично доведена повна відсутність правової позиції в останнього.

Також некоректно цитувати Лавриновича й Зварича, жодним словом не згадавши, що за деякий час вони повернулися до легітимного чорноволівського Руху й публічно дезавуювали свої попередні заяви та звинувачення, визнавши їх цілковито помилковими й емоційними.

І ще один нюанс, який змушує мене розглядати доповідь як упереджену. Автор неодноразово цитує Костенка, протиставляючи йому далеко не основні заяви деяких прихильників В. Чорновола. Але жодного разу не процитовано жодної фрази самого Чорновола, який цій політичній драмі присвятив десятки статей, інтерв'ю, виступів, а також програмний виступ на з'їзді, я вже не кажу про брошуру «Спроба розколу Руху. Причини. Виконавці. Замовники».

Автор закінчує доповідь словами: «...аналіз джерел та літератури цієї проблеми засвідчив, що «розкол» як явище мав суб'єктивно-об'єктивну природу», але ні однієї, ні другої природи так і не продемонстрував.

Цікаву, хоча в дечому дискусійну, політологічну наукову працю представив доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури (м. Київ) Євген Перегуда «В. Чорновіл та Народний Рух України: політологічні аспекти». Автор пропонує цікаву концепцію оцінки ідеологічної діяльності сучасних партій, рекомендує відійти від політичної ортодоксії в їхній класифікації й констатує, що Рух був першою українською партією, яка порвала з доктринерством. Він вводить певні дефініції стосовно терміну «націонал-демократія», відзначаючи, що В. Чорновіл наповнив національну складову ширшим за етнічний змістом, сповідував мовну толерантність, не замикався у своїй електоральній ніші, сповідував діалог. Автор робить дуже знакове визначення причин виникнення проблем у В. Чорновола й НРУ: «Починалася нова політична епоха, за якої політичний діалог не є чеснотою. Відтак В. Чорновіл з його прагненням такого діалогу не підходив під стандарти цієї епохи».

Дискусійним є твердження, що вплив і популярність Руху можна було наростити, відмовившись від ідеї державної підтримки української мови як єдиної державної. Очевидно, що для В. Чорновола такий шлях був неможливий. Євген Перегуда розглядає струнку доктрину консолідації сил суспільства навколо ідеологічних постулатів Руху після приходу до влади Л. Кучми, але констатує, що ця консолідація пішла не за планами Руху, однак саме нею можна логічно пояснити перехід до конструктивної опозиції в середині 90-х.

До дискусії підштовхують два наступних твердження автора: перше, що В. Чорновіл не особливо дбав про об'єднання з іншими

демократичними силами. Сам доповідач пояснює й виправдовує таку позицію, але тут наявна неточна базова інформація, оскільки ідея об'єднання для В'ячеслава Чорновола була визначальною від початку 90-х і до самої загибелі. Друге твердження, що постать Чорновола, його ідеологія та діяльність повністю вкладаються в політологічні схеми, уособлюють тенденції розвитку партійного політикуму України наприкінці ХХ ст., фактично відкидає колосальний вплив пасіонарності й особистісних характеристик. Але рівень доповіді спонукає саме до коректної й серйозної наукової дискусії.

Дуже витриману, людяну й прецизійно точну в констатації фактів доповідь представив доктор історичних наук, професор Інституту економіки, екології і права (м. Київ) Анатолій Русначенко: «Розкол в НРУ: причини, хід і наслідки». Ще десяток років тому наведено автором послідовність подій міг переповісти кожен політично активний громадянин, але час затирає пам'ять про події, тому дуже важливо, що до наукового обігу повертаються чіткі визначення та хронологія тих подій.

Сумна теза, якою автор розпочав і завершив доповідь: «Розкол НРУ і смерть В. Чорновола означала кінець національно-демократичної течії як окремої політичної сили в Україні...», – на жаль підтверджується всім ходом подальшої історії. Навіть провівши нікому вже не потрібне об'єднання, обидва осколки Руху так і не змогли відновити хоча б мінімальний вплив на події в Україні. Про долю інших національно-демократичних партій сьогодні вже мало хто й згадає.

Прикладом високофахового наукового дослідження можемо заслужено вважати доповідь кандидата історичних наук, доцента кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка (м. Тернопіль) Ярослава Секо «В'ячеслав Чорновіл: на роздоріжжі шістдесятництва». На прикладі короткого, але визначального двохрічного періоду розкрито не лише становлення В'ячеслава Чорновола як одного з визнаних лідерів шістдесятництва та зачинателя правозахисної (дисидентської) лінії громадського руху, але й глибинні процеси розділу шістдесятників на творче шістдесятництво й дисидентство – політичний рух Опору.

Можу лише уточнити, що остаточно розподіл так ніколи й не довершився. «Культурники» завдяки репресивній машині КГБ були приречені ставати політиками (яскравий приклад – Стефанія Шабатура), а «політики» ніколи не зраджували своїм творчим кореням, так, В. Чорновіл традиційно доповнював свої листи на волю знаменитим «табірним літературознавством», а відновивши у 80-х «Український вісник», значну його частину присвячував мистецькій тематиці. Ще одна контраверсійна тема – це те, чи дійсно колись В. Чорновіл сповідував принципи націонал-

комунізму, а якщо й так, то коли від них відмовився. Сам він усі посилення на догми марксизму-ленінізму пояснював лише як свідому гру проти влади на її ж полі. Одне може стверджувати з власних спогадів, що вже на межі 60–70-х у приватних розмовах він про згадану політичну доктрину висловлювався вельми зневажливо.

Загалом, текст доповіді допоможе не лише краще дослідити становлення В'ячеслава Чорновола як політичного діяча, але й більш точно зрозуміти сутність української історії другої половини ХХ-го століття.

Матеріали Других Чорноволівських слухань, представлені в цьому виданні, різняться за тематикою, стилем, формою викладу, але разом вони наближають нас до кращого розуміння тих принципів, які сповідував видатний український діяч та допоможуть позбутися нальоту фальші й кон'юнктурності, якими його пробують оточити численні сьогоденні політики.

Тарас Чорновіл

4 травня 2014 р.

ЗНАЧЕННЯ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА У СТВОРЕННІ Й ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛИЦЬКОЇ АСАМБЛЕЇ

Національне відродження та розпад компартійно-радянської системи в Україні в кінці 80-х - на початку 90-х рр. ХХ ст. ініціювався українською націонал-демократичною елітою, чільним лідером якої став В. Чорновіл. Його діяльність сприяла наповненню української державності реальним суверенітетом і формуванню демократичного громадянського суспільства.

Дослідження історичної ролі і внеску В. Чорновола у становлення Української держави започатковано в працях О. Андрощука, О. Бойка, Г. Гончарука, В. Деревінського, С. Давимуки, О. Гараня, Ю. Ключковського, О. Шановської. Однак діяльність В. Чорновола і до сьогодні викликає дискусію в наукових колах з огляду на його роль в утворенні Галицької асамблеї та погляди на державний устрій країни. Натомість оцінку соборницьким прагненням галичан у процесі становлення української державності, спроби визначення правового статусу і значення Галицької асамблеї здійснили К. Бондаренко, Я. Дашкевич, С. Кобута, С. Шумлянський, О. Хавич та ін. У свою чергу автор ставить перед собою завдання дати оцінку соборницькій діяльності В. Чорновола як неформального керівника Галицької асамблеї.

Націонал-демократичні організації на березневих виборах 1990 р. до Верховної Ради УРСР і місцевих рад у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях отримали більшість і перехопили в комуністів владу. Одночасно В. Чорновіл був обраний депутатом Львівської облради та Верховної Ради України. Він був одним з лідерів радикального крила демократичної частини парламенту – Народної ради¹.

Отримання влади дозволило опозиції розпочати впровадження національної символіки, релігійних та національних свят; провести зміни в питаннях власності й земельних відносин; відновити права греко-католицької церкви; створити демократичні ЗМІ; розширити партійну багатоманітність і деідеологізувати життя; визнати вояків УПА ветеранами; розгорнути активну національно-просвітню працю в східних та південних областях України. Одночасно В. Чорновіл як голова облради

¹ В'ячеслав Чорновіл: Біографія. Статті. Цитати / Р. Сушко. – К., 2007. – С.7.

виступав за розширення повноваження місцевих органів влади та обмеження так званого демократичного централізму².

Такі дії опозиційної влади значно загострили взаємовідносини між регіоном та офіційним Києвом, який уважав західноукраїнський чинник джерелом дестабілізації. До того ж, загальносоюзні та республіканські партійно-державні структури розгорнули в засобах масової інформації широкомасштабну кампанію з дискредитації дій галицьких облрад, формували уявлення, що «на Заході – самі різуні, ненависники інших національностей»³.

Опозиційні органи влади в західних областях України пов'язувалися зі згортанням демократії. Спеціальний кореспондент газети «Правда» в репортажі за 17 жовтня 1990 р. писав: «Нинішні дії деякої частини керівників Руху й Народної Ради дуже вже змахують на удавку, яку вони приготувалися накинути на шию демократії»⁴. Періодично через контрольовані ЗМІ партійно-радянські органи поширювали інформацію про можливі погроми рухівцями росіян та євреїв⁵.

Загальносоюзна преса поширювала міф про прагнення Західної України до створення своєї окремої держави, а то й приєднання до Польщі⁶. Так, у центральній компартійній газеті «Правда» з'явилися повідомлення, що націонал-демократична влада західноукраїнських областей закликає до відокремлення Західної України від Східної⁷.

14-18 лютого 1991 р. аналітична група відділу національної політики ЦК КПРС провела на рівні експертних оцінок соціологічне дослідження в Західній Україні. У ньому соціологи досліджували ставлення населення регіону до заключення Союзного договору й проведення референдуму про збереження Союзу.

Соціологи виявили, що у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях підтримка незалежності України значно сильніша, аніж в інших областях. Проте галичани заявили про готовність

² Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: монографія / В. Деревінський. – Тернопіль: Джура, 2011. – С.91.

³ Іваничук Р. Не будьмо «малоросами» /Р. Іваничук // За вільну Україну. – 1991. – 5 лютого. – С. 2.

⁴ Дрозд В. Удавка. Что происходит во Львове... / В. Дрозд // Правда. – 1990. – 17 октября. – С. 3.

⁵ Муравський О.І. Російський національно-культурний рух у Львові (1988 – 1991 рр.) / О.І. Муравський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2007. Випуск XII – XIII.–С. 40.

⁶ Братунь Р. Час припинити війну проти народу Західної України / Р. Братунь // За вільну Україну. – 1991. – 25 січня. – С. 2.

⁷ Головенко А., Ястребцов Г. Карпаты – горы крутые / А. Головенко, Г. Ястребцов // Правда. – 1990. – 12 октября. – С. 3.

підтримки створення Галицького краю в складі України⁸. Ці результати засвідчили розуміння галичанами історико-культурних особливостей регіону, стали наслідком несприйняття Східною та Центральною Україною радикальних демократичних та економічних реформ і підтвердили підтримку населенням регіону дій галицьких політиків на чолі з В. Чорноволом на шляху створення Галицької асамблеї.

Одночасно консервативні сили отримали додаткові можливості для критики дій демократичних органів влади внаслідок зростання кризових явищ в економіці краю. Уже за підсумками 1990 р. тут була найвища серед областей питома вага підприємств, що не виконали власних річних планів виробництва (52%) і знизили продуктивність праці на 41,9%⁹. В умовах становлення демократичної влади в Галичині також траплялися випадки волонтаризму, коли керівника змітав натовп, який діяв начебто від імені трудового колективу¹⁰.

Крім інформаційної війни, опозиційні області зазнали також економічної блокади з боку прокомуністично налаштованої центральної влади. У відповідь Львівська обора приймає ухвалу «Про політичну ситуацію на Львівщині і захист демократії» від 29 листопада 1990 р. У ній депутати утворили Комітет громадянської згоди. Його зусилля мали спрямовуватися проти спроб внести розкол у демократичні організації і зупинити національно-демократичне відродження¹¹.

Голові Львівської облради й утвореного Комітету громадянської згоди В. Чорноволу за виняткових обставин, що могли привести до дестабілізації обстановки (насильницькі дії щодо органів влади, демократичних рухів і організацій; уведення військового стану чи підписання проти волі народу союзного договору), тимчасово надавалося право приймати рішення від імені облради¹².

У той же час у доповіді В. Чорновола на сесії 29 листопада 1990 р., у виступах окремих депутатів нав'язувалась ідея Галицької федерації, розробки «нової територіально-організаційної форми співпраці областей Західної України». Львівським демократам пропонувалось визначитися зі зближенням з Волинською та Рівненською облрадами, зазначалось, що «львівського месіанства» з нетерпінням чекає Східна Україна¹³.

⁸ Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5629, арк. 7-8, 21–22.

⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2727, арк. 148.

¹⁰ Давимука С. А за синами йдуть батьки... / С. Давимука // *Голос України*. – 2004. – 11 грудня. – С. 4.

¹¹ Краслянський А. Підміна влади, а не підміна понять / А. Краслянський // *Голос України*. – 1991. – 29 січня. – С. 3.

¹² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2751, арк. 254 – 255.

¹³ Там само. – Арк. 255.

29 грудня 1990 р. Міністр внутрішніх справ і Міністр оборони СРСР видали наказ «Про організацію спільного патрулювання співробітників органів внутрішніх справ, військовослужбовців радянської армії і військово-морського флоту»¹⁴. Демократичні організації та партії потрактували цю подію як уведення надзвичайного військового стану, їхнє занепокоєння викликала можливість використання цього наказу для боротьби з опозицією.

Розбіжності між Галичиною і рештою України посилювалися через різне ставлення до референдуму щодо Союзного договору. Так, Львівська обласна рада на початку лютого 1991 р. прийняла ухвалу «Про збереження політичної стабільності в області і ставлення до референдуму щодо Союзного договору», в якій звернулася до ВР УРСР з вимогою не проводити референдум до прийняття нової Конституції і створення суверенної правової держави¹⁵.

В умовах економічної і політичної блокади влада опозиційних областей розпочала координувати свою діяльність. Існувала домовленість про співпрацю між областями, яка виражалася в майже щоденному взаємному інформуванні про ситуацію, в утворенні спільних виробництв та обміні товарами, спільному реагуванні на урядові укази¹⁶.

Спроби координації праці органів влади трьох західноукраїнських областей значною мірою ініціювалися В. Чорноволом, який мав всі підстави вважати себе регіональним лідером і був прихильником федеративного устрою України. Однак, як відзначав сам В. Чорновіл, галичани, попри існування в минулому ЗУНР, вищий, ніж у цілому по Україні рівень національної свідомості і організації, насторожено сприйняли ідею федеративного устрою України в майбутньому¹⁷.

Ще 4 січня 1991 р. В.Чорновіл на громадсько-політичній конференції у Львові «Українсько-російські взаємини в суверенній Україні» засудив спроби партократів штучно розчленувати Україну на автономії і нав'язати націонал-демократам думку про Галицьку автономію, але водночас задекларував: «Ми, три області, де перемогли демократичні сили, будемо співпрацювати, утворимо Галицьку асамблею депутатів трьох областей»¹⁸.

¹⁴ Приказ министра внутренних дел СССР и министра обороны СССР № 449, 513 // Молода Галичина. – 1991. – 29 січня. – С. 1.

¹⁵ За вільну Україну. – 1991. – 5 лютого. – С. 1.

¹⁶ Мелінішин Б. Про діяльність Рад і депутатську роботу / Б. Мелінішин // Галичина. – 1991. – 2 лютого. – С. 3.

¹⁷ Чорновіл В. Компартія фактично існує / В. Чорновіл // Літературна Україна. – 1991. – 19 вересня. – С. 3.

¹⁸ Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5639, арк. 7.

Федералізація, за В. Чорноволом, передбачала максимальну економічну самостійність регіонів, але водночас і якомога жорсткішу унітарність у впровадженні державницької ідеології, у розбудові освітньо-культурної сфери¹⁹. Як згадує син політика Т. Чорновіл, ідею федералізації України в умовах критичного сприйняття аудиторії В.Чорновіл сформулював ще в 1987 р. на засіданні Львівського дискусійного клубу²⁰.

На виборах 1990 р. В. Чорновіл включив у свою передвиборчу програму пункт про федеративний устрій України. Зокрема, політик передбачив прийняття Закону про державний устрій України, який проголошує її федеративною республікою, що складається із двадцяти федеральних земель, які мають широке самоврядування політичне, соціально-економічне, культурне. Найвищий законодавчий орган В. Чорновіл бачив двопалатною Центральною Радою України, де б голова Центральної Ради обирався прямими виборами всіх громадян України. Крім того, політик вважав, що федеративний устрій України дасть можливість «урядам таких найбільш етнічно неоднорідних земель, як Донбас чи Крим, при визнанні української мови єдиною державною в республіканському масштабі, вводити на тривалий період дво - чи й тримовність у своїх федеральних землях»²¹.

В. Чорновіл також передбачав прийняття Закону про національні меншини України, що гарантував би національним меншинам культурно-національну автономію, а в разі суцільного заселення адміністративно-національну автономію. Окремий пункт закону мав би проголошувати сприяння кримськотатарському народу й утворення в складі України Кримської автономної республіки, в якій корінному народові для відновлення його державності були б надані певні пріоритети (щодо мови, участі в керівних органах тощо)²².

Однак сьогодні частина сподвижників В. Чорновола відкидає в його міркуваннях та діях ідеї федералізації під час створення Галицької асамблеї. Зокрема, С. Давимука вважає, що під час формування об'єднання В. Чорновіл плекав лише ідею адміністративної реформи,

¹⁹ Адамович С. В. Погляди В'ячеслава Чорновола на державний устрій України / С. В. Адамович // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Вип. XI. Серія: Історія: Зб. наук. праць. – Вінниця, 2006. – С. 381.

²⁰ Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. В. Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – С. 743.

²¹ Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні / А. Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб'юка, 1990. – С. 589 – 590.

²² Там само. – С.590 – 591.

одним з моментів якої було створення регіонів, які б відповідали історичним землям²³.

На початку 1991 р. голови галицьких облрад В. Чорновіл, М. Яковина і В. Олійник домовилися про проведення у Львові об'єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської обласних рад народних депутатів²⁴.

На прес-конференції 8 лютого 1991 р. В. Чорновіл назвав наступні причини скликання спільної сесії трьох областей: певну політичну однорідність регіону, спроби захисту від елементів економічної блокади, приблизно однорідне ставлення до майбутнього референдуму, потреба прореагувати на територіальні претензії консервативних і шовіністичних кіл ряду сусідніх країн. Однак він відзначив, що основна тема спільної сесії – це «регіонально-економічна співпраця... прошу не витлумачувати це як створення якоїсь Галицької автономії»²⁵.

У підсумку інтеграційна діяльність західноукраїнських політиків спричинилася до скликання 16 лютого 1991 р. у Львові спільної сесії облрад Івано-Франківської, Тернопільської і Львівської областей, яку назвали Галицькою асамблеєю. На сесії було обговорено два питання: «Загальна концепція економічної співпраці в регіоні» та «Про політичну ситуацію в регіоні і Всесоюзний референдум»²⁶.

Особливої політичної ваги Галицькій асамблеї надало також широке представництво делегацій – від Рівненської, Волинської, Чернівецької, Житомирської і Вінницької областей, делегатів демократичних громадсько-політичних організацій із Москви, Закарпаття, Одеси, Чернігова, Черкас та інших областей²⁷. У роботі асамблеї брали участь близько 1200 осіб. Позитивним було й те, що на фоні загострення релігійної ситуації в краї Галицька асамблея зібрала на своєму засіданні церковних провідників усіх християнських конфесій²⁸.

В. Чорновіл у день зібрання спільної сесії в інтерв'ю газеті «За вільну Україну» серед причин об'єднання назвав «жорстку розгнуждану кампанію, яка ведеться проти Галичини комуністичною пресою республіки й союзного рівня», невизначеність статусу України як країни і

²³ Давимука С. Дитя Галичини – не сепаратизм, а соборність / С. Давимука // Високий замок. – 2004. – 11 грудня. – С. 3.

²⁴ Яковина М. Хто ділить і руйнує соборну Україну? / М. Яковина // Львівська газета. – 2004. – 23 грудня. – С. 4.

²⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2899, арк. 68, 76.

²⁶ Шляхтич В. Не відокремлюватися, а єднатися / В. Шляхтич // Прикарпатська правда. – 1991. – 19 лютого. – С. 1.

²⁷ Галицька асамблея // Галичина. – 1991. – 19 лютого. – С.1 – 2.

²⁸ Гнатівський Б. Гуртуймося, братове / Б. Гнатівський // Молода Галичина. – 1991. – 19 лютого. – С. 1.

потребу заявити на міжобласному рівні про територіальну недоторканність України й спроби економічної блокади. Головний результат сесії політик убачав у створенні міжобласної структури для економічного й політичного об'єднання краю²⁹.

Ще відвертіше мету створення об'єднання В. Чорновіл визначив у виступі на асамблеї: «Якщо буде обрано курс націонал-державницький, то відпаде й окремішність Галичини, і певна осібність її політичної лінії – залишиться географічний термін та ще, може, назва федеративної землі при можливому майбутньому федеративному устрої... Але курс на перетворення України в безликий колоніальний придаток неминуче приведе до посилення ізоляціонізму, змусить нас шукати політичного захисту для національної політичної свідомості, національної культури та духовності»³⁰.

Лідери галицьких областей підкреслювали відсутність сепаратистських планів в ініціаторів асамблеї. Так, голова Тернопільської обласної ради В. Олійник заявив, що Галицька асамблея не буде «робити кроків у бік якогось сепаратизму», а співпрацюватиме, «керуючись суспільно вигідними, загальнонародними інтересами, діючи в рамках договорів і законів України»³¹. Натомість вони подали на розгляд депутатів загальну концепцію економічної співпраці в регіоні, поділилися задумами щодо взаємодії промислових підприємств трьох сусідніх областей, а також обміну інформацією та передовим досвідом, ефективного використання наявного наукового потенціалу й підготовки управлінських кадрів³².

На сесії було прийнято ряд угод: «Про основні принципи співробітництва між обласними радами народних депутатів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей», «Про регіональну координаційну раду», «Про єдність українських земель», «Про проведення 17 березня 1991 р. обласних референдумів»³³.

Правові основи об'єднання визначила угода «Про основні принципи співробітництва між обласними радами народних депутатів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей». Згідно з нею учасники об'єднання обіцяли сприяти розвитку інфраструктури спільних підприємств виробничої сфери, брали на себе зобов'язання сприяти організації і розвиткові контактів у соціально-культурному та науковому

²⁹ За вільну Україну. – 1991. – 16 лютого. – С. 1.

³⁰ Чорновіл В. До незалежності – мирним шляхом / В. Чорновіл // За вільну Україну. – 1991. – 21 лютого. – С. 2.

³¹ За вільну Україну. – 1991. – 16 лютого. – С. 1.

³² Петричук М. В єдності – наша сила / М. Петричук // Галичина. – 1991. – 21 лютого. – С. 4.

³³ Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5632. – 6 арк.

напрямі, а також у сфері обміну представниками громадських і політичних організацій, діячами науки й культури.

Для організації співпраці було прийнято рішення створити регіональну Координаційну раду з робочим органом у Львові, який мав би право приймати рішення консультативно-рекомендаційного характеру, а також комп'ютерний банк даних³⁴. До складу Координаційної ради чисельністю 12 осіб увійшли голови й заступники голів облрад, голови й заступники голів облвиконкомів³⁵.

Західноукраїнські політики великого значення надавали також прийнятій на асамблеї ухвалі «Про єдність українських земель» (під час голосування утрималося лише по 2 депутати від Івано-Франківської та Львівської областей). У ній галичани засудили змову між Гітлером і Сталіним у 1939 р., а також будь-які намагання порушити територіальну цілісність України.

Правовою основою входження західноукраїнських земель до складу України, на їхню думку, став акт злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р. Крім того, в ухвалі було звернення до Волинської, Закарпатської, Рівненської та Чернівецької обласних рад з рекомендацією приєднатися до положень документів, а також пропозиція ВР УРСР дати обґрунтування єдності України, визначити політичну та юридичну основу територіальної цілісності і єдності республіки³⁶.

Заява про єдність українських земель, на думку ініціаторів скликання асамблеї, повинна була зняти будь-які звинувачення в сепаратизмі й відобразити справжні наміри об'єднання³⁷.

Реагуючи на останні рішення загальносоюзних органів влади, Галицька асамблея прийняла ухвалу «Про проведення 17 березня 1991 р. обласних референдумів», якою було ініційовано винесення на референдум у західноукраїнських областях окремого бюлетеня. У бюлетені значилося: «Чи хочете ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої та зовнішньої політики, забезпечує рівні

³⁴ Угода Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів «Про основні принципи співробітництва між обласними Радами народних депутатів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей» // За вільну Україну. – 1991. – 21 лютого. – С. 1.

³⁵ Ухвала об'єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів «Про регіональну Координаційну раду» // За вільну Україну. – 1991. – 21 лютого. – С. 1.

³⁶ Ухвала об'єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів «Про єдність українських земель» // За вільну Україну. – 1991. – 21 лютого. – С. 2.

³⁷ Гулик І., Колеса Я., Якимович Я. Галицька Асамблея: єднання в ім'я святої мети / І. Гулик, Я. Колеса, Я. Якимович // За вільну Україну. – 1991. – 19 лютого. – С. 1.

права громадянина незалежно від національної та релігійної приналежності?»³⁸.

В. Чорновіл ще напередодні асамблеї запевняв, що з цією ухвалою «ми знайомили Президію Верховної Ради України й заступника І. Плюща, і якихось заперечень і тривог не було»³⁹. Натомість народний депутат України В. Червоній поставив під сумнів рішення про додатковий бюлетень через його шкідливість для соборності України. Він вважав, що «галицький бюлетень» не «...на користь Галичини. На Волині, а тим паче – на Великій Україні це підтримки не знайде»⁴⁰. У свою чергу переважна більшість делегатів дійшла до висновку, що населення краю становить близько 10% народу республіки і його голос має бути почутий⁴¹.

Загальносоюзні ЗМІ подали викривлену інформацію про асамблею. Зокрема, у повідомленні про асамблею, переданому радіохвилею «Маяк», серед інших чомусь не була згадана ухвала «Про єдність українських земель», а навпаки – створювався образ галичан-сепаратистів⁴². В українській компартійній пресі в цілому позитивно відгукнулися про сесію, проте відзначили, що «доводилося чути побоювання, що вона може стати кроком до відособлення»⁴³.

Однак після захоплення крайовою організацією Руху 21 лютого 1991 р. у Львові приміщення міського громадсько-політичного центру комуністи відмовляються від відносно нейтрального сприйняття спроб консолідації демократичних рад західноукраїнського регіону. Зокрема, Львівський обком КПУ надсилає Верховній Раді УРСР звернення, у якому акцентується на розбіжностях у деклараціях Галицької асамблеї і практичній діяльності Львівської облради⁴⁴.

Пленум Львівського обкому КПУ від 2 березня 1991 р. у постанові відзначив окремим пунктом, що «треба переконливо доказувати, що спроби створити паралельні центри, структури приведуть до конфронтації, спричинять поглиблення і загострення міжнаціональної напруженості»⁴⁵.

³⁸ Ухвала об'єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів «Про проведення 17 березня 1991 р. обласних референдумів» // За вільну Україну. – 1991. – 21 лютого. – С. 2.

³⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2905, арк. 73.

⁴⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2899, арк. 108.

⁴¹ Гулик І., Колеса Я., Якимович Я. Назв. праця. – С. 1.

⁴² Там само. – С. 1.

⁴³ Шляхтич В. Якщо відкинути красиву фразеологію... Із спільної сесії трьох обласних Рад у Львові / В. Шляхтич // Прикарпатська правда. – 1991. – 23 лютого. – С. 1.

⁴⁴ Державний архів Івано-Франківської області, ф. П-1, оп. 1, спр. 5639, арк. 36.

⁴⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2895, арк. 188.

З різким осудом ситуації в регіоні в рамках агітації за збереження СРСР виступило керівництво КПУ. У виступі на українському телебаченні 14 березня 1991 р. перший секретар ЦК Компартії України С. Гуренко загострив увагу на ускладненні соціально-економічних проблем у краї, актах беззаконня і демонстративному ігноруванні Конституції СРСР і УРСР. На його думку, за зовні ефективними діями створення Галицької асамблеї ховалася не лише небезпека «відриву України від Союзу, і її федералізації, а перетворення у клаптикову республіку, в різних куточках якої правили б новоявлені гетьмани»⁴⁶.

Ідея проведення обласного референдуму зазнала критики й з боку праворадикальних політичних організацій. Лідер Української міжпартійної асамблеї (УМА) Ю. Шухевич назвав рішення про проведення обласного референдуму помилковим і закликав до бойкоту всесоюзного референдуму. На його думку, Україна була окупована СРСР, а окупанти згідно з міжнародно-правовими документами не мали права проводити на підневільних землях будь-яких референдумів.

Лідер УМА вважав, що які додаткові питання не були б включені до бюлетеня, вони сприятимуть збереженню Союзу. Крім того, Ю. Шухевич піддав критиці погляди В. Чорновола на майбутній федеративний устрій України. Він засудив рішення про надання автономії Криму і вбачав тенденції до утворення подібної структури й у Галичині, що могло призвести до розпаду України⁴⁷.

Республіканські пресові органи відзначали атмосферу толерантності й реальної заінтересованості, що панувала на Галицькій асамблеї, і порівняли об'єднання з раднаргоспом, який базується на досконаліших принципах співпраці⁴⁸. І. Плющ ще у виступі на зібранні оцінив створення асамблеї «як захист від розвалу економіки», порівняв її з раднаргоспами, хоча і виступив проти окремої цінової політики⁴⁹. Вірогідно, така позиція республіканських органів влади відображала реальний стан речей і відсутність серйозних сепаратистських тенденцій у краї.

Крім того, як стверджував С. Давимука, у керівництва західних областей налагодилися «хороші ділові стосунки» з керівництвом як Ради

⁴⁶ Гуренко С. На засадах рівноправності / С. Гуренко // *Голос України*. – 1991. – 15 березня. – С. 3.

⁴⁷ Терещук В. Чи бойкот – найкраща тактика? / В. Терещук // *Молода Галичина*. – 1991. – 23 лютого. – С. 1.

⁴⁸ Теленчі О., Василенко М. Наш дім – наша фортеця. (Галицький тріумвірат: прогнози, перспективи) / О. Теленчі, М. Василенко // *Голос України*. – 1991. – 19 лютого. – С. 6.

⁴⁹ Ми всі – фортеця... З виступу першого заступника Голови Верховної Ради України Івана Плюща // *За вільну Україну*. – 1991. – 26 лютого. – С. 1.

Міністрів, так і пізніше Кабінету Міністрів, хоча й були труднощі у вирішенні справ на середніх щаблях уряду⁵⁰.

Утворення Галицької асамблеї спонукало керівників господарських ланок шукати зближення в економічній сфері. І на початку квітня 1991 р. на засіданні Координаційної ради трьох областей були утворені крайові робочі органи – фонд ради й комісія з розвитку регіональних господарських зв'язків, а також прийнято план першочергових економічних заходів⁵¹.

Ініціатором створення науково-методичної бази для економічного об'єднання регіону став доктор економічних наук, керівник Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР М. Долішній. Науковою базою об'єднання, за його задумами, мало стати очолюване ним відділення Інституту економіки АН УРСР⁵².

В управлінській сфері В. Чорновіл планував вийти до ВР УРСР з пропозиціями перебудувати керівництво в Галичині на основі досвіду цивілізованих країн⁵³.

Про свою співпрацю заявили також колективи обласних газет. На зустрічі представників редакцій івано-франківської «Галичини» й львівської «За вільну Україну» 21 травня 1991 р. було прийнято рішення розробити підготовчі документи для залучення до спілки українських журналістів з інших видань. Планувалося об'єднати зусилля журналістів щодо спільної підготовки й поширення інформації, випуску англomовного бюлетеня для дипломатичних представництв інших країн і світових ЗМІ⁵⁴.

Існував також задум розпочати випуск регіональної газети «Галицький вісник», передбачалася організація регіонального телебачення і радіо з окремими кореспондентськими пунктами в Тернополі та Івано-Франківську⁵⁵.

Відзначимо, що підсумки регіонального бюлетеня в березні 1991 р. засвідчили осібність позицій галичан у питанні збереження СРСР. За регіональний бюлетень у Львівській області проголосувало 89,6% учасників референдуму, в Івано-Франківській області – 90%, у

⁵⁰ Давимука С. А. Потрібні рішучі дії! / С. А. Давимука // Урядовий кур'єр. – 1991. – жовтень. – № 29. – С. 6.

⁵¹ Козловський Б. Від сірника до автобуса / Б. Козловський // За вільну Україну. – 1991. – 5 квітня. – С. 1.

⁵² Долішній М. А могли б жити в достатку / М. Долішній // Молода Галичина. – 1991. – 5 березня. – С. 2.

⁵³ Сесія Львівської обласної Ради народних депутатів. Один рік при владі // За вільну Україну. – 1991. – 27 березня. – С. 1.

⁵⁴ Вовк Б. На стежці єднання / Б. Вовк // За вільну Україну. – 1991. – 22 травня. – С. 2.

⁵⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2900, арк. 12.

Тернопільській області – 85,3%. В. Чорновіл оцінив ці результати, як «нашу відданість ідеям Галицької асамблеї»⁵⁶.

18 червня 1991 р. Координаційна рада обласних рад на підставі результатів референдуму в Галичині прийняла звернення до Верховної Ради УРСР. У ньому було заявлено, що розгляд Верховною Радою питання про союзний договір, як і підписання такого договору, є недопустимим. На думку авторів звернення, Верховна Рада УРСР не мала правових основ для підписання будь-якого союзного договору. Республіканське опитування вони розцінили як варіант всесоюзного і вважали, що текст всесоюзного бюлетеня некоректний, а на результатах голосування позначився монопартійний диктат в окремих областях⁵⁷.

Невдача заколоту ДКНС і проголошення Акту незалежності України 24 серпня 1991 р. створила реальні підстави для досягнення Україною незалежності. Крім того, процес співробітництва з республіканськими органами влади перейшов «більше на творчі рейки». Зокрема, рішення Львівського облвиконкому щодо митниці, урегулювання внутрішнього ринку й відносин з військовими лягли в основу відповідних постанов Кабінету Міністрів і Верховної Ради⁵⁸.

У цих умовах галицькі націонал-демократи зосередили сили на всеукраїнській політиці. В. Чорновіл і Л. Лук'яненко, опираючись на підтримку Західної України, вступили в передвиборчу боротьбу за президентську посаду, а проекти федералізації України стали другорядними. Як влучно відзначив Я. Радевич-Винницький, «естафетної палички федералізації В. Чорновіл нікому не передавав», а дипломатично зазначав, що це справа майбутнього, причому не найближчого⁵⁹. На думку О. Андрощука, не останню роль у повному відступі від федеративних ідей відіграла критика частини прихильників націонал-демократичних сил⁶⁰.

⁵⁶ Чорновіл В. Тепер я твердо стою на ногах / В. Чорновіл // За вільну Україну. – 1991. – 19 березня. – С. 1.

⁵⁷ Звернення до Верховної Ради УРСР від Координаційної ради обласних Рад народних депутатів Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей // Голос України. – 1991. – 27 червня. – С. 3.

⁵⁸ Давимука С.А. Потрібні рішучі дії! / С.А. Давимука // Урядовий кур'єр. – 1991. – жовтень. – № 29. – С. 6.

⁵⁹ Радевич-Винницький Я. Чи ошчасливить Україну федералізація / Я. Радевич-Винницький // Розбудова держави. – 1993. – № 6. – С. 64.

⁶⁰ Андрощук О. В. Чорновіл та ідея федералізації України: еволюція поглядів на проблему / О. Андрощук // Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989–2009): Матеріали круглого столу. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С.100 – 114.

С. Давимука вважає, що В. Чорновіл відмовився від ідеї Галицької асамблеї під впливом гострої критики її як прояву сепаратизму⁶¹. На думку О. Хавича, для В. Чорновола асамблея була не плацдармом для створення автономії, а всього лише трампліном, щоб захопити владу в Києві⁶².

Уже 5 липня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла Закон про заснування поста Президента УРСР і внесення змін та доповнень до Конституції УРСР. Натомість 20 липня 1991 р. Центральний провід Руху висунув В. Чорновола на пост Президента УРСР. Невдовзі Координаційна рада трьох облрад Галичини рекомендувала спільній сесії висунути на пост Президента В. Чорновола⁶³.

У підсумку 5 вересня 1991 р. у Тернополі в палаці культури «Березіль» імені Леся Курбаса було скликано друге спільне засідання Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської обласних рад народних депутатів.

На порядку денному Галицької асамблеї стояло: про результати Галицького референдуму, ставлення до Союзного договору; про вибори Президента України; про реорганізацію системи державної влади та місцевого самоврядування в регіоні; про реалізацію в регіоні урядової програми надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки. Крім того, на спільній сесії планувалося рекомендувати кандидатом на посаду Президента України В. Чорновола, а також створити газету Координаційної Ради з головною редакцією в м. Тернополі⁶⁴.

Т.Гунчак, згадуючи свої враження про перебування на з'їзді Галицької асамблеї 5 вересня 1995 р., написав у мемуарах: «Була тут і регіональність, проти чого я виступав... Проте це не домінувало на тій зустрічі, хоча таке почуття є у деяких провідних людей Галичини»⁶⁵.

У роботі сесії взяли участь народні депутати, представники демократичних партій та громадських об'єднань, духовенства й діаспори. Були присутні делегації Вінницької, Волинської, Закарпатської, Хмельницької та інших областей. Ставлення до скликання асамблеї населення східних областей України висловив народний депутат з Чернігівщини Л. Яковишин: «Нині треба терміново розробляти

⁶¹ Давимука С. Незабутній народний голова. Львівський період державотворчої діяльності В. Чорновола 1990-1992 років / С. Давимука // Молодь України. – 2003. – 11 квітня. – С. 2.

⁶² Хавич О. Смерть Галичини [Електронний ресурс] / О. Хавич. Режим доступу: <http://www.rukhpress.com.ua>.

⁶³ Гарань О.В. Убити дракона (З історії руху та нових партій України) / О. В. Гарань. – К.: Либідь, 1993. – С. 183.

⁶⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2900, арк. 109.

⁶⁵ Гунчак Т. Г. Мої спогади – стежки життя / Т. Г. Гунчак. – К.: Дніпро, 2005. – С.116.

економічні закони, які б усіх нас згуртували в єдиній Українській державі. Думається, що саме Галичина дасть поштовх цьому процесові»⁶⁶.

Імовірно, що скликання другої сесії Галицької асамблеї було ініційовано саме задля підтримки кандидата в президенти В. Чорновола. Зокрема, останній на засіданні виступив проти того, щоб між політиками виникала «боротьба за булаву й велика ідея незалежності погібала на пні...». Співзвучно йому народний депутат України Д.Павличко звернувся до асамблеї з таким застереженням: «Дорогі мої, В. Чорновіл і Л. Лук'яненко, та уступіть ви один одному, і негайно. Не чекайте, не розривайте наші серця на дві половини, адже ми вас однаково любимо»⁶⁷.

Згодом народні депутати трьох обласних рад, доволі своєрідно сприйнявши заклик Д. Павличка, одностайно (крім одного львів'янина, що був проти), проголосували за висунення кандидатом у президенти України В. Чорновола⁶⁸.

На спільній сесії була також розглянута проблема реформування структури місцевої влади⁶⁹ і утворено Галицький виконавчий комітет під керівництвом В. Пинзенка, що мав безпосередньо займатися реорганізацією економіки в регіоні⁷⁰. Результатом роботи утвореного комітету стала програма переорієнтації виробничих зв'язків для різкого підвищення рівня внутрішньої кооперації, конкретні проекти організації нових виробництв тощо⁷¹.

Для виконання ухвал Другої асамблеї від 5 вересня 1991 р. було створено робочу групу під керівництвом М. Яковини з питань розробки законопроектів про організацію виконавчої влади та місцевого самоврядування. Ця група напрацювала законопроекти про місцеве самоврядування, місцеві державні адміністрації та правовий статус області, які орієнтували на побудову унітарної децентралізованої держави з розвинутим регіональним і місцевим самоврядуванням. Надалі через посилення тенденцій централізації в системі виконавчої влади та зміну керівників облрад співпраця в рамках Галицької асамблеї поступово

⁶⁶ Гнатівський Б. Коли з очей зійде полуда / Б. Гнатівський // Молода Галичина. – 1991. – 12 вересня. – С. 1.

⁶⁷ Там само. – С. 1.

⁶⁸ Там само. – С. 1.

⁶⁹ Коліушко І., Мелешко М., Павленко О. Реформа місцевого управління: проблеми правового регулювання / І. Коліушко, М. Мелешко, О. Павленко // Республіканець. – 1993. – № 3. – С. 12.

⁷⁰ Пинзеник В. Комітет створений для того, аби з часом відпала необхідність у його існуванні / В. Пинзеник // Молода Галичина. – 1991. – 17 вересня. – С. 2.

⁷¹ Давимука С. Незабутній народний голова. Львівський період державотворчої діяльності В.Чорновола 1990-1992 років / С. Давимука // Молодь України. – 2003. – 11 квітня. – С. 2.

згорнулася. Рациональні напрацювання того часу не реалізувалися у формі законодавчих норм⁷².

Недоцільність подальшого існування Галицької асамблеї підтримували і політичні сили. Так, у березні 1992 р. Рада Української республіканської партії (УРП) прийняла заяву, що збереження спільної ради трьох галицьких областей може призвести до початку федералістського поділу України⁷³.

Л. Лук'яненко стверджує, що В.Чорновіл не змирився з програвом на президентських виборах і Галицьку асамблею не розпустив, а почав розширювати. До галицьких областей включають Волинську, потім Рівненську. Пізніше заговорили про приєднання Хмельницької області. Політик вважає, що саме під його тиском Центральний провід УРП виступив за розпуск асамблеї⁷⁴.

Отже, В.Чорновіл був одним з ідейних натхненників та організаторів заснування й налагодження функціонування Галицької асамблеї. Його зусилля спрямовувалися на захист української нації, збереження ідентичності й економічної самодостатності трьох галицьких областей в умовах наступу реакційних компартійно-радянських сил. Ідеї адміністративно-територіальної реформи В. Чорновола були продиктовані його розумінням федералізації країни як одного з шляхів збереження єдності Української держави. Проте включення політика в боротьбу за президентство України після проголошення Акту про незалежність 24 серпня 1991 р. і перенаправлення діяльності Галицької асамблеї в загальноукраїнське русло спростовує будь-які звинувачення його в сепаратизмі та характеризує як соборника-державника.

Сергій Адамович Значення В'ячеслава Чорновола у створенні і діяльності Галицької асамблеї. У статті проаналізовано роль В.Чорновола у процесі створення та діяльності Галицької асамблеї. Автор обґрунтовує, що В.Чорновіл ініціював створення Галицької асамблеї в межах трьох галицьких областей задля економічної взаємодії, розвитку місцевого самоврядування та захисту української національної спадщини.

Ключові слова: асамблея, соборність, Галичина, спільна сесія, обласна рада, місцеве самоврядування, економічна співпраця.

⁷² Яковина М. Хто ділить і руйнує соборну Україну? / М. Яковина // Львівська газета. – 2004. – 23 грудня. – С. 4.

⁷³ Ейсмонт В. Українська республіканська партія 1990-1994. Дати, події, факти / В. Ейсмонт. – К.: Укр. республіканська партія, 1994. – С.17.

⁷⁴ Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля / Л. Лук'яненко – К.: МАУП, 2003. – С.81.

Sergiy Adamovych V.Chornovil's importance in the creating and activities of the Galicia Assembly. The article analyses V.Chornovil's role in creation and activities of the Galicia Assembly. The author proves that V.Chornovil initiated the creation of the Galicia Assembly within the three Galicia regions to promote economic cooperation, develop local self-government and protect the Ukrainian national heritage.

Keywords: *Assembly, catholicity, Galicia, the joint session, the regional council, local government, economic cooperation.*

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ: НАЦІОНАЛЬНИЙ СИМВОЛ НА ТЛІ ЕПОХИ

Цього року відомому українському політику, державному діячу, журналісту й публіцисту, дисиденту – В'ячеславу Максимовичу Чорноволу виповнилося б 75 років. Усе своє життя він присвятив боротьбі за незалежну Україну, не зрадивши своєї присяги, яку дав на випускному вечорі на Володимирській гірці. То ж його по праву вважають одним з символів української незалежності.

Народився В'ячеслав Чорновіл у родині сільських учителів 24 грудня 1937 року у с. Єрки Звенигородського району (тепер – Катеринопільський) Черкаської області. Після закінчення середньої школи вступив до Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Навчався спочатку на філологічному факультеті, а провчившись рік, перевівся на факультет журналістики. Саме під час навчання в університеті в нього сформувалися «антиімперські, антикомуністичні переконання», про що він згодом напише у своїй автобіографії¹. Після закінчення університету протягом 1960 – 1963 років, працював на Львівській студії телебачення, одночасно почав займатися літературознавством.

Повернувшись до Києва, працював у редакції газет «Друг читача» та «Молода гвардія». Намагався вступити до аспірантури Київського державного педагогічного інституту ім. М. Горького (нині Київський національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова – Л. В.), працював над дисертаційним дослідженням про публіцистичну творчість та громадську діяльність письменника Б. Грінченка. Примірник одного з перших варіантів роботи довгий час зберігався в його колишнього наукового керівника – Павла Федченка. Саме він і передав його у Міжнародний фонд В'ячеслава Чорновола. Окремі розділи дисертаційного дослідження та бібліографія до нього надруковані в першому томі десяти томного видання творів В'ячеслав Чорновола². Проте, захистити дисертацію В'ячеславу Чорноволу не судилося через політичні погляди.

¹ В'ячеслав Чорновіл. Автобіографія // Рух-Прес. Незалежне Інтернет видання. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rukhpres.com.ua/002005/print.phtml>.

² Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. – К.: Смолоскип, 2002. – Т. 1: Літературознавство. Критика. Журналістика. – С. 547 – 581.

В'ячеслав Чорновіл спільно з Іваном Світличним, Аллою Горською, Василем Стусом та іншими представниками української творчої інтелігенції стояв біля витоків українського шістдесятництва, брав активну участь у підготовці та поширенні самвидаву, був одним з найактивніших учасників Київського клубу творчої молоді «Сучасник». 4 вересня 1965 року на прем'єрному показі кінострічки Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» у столичному кінотеатрі «Україна» разом з Іваном Дзюбою та Василем Стусом він виступив з протестом проти арештів української інтелігенції за що був звільнений з роботи, виключений з аспірантури та позбавлений можливості друкувати свої роботи. За відмову свідчити на судовому процесі братів Богдана та Михайла Горинів В'ячеслава Чорновола було засуджено до трьох місяців примусових робіт.

Політичні репресії, що прокотилися Україною, спонукали В'ячеслава Чорновола взятися до підготовки двох збірників матеріалів про ці події: «Правосуддя чи рецидиви терору?» (1966 р.) та «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» (1967 р.). Рукопис першої з них був офіційно надісланий тодішньому першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту та іншим урядовцям як відкритий лист під назвою «Я нічого у Вас не прошу». Обидві роботи нелегально були переправлені за кордон. Перша з них окремим виданням вийшла в Канаді в 1968 році. Інша була надрукована в тому ж таки 1968 році у Франції. За ці дві праці у 1975 році В'ячеславу Чорноволу було присуджено Міжнародну журналістську премію ім. Ніколаса Томаліна³. В Україні за ці ж самі праці автор отримав 3 роки ув'язнення в таборах загального режиму за «поширення наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад»⁴.

Протягом 1970 – 1972 років В'ячеслав Чорновіл видає перший нелегальний журнал «Український вісник». За цей час було видано 6 номерів журналу. У січні 1972 р. Україною прокотилася друга хвиля арештів серед української інтелігенції, пов'язана зі «справою Добоша». Офіційним приводом для цього стало затримання 4 січня 1972 р. на прикордонній станції м. Чоп на Закарпатті бельгійського студента українського походження Ярослава Добоша, якого було звинувачено в антирадянській діяльності на території УРСР. Тоді ж знову було

³ Біографія // Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. – К.: Смолоскип, 2002. – Т. 1: Літературознавство. Критика. Журналістика. – С. 45.

⁴ Захаров Борис. Чорновіл В'ячеслав Максимович / Б. Захаров // Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР: у 2 т. / укладач: Є. Захаров, Б. Захаров. – Харків: Права людини, 2006. – Т. 1: Україна, Ч. 2. – С. 807

заарештовано В'ячеслава Чорновола за «особливо небезпечний злочин» – «антирадянську пропаганду й агітацію» та засуджено на 6 років таборів і 3 роки заслання⁵. Він виступив ініціатором створення в 1971 році «Громадського комітету захисту Ніни Строкатої». У травні 1979 року В'ячеслав Чорновіл заочно вступив до Української Гельсінської групи, а в квітні 1980 року за декілька тижнів до звільнення проти нього було сфабриковано нову справу та засуджено до 5 років таборів суворого режиму⁶.

У 1985 році В'ячеслав Чорновіл повернувся в Україну і вже через два роки відновив видання «Українського вісника», 1988 року він ініціював створення Української гелсінської спілки. З часу створення Народного Руху України (вересень 1989 р.) – член Руху, співголова, та голова НРУ.

У березні 1990 року В'ячеслава Чорновола обрано депутатом Львівської обласної ради та депутатом Верховної Ради України, протягом квітня 1990 – квітня 1992 років обіймав посаду голови Львівської обласної ради та облвиконкому. У історичний момент для нашої держави – проголошення 24 серпня 1991 року Верховною Радою України Акту про державну незалежність, В'ячеслав Чорновіл разом із своїми колегами внесли до сесійної зали синьо-жовте полотнище. На президентських виборах 1991 року зайняв друге місце, набравши 23,27% голосів виборців. З квітня 1992 року перейшов на постійну роботу до Верховної Ради України, народний депутат України трьох скликань. У Верховній Раді України очолював депутатську фракцію Народного Руху України. Протягом січня 1995 – травня 1998 років – шеф-редактор незалежної громадсько-політичної газети «Час/Time» і «Час» (жовтень 1998 – березень 1999 рр.)⁷.

Обірвалося життя В'ячеслава Чорновола раптово на злеті його політичної кар'єри. Він загинув за нез'ясованих обставин 25 березня 1999 року в автокатастрофі під Борисполем. На місці загибелі встановлено козацький хрест. Поховано В'ячеслава Чорновола на центральній алеї Байкового кладовища в Києві. Його трагічна смерть до цього часу залишається оповитою ореолом таємничості.

⁵ Чорновіл Вячеслав // Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / передм. О. Зінкевича, О. Обертаса. – К.: Смолоскип. – С. 706 – 707.

⁶ Захаров Б. Чорновіл Вячеслав Максимович / Б. Захаров // Українська громадська група сприяння виконання Гельсінських угод: в 4 т. / упоряд. Є. Ю. Захаров. – Харків: Фоліо, 2001. – Т. 1: Особистості. – 173–174.

⁷ Біографія // Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. – К.: Смолоскип, 2002. – Т. 1: Літературознавство. Критика. Журналістика. – С. 44.

У 1996 році В'ячеслав Чорновіл став лауреатом Державної премії України імені Тараса Шевченка «за збірники «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму», книжку «Хроніка таборових буднів», публіцистичні виступи у газетах та журналах України і світу»⁸. Наступного, 1997 року, тодішній Президент України – Леонід Кучма нагородив В'ячеслава Чорновола орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня «за великий особистий внесок у розбудову незалежності України, становлення і розбудову української державності»⁹.

Напередодні Дня незалежності, 21 серпня 2000 року, Указом Президента України В'ячеславу Чорноволові було присвоєно посмертно звання Героя України та орден Держави «за визначний особистий внесок у національне відродження України, послідовне відстоювання ідеї побудови незалежної Української держави, активну громадську і політичну діяльність»¹⁰.

Пам'ять про В'ячеслава Максимовича Чорновола зберігають його рідні, друзі, колеги, знайомі. Вона увічнена в музейних експозиціях, кіно-, фото-, фоно-, відеоматеріалах, спогадах, творах мистецтва та скульптури. Важлива роль у збереженні та поширенні пам'яті про цю непересічну особистість належить державі, дослідникам його життєвого шляху, політичної, громадської та творчої діяльності, громадським установам та організаціям тощо.

У дослідженні ми розглянемо, як зберігається в нашій державі пам'ять про одного з визначних громадсько-політичних діячів, журналіста та публіциста, дисидента, Героя України – В'ячеслава Чорновола, які заходи вживаються для вшанування та збереження пам'яті про нього.

Постать В'ячеслава Чорновола викарбувана в національній пам'яті українців. Він належить до переліку людей, пам'ять про яких в незалежній Україні намагаються зберегти й передати наступним поколінням. Одні ним захоплюються, інші міфологізують, треті взагалі ставляться скептично. Проте, гадається, усі вони погодяться з одним: В'ячеслав Чорновіл належить до старшої генерації українських політиків, яким була притаманна внутрішня харизма та інтелігентність. На жаль, їхніх представників з кожним роком стає все менше не лише на політичній арені, а й у житті.

⁸ Указ Президента України «Про присудження державних премій України імені Т. Шевченка 1996 року». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/155/96>.

⁹ Указ Президента України «Про нагородження відзнакою Президента України «Орден князя Ярослава Мудрого»». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1381/97>.

¹⁰ Указ Президента України «Про присвоєння звання Героя України». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997/2000>.

Активна роль у збереженні та поширенні пам'яті про В'ячеслава Чорновола, популяризації його ідей належить вітчизняним науковцям. Постать цього відомого дисидента, правозахисника, політика все більше привертає увагу дослідників та поступово займає окреме місце в історії опозиційного руху України другої половини ХХ століття та в історії політичного становлення незалежної України. Саме завдяки їм останнім часом з'являється все більше досліджень, що розкривають громадсько-політичну діяльність В'ячеслава Чорновола як учасника опозиційного руху на тлі тогочасної епохи, шляхи формування його моральних та життєвих принципів¹¹. Про В'ячеслава Чорновола підготовлено та видано значну кількість публіцистичних, науково-публіцистичних праць¹² та спогадів¹³. Товариш та соратник

¹¹ Андрощук О. В. В Чорновіл та ідея федералізації України: еволюція поглядів / О. В. Андрощук // Український історичний журнал. – 2010. – Вип. 1 – С. 22 – 34; Деревінський В. Моральне самопочуття В'ячеслава Чорновола в ув'язненні / В. Деревінський // Мандрівець. – 2008. – № 3. – С. 63 – 67; його ж: Праці В. Чорновола – «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму» як джерело до вивчення радянських репресій 1965 – 1966 рр. / В. Ф. Деревінський // Магістеріум. – 2007. – Вип. 28. – С. 37 – 42; Становлення світогляду В'ячеслава Чорновола / В. Деревінський // Українознавство. – 2006. – №. 1. – С. 26 – 31; Дребот Н. Перші кроки становлення В'ячеслава Чорновола як політика / Н. Дребот // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. – 2005. – Вип. 1. – С. 130 – 132; його ж: Формування В'ячеслава Чорновола як громадського діяча / Н. Дребот // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. – 2005. – Вип. 3. – С. 114 – 117; Кривдіна І. Б. Шляхи вирішення національного питання в доробку В'ячеслава Чорновола / І. Б. Кривдіна // Інтелігенція і влада. – 2006. – Вип. 8. – С. 198 – 204; її ж: Еволюція світоглядних позицій В'ячеслава Чорновола / І. Б. Кривдіна // Інтелігенція і влада. – 2007. – Вип. 9. – С. 210 – 220; Побережець Г. С. В. М. Чорновіл: життя, діяльність та творчість / Г. С. Побережець // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. Вип. 3.31: Історичні науки. – Миколаїв: МНУ, 2001. – С. 285–290.

¹² Апологія бунту та «розбудова держави»: В'ячеслав Чорновіл // Чорновіл Ігор. 100 видатних львів'ян. – Львів: «Тріада плюс», 2009. – С. 382 – 385; Вячеслав Чорновіл: Біографія. Статті. Цитати. – К.: МАУП, 2003. – 40 с.; Життя за правду. В'ячеслав Чорновіл (1937 – 1999) // Мельничук Георгій. 1000 незабутніх імен України / Худ. Ю. А. Демидьонук. – К.: Школа, 2005. – С. 59 – 60; Корогодський Роман. Лідер (до 65-річчя від дня народження В'ячеслава Чорновола) / Роман Корогодський // Українознавство – 2002. Календар-щорічник / упорядн. В. Піскун, А. Ціпка, О. Щербатюк. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 218 – 222; «Ми, українці, були, є і завжди будемо вільними» (До 75-річчя від дня народження В. М. Чорновола (1937 – 1999) // Календар знаменних і пам'ятних дат. – К.: Книжкова

В'ячеслава Чорновола Михайло Косів так згадує про нього: «...В'ячеслав був абсолютно вільнодумною людиною, здавалося, що він не боявся навіть того, що в широкій аудиторії, з якою він спілкувався, міг би знайтися хтось, хто би на нього доніс у КГБ ... завжди був натхненний особливою впевненістю, що Україна буде самостійною»¹⁴.

Протягом останніх двох років вітчизняна історична наука поповнилася двома ґрунтовними дослідженнями про життя та діяльність політика – «На гребені боротьби. Діяльність В'ячеслава Чорновола у другій половині 1980-х років»¹⁵ та «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: монографія»¹⁶. Автором обох книг є молодий київський дослідник Василь Деревінський. У першій з них розкривається громадсько-політична діяльність В'ячеслава Чорновола в період національного відродження України другої половини 1980-х років, детально розглянуто питання відновлення видання позацензурного журналу «Український вісник», окрему увагу звернуто на роль політика в створенні Української гельсінської спілки та становлення Народного Руху України. Інша книга, «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: монографія», стала логічним продовженням першої. У ній розкрито та охарактеризовано основні життєві віхи цієї постаті, починаючи з формування його політичних поглядів, закінчуючи трагічною загибеллю. На сторінках дослідження чітко простежується громадсько-політична діяльність В'ячеслава Чорновола, розкривається його місце, роль та значення в суспільно-політичних процесах України другої половини ХХ століття. Розглянуто й документальні праці «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)», які свого

палата України. – 2012. – № 4. – С. 93 – 104; Молода нація. – К.: Смолоскип, 1996. – Спецвипуск 50: до 70-річчя В. Чорновола (1937 – 2007). – 2009. – 240 с.

¹³ Валентина Чорновіл поділася спогадами про рідного брата В'ячеслава Чорновола / спілкувалася А. Мотошина // ua3.info. Український інформаційний портал. – 2001. – 27 квітня. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ua3.info/?p=2179>; Відкриваю для себе Чорновола щодня: бесіда з сестрою Валентиною Чорновіл / спілкувалася Надія Кир'ян // Слово просвіти. – 2011. – 20 травня; Він спалахнув смолоскипом...: Спогади... спогади... спогади... / Л. Сітко (ред.). – Львів: Джерело; Дубно: «Дубен», 1999. – 80 с.; Лимар Ю. «Щасливої дороги, приїжджай...»: [за матеріалами бесіди з дружиною В. Чорновола А. Пашко / Ю. Лимар // Хрещатик. – 2000. – 23 березня.

¹⁴ Косів М. Він не став постаттю потойбічного світу, а залишився в нашому щоденному житті / Михайло Косів // Рух-Прес. Незалежне Інтернет видання. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rukhpres.com.ua/002005/print.phtml>.

¹⁵ Деревінський В. На гребені боротьби. Діяльність В'ячеслава Чорновола у другій половині 1980-х років / В. Деревінський. – К.: Українська видавнича спілка, 2010. – 220 с.

¹⁶ Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: монографія / В. Деревінський. – Тернопіль: Джура, 2011. – 224 с.

часу, з одного боку, справили значний вплив на становлення та подальший розвиток дисидентського руху в тодішній Українській РСР, з іншого, ознайомили світову спільноту з реальним станом справ у республіці щодо обмеження національних прав і свобод. Презентація книги відбулася 2011 року в Київському міському будинку вчителя.

Активну роль у формуванні національної пам'яті про В'ячеслава Чорновола відіграють різноманітні громадські об'єднання, установи та організації, не стоїть осторонь цього процесу й Народний Рух України, який колись створив і очолив В'ячеслав Максимович.

У 1999 році за ініціативи нині покійної дружини В'ячеслава Чорновола – Атени Пашко було створено Міжнародний благодійний фонд В'ячеслава Чорновола, який донедавна вона ж і очолювала. Його засновниками виступили українські громадські та політичні діячі, представники української діаспори. Фонд займається виданням та популяризацією творів дисидента, організовує презентації та різноманітні заходи зі вшанування пам'яті політика, сприяє відродженню і розвитку української духовності, мови, культури.

У приміщенні центрального офісу Народного Руху України, який розміщений на вулиці Олесь Гончара, 33 є Кабінет-музей В'ячеслава Чорновола. Його було відкрито 24 грудня 2002 року – до 65-ої річниці від дня народження політика. Кабінет-музей відкрито завдяки сприянню Міжнародного благодійного фонду В'ячеслава Чорновола та Народного Руху України. Над створенням експозиції працювала сестра політика – Валентина Чорновіл, вона ж завідувач меморіального кабінету, та нині покійна дружина В'ячеслава Максимовича – Алена Пашко, соратники з Народного Руху України. Музейна експозиція розповідає про різні періоди життя політика: дитячі, юнацькі, студентські роки, участь у правозахисному русі, перебуванні в ув'язненні й на засланні, про його громадську та політичну діяльність у роки «перебудови» й у незалежній Україні. Світлини та особисті речі в кабінеті створюють особливу атмосферу.

У 2002 році було започатковано 10-томне видання «Творів» В'ячеслава Чорновола. Втілюють цей проект в життя видавництво «Смолоскип» та Міжнародний благодійний фонд імені В'ячеслава Чорновола. Видання містить літературознавчі, журналістські та публіцистичні роботи В'ячеслава Чорновола різних років, спогади про нього, епістолярну спадщину, документальні матеріали, пов'язані з репресіями серед української інтелігенції, у тому числі збірники «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)», статті з «Українського вісника». Перший том було видано 2002 року, на сьогодні вийшло з друку вже 8 томів «Творів».

Пам'ять про В'ячеслава Чорновола збережено й у кінематографі. В Україні знято кілька художньо-документальних фільмів про життя та діяльність борця за незалежність. У 2001 році кіностудією «Укркінохроніка» підготовлено фільм «Правди дорога терниста» (режисер Павло Фаренюк)¹⁷, через кілька років з'явилося ще два фільми: «Дорога В'ячеслава Чорновола» (режисер Теодозія Бурма)¹⁸ та «Той, хто пробудив Кам'яну державу» (автор і режисер Володимир Онищенко)¹⁹. Творці останнього фільму об'їздили з презентацією всі обласні центри України.

До 20-ої річниці незалежності України творчої групою 5 каналу було створено цикл авторських документальних фільмів Святослава Цеголка та Христини Бондаренко «Українська незалежність». Усього до циклу входять 18 фільмів, кожен з яких присвячений певній галузі, у якій країна розвивалася як самостійна держава. В основу фільмів покладено спогади ключових діячів політики, економіки, науки, культури та мистецтва. Перший фільм посвячений саме постаті В'ячеслава Чорновола²⁰.

В'ячеслав Чорновіл потрапив до переліку 100 «Великих українців», увійшов до першої десятки, посівши сьоме місце²¹. У межах проекту було знято документальний фільм про політика, ведучим якого став його син – Тарас.

Пам'ять про В'ячеслава Чорновола вшановується на найвищому державному рівні. У 2007 році тодішній Президент України – Віктор Ющенко видав Указ «Про відзначення 70-річчя від дня народження В'ячеслава Чорновола»²². Відповідно до цього, було створено організаційні комітети з підготовки та проведення урочистостей, розроблялися і затверджувалися плани заходів щодо відзначення ювілею. Серед іншого, передбачалося створення Музею шістдесятництва в Києві (відкрито в серпні 2012 року. – Л. В.) та його філій у тих областях України, де розвивався правозахисний рух, планувалося завершити відбудову меморіальної Садиби-музею В. М. Чорновола в с. Вільхивець

¹⁷ Завершується робота над стрічкою про В'ячеслава Чорновола // Українська правда. – 2001. – 09 серпня – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2001/08/9/2983455/>.

¹⁸ Дорога В'ячеслава Чорновола. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ex.ua/view/1364546>.

¹⁹ Той, хто пробудив Кам'яну державу // Українська газета. – 2008. – 18 – 31 грудня. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrgazeta.plus.org.ua/article.php?ida=1244>.

²⁰ Українська незалежність // 5 канал. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://5.ua/per/122/0/33/>.

²¹ Великі українці. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://greatukrainians.com.ua/voting/>.

²² Указ Президента України № 801/2007 «Про відзначення 70-річчя від дня народження В'ячеслава Чорновола». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/6631.html>.

Звенигородського району Черкаської області, завершити видання 10-ти томного зібрання творів В. Чорновола. По всій Україні передбачалося проведення тематичних науково-просвітницьких заходів присвячених життю та діяльності В'ячеслава Чорновола.

У 2012 р. Верховна Рада України прийняла Постанову «Про відзначення 75-річчя з дня народження Героя України В'ячеслава Чорновола»²³. Серед іншого передбачалося, зокрема, проведення в грудні 2012 року в Києві наукової конференції «Роль В'ячеслава Чорновола у відновленні незалежності України та становленні української державності», тематичних конференцій і «круглих столів», які розкривають життя та діяльність цієї непересічної особистості.

На жаль, фінансова криза стала на заваді завершенню відбудови садиби родини В'ячеслава Чорновола в с. Вільхівець Звенигородського району Черкаської області та не дозволила побудувати окреме приміщення, в якому б розмістилася експозиція, що висвітлювала б життя та діяльність політика. На сьогодні на території родинної садиби Чорноволів встановлено пам'ятник В'ячеславу Чорноволу, який було урочисто відкрито ще в 2007 році²⁴.

Національний банк України в лютому 2003 року ввів в обіг пам'ятну монету номіналом 2 гривні з нейзильберу. На реверсі монети зображено портрет політика, по колу монети розміщено напис: В'ячеслав Чорновіл і роки життя (1937 – 1999). На аверсі – у центрі, в оточенні рослинного орнаменту, розміщено малий Державний герб України, який підтримують козак з мушкетом та лев²⁵.

Українське державне підприємство поштового зв'язку «Укрпошта» 24 грудня 2008 року ввела в обіг поштову марку із зображенням В'ячеслава Чорновола²⁶.

До 75-річного ювілею В'ячеслава Чорновола планувалося також введення в обіг ювілейної монети, випуск серії поштових марок та здійснення спецпогашення конвертів з його портретом²⁷.

²³ Постанова Верховної Ради України «Про відзначення 75-річчя з дня народження Героя України Вячеслава Чорновола». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4561-17>.

²⁴ Нікітенко Л. «І стоїть Чорновіл біля хати...» У рідних Вільхівцях відкрили пам'ятник відомому політику / Людмила Нікітенко // Україна молода. – 2007. – 25 грудня.

²⁵ Національний банк України. Офіційне Інтернет-представництво. Пам'ятні монети України: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/currentmoney/cmcoin/list>.

²⁶ Українське державне підприємство поштового зв'язку «Укрпошта»: [http://www.ukrposhta.com/www/upost.nsf/\(documents\)/2B3CF35817C52550C22575EC00336E0D](http://www.ukrposhta.com/www/upost.nsf/(documents)/2B3CF35817C52550C22575EC00336E0D)

²⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2000 р. № 341 «Про присвоєння імені В'ячеслава Чорновола загальноосвітньому навчальному закладу

У 2003 році Кабінетом Міністрів України було засновано академічну стипендію імені В'ячеслава Чорновола для студентів факультетів журналістики державних вищих навчальних закладів²⁸.

Щорічно, починаючи з 2004 року, до дня народження політика – 24 грудня в Україні присуджується премія імені В'ячеслава Чорновола за кращу публіцистичну роботу в галузі журналістики²⁹.

В'ячеславу Чорноволу по всій Україні встановлюють пам'ятники та пам'ятні знаки. Активну роль у цьому відіграє громадськість, яка часто сама ініціює подібні заходи. Перший пам'ятний знак В'ячеславу Чорноволу було встановлено в липні 1999 року в Каневі в Земському парку³⁰. Ініціатором встановлення пам'ятника виступила Канівська міська організація Народного Руху України. Вона й звернулася до Канівської міської ради з відповідним клопотанням. У грудні 2002 року пам'ятник політику відкрито у Золочеві Львівської області, у жовтні 2007 р. у Львові на площі перед Львівською обласною Радою³¹, у грудні 2007 року – в Хмельницькому на вулиці Соборній³², у серпні 2007 року барельєф із його зображенням відкрито в Миколаєві на фасаді Миколаївського проводу Народного Руху України³³, у квітні 2009 року відкрито погруддя В'ячеслава Чорновола у Дрогобичі³⁴. Патріотичні сили Дніпропетровська

м. Южного Одеської області». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/341-2000-п>.

²⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 633 «Про заснування академічної стипендії імені В. М. Чорновола студентам факультетів (інститутів) журналістики вищих навчальних закладів». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/633-2003-п>

²⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 27 червня 2003 р. № 979 «Про премію імені В'ячеслава Чорновола за кращу публіцистичну роботу в галузі журналістики». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/979-2003-п>.

³⁰ [Перший в Україні пам'ятник В'ячеславу Чорноволу відкрито в Каневі](#). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.online.zp.ua/panorama/archive/14929.html>.

³¹ Львов открыл памятник Чорноволу // Подробности. – 2002. – 28 декабря. – [Электронний ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/society/2002/12/28/45273.html>.

³² У Хмельницькому відкрито пам'ятник В. Чорноволу // Mobus news. – 2007. – 24 грудня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mobus.com/khmelnitsky/36312.html>

³³ Тонковид В. Вячеслав Черновол примирил всех: [открытие памятника Вячеславу Чорноволу] / В. Тонковид // Вечерний Николаев. – 2007. – 28 августа

³⁴ У Дрогобичі відкрили погруддя Вячеславу Чорноволу // Національний альянс. – 2009. – 9 квітня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nation.org.ua/news/news8573.html>.

ініціювали та відкрили пам'ятний знак політику в 2011 р³⁵. 23 серпня 2012 року в місті Фастів, що на Київщині, на фасаді адміністративної будівлі по вулиці Суворова, 1 відкрито меморіальну дошку на честь В. Чорновола³⁶ і т.д.

За ініціативи громадськості на будинку в Києві, де жив В'ячеслав Чорновіл з 1993 року по вулиці Панаса Мирного, 27, встановлено пам'ятну дошку, скверу, навпроти будинку, присвоєно ім'я В'ячеслава Чорновола, а в самому сквері встановлено пам'ятний знак.

У Києві пам'ятник Герою України відкрито 23 серпня 2006 р. Пам'ятник установлено на розі вулиці Грушевського та Музейного провулку. Відповідне розпорядження про спорудження пам'ятника В'ячеславу Чорноволу було підписано Президентом України – В. Ющенком у травні 2005 року³⁷. Подібне рішення було прийнято Київською міською радою ще у вересні 2000 року³⁸. У церемонії відкриття пам'ятника взяли участь тодішні Президент України Віктор Ющенко, голова Верховної Ради Олександр Мороз, прем'єр-міністр В. Янукович, інші урядовці, народні депутати та представники громадськості.

На честь В'ячеслава Чорновола називають вулиці та провулки. Так, у Києві вулиця В'ячеслава Чорновола з'явилася у листопаді 2000 року³⁹, у Дніпропетровську в 2006 році⁴⁰, 2009 року – в Кіровограді⁴¹ і т.д.

Ім'я В'ячеслава Чорновола присвоєно деяким освітнім закладам України, зокрема загальноосвітнім школам Києва⁴², Львова⁴³, Южного

³⁵ У Дніпропетровську вшанували пам'ять В'ячеслава Чорновола та Атени Пашко // Радіо «Свобода». 2012. – 25 березня. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/news/24526885.html>.

³⁶ Прес-конференція Бориса Тарасюка та відкриття меморіальної дошки В'ячеславу Чорноволу у Фастові // Фастів: Інтернет-портал міста. – 2012. – 10 вересня. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://fastiv.in.ua/content/pres-konferents%D1%96ya-borisa-tarasyuka-ta-v%D1%96dkrittya-memor%D1%96alno%D1%97-doshki-v%E2%80%99yacheslavu-chornovolu>

³⁷ Розпорядження Президента України № 1042/2005-рп «Про спорудження пам'ятника Герою України В'ячеславу Чорноволу». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2343.html>.

³⁸ Рішення Київської міської ради від 26 вересня 2005 року № 4/981 «Про вшанування пам'яті В'ячеслава Чорновола». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/D891EC7E104CD8ACC22573C0004BD6FD?OpenDocument.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Розпорядження Президента України № 1042/2005-рп «Про спорудження пам'ятника Герою України В'ячеславу Чорноволу». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2343.html>.

⁴¹ Вулиця Чорновола прийшла в Кіровоград // Інтернет-видання ХайВей. – 2009. – 14 березня. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://h.ua/story/180678/>.

Одеської області⁴⁴, Радомишля Житомирської області⁴⁵, Галицькому коледжу на Тернопільщині⁴⁶, Львівському державному інституту новітніх технологій та управління⁴⁷. У 2004 році в Галицькому коледжі імені В'ячеслава Чорновола було відкрито Кімнату-музей Чорновола, створено студентські пошукові групи – «Ми – чорноволівці». Саме їхні учасники й займаються експозиційною та тематичною наповненістю меморіальної кімнати. Наразі тут зібрано періодичні видання, світлини та документи, які розповідають про життя та діяльність політика, підібрано невелику бібліотеку його творів⁴⁸.

Щороку до дня народження та чергової дати трагічної загибелі В'ячеслава Чорновола з'являється значна кількість матеріалів комеморативного характеру⁴⁹. У ці дні відбувається покладання квітів до

⁴² Постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 року № 1144 «Про присвоєння імен навчальним закладам». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1144-2000-п>.

⁴³ Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 1999 р. № 2169 «Про присвоєння імені В'ячеслава Чорновола загальноосвітньому навчальному закладу м. Львова». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2169-99-п>.

⁴⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2000 р. № 341 «Про присвоєння імені В'ячеслава Чорновола загальноосвітньому навчальному закладу м. Южного Одеської області». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/341-2000-п>.

⁴⁵ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2003 р. № 775-р «Про присвоєння Радомишльській загальноосвітній школі I–III ступеня № 5 імені В'ячеслава Чорновола». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/775-2003-р>.

⁴⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 січня 2003 р. № 59-р «Про присвоєння Галицькому коледжу імені В'ячеслава Чорновола». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/59-2003-р>.

⁴⁷ Офіційний сайт Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.lp.edu.ua/node/786>.

⁴⁸ Кімната-музей В. Чорновола // Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gi.edu.ua/home/my-chornovolivci/1238-kimnata-muzej-v-chornovola.html>.

⁴⁹ Денисов Олександр. Боротьба триває. (До дня народження В. Чорновола) // Майдан. – 2011. – 24 грудня. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://maidan.org.ua/2011/12/borotba-tryvaje-do-dnya-narodzhennya-v-chornovola/>;

Жмурко Наталія. «Нам ніколи не розгадати формулу, за якою був створений Чорновіл» // Дрогобич Інфо. – 2012. – 28 березня. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://droginfo.com.ua/content/view/3256/>; Ковальчук Анатолій. У день сумних роковин / А. Ковальчук // Слово просвіти. – 2012. – 28 березня; У Дрогобичі пройшов вечір-реквієм пам'яті В'ячеслава Чорновола // ЗІК. – 2012. – 26 березня. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2012/03/26/340820>; «Я б

пам'ятників В'ячеславу Чорноволу, проводяться вечори пам'яті, організовуються книжкові виставки.

Відрадным є той факт, що постать В'ячеслава Чорновола, його громадська, політична, публіцистична, правозахисна діяльність не залишають байдужими вітчизняних дослідників, які своїми працями сприяють формуванню та поширенню пам'яті про нього. Значну роботу в даному напрямку проводять громадські об'єднання та організації, прагнучи донести до якомога широкого загалу загальнолюдські ідеї та цінності, які сповідував В'ячеслав Чорновіл. Не залишається осторонь і держава, яка, можливо, дещо повільно, але все ж таки вживає заходи для збереження, вшанування та поширення пам'яті про одного з визначних діячів опозиційного руху другої половини ХХ століття. Його особистий внесок у національне відродження України, послідовне відстоювання ідеї її незалежності, багаторічна активна громадська та політична діяльність не залишилися поза увагою і отримали заслужене визнання. Однак справжнє значення постаті В'ячеслава Чорновола в історії нашої держави, здобуття нею незалежності в повній мірі буде оцінено наступними поколіннями українців.

Люмила Ведмідь В'ячеслав Чорновіл: національний символ на тлі епохи. Розглянуто образ українського політика, дисидента, публіциста, журналіста та громадського діяча В'ячеслава Чорновола в національній пам'яті. Проаналізовано політику вшанування його пам'яті в Україні.

Ключові слова: В'ячеслав Чорновіл, Герой України, дисидент, національна пам'ять, вшанування пам'яті, офіційна політика.

Ludmyla Vedmid' Viacheslav Chornovil: The National symbol on a background an apoch. The image of the Ukrainian politician, dissident, essayist, journalist and public figure Viacheslav Chornovi in national memory is considered. The commemoration policy towards his name in Ukraine is analyzed.

Keywords: Viacheslav Chornovil, Hero of Ukraine, dissident, national memory, commemoration, official policy.

обрав життя, яке прожив» // Молодь Руху. – 2011. – 26 грудня. – [Електронний ресурс].

Режим

доступу:

http://molod.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=384%3A1-r-

[&Itemid=8](http://molod.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=384%3A1-r-&Itemid=8); In Memoriam. 13 років без В'ячеслава Чорновола // Історична правда. – 2012. – 25 березня. – [Електронний ресурс].

Режим доступу:

<http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/03/25/78404/>.

**АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ЦЕНТРАЛЬНИХ АРХІВОСХОВИЩ
УКРАЇНИ ПРО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ
В. ЧОРНОВОЛА**

Інформаційні матеріали про В. Чорновола різних періодів його життя та діяльності перебувають у ряді центральних та регіональних архівних сховищ, а також у персональних зібраннях документів. У цій статті звернуто увагу на огляд матеріалів, які зберігаються в центральних архівосховищах України.

Активну громадську діяльність В. Чорновола у 1960-х рр. простежено за документами, що зберігаються в Центральному державному архіві України (ЦДАГО України) у фонді загального відділу Центрального комітету Комуністичної партії України (ЦК КПУ) (ф. 1, оп. 24 та 25). У наявних тут листах, що їх надіслано до Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (ЦК КПРС) за підписом першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, доповідних записках голови Верховного Суду УРСР, Прокурора УРСР, Голови Комітету державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР, в інформаційних повідомленнях працівників ЦК КПУ про вжиті заходи стосовно виконання постанови Президії ЦК КПУ щодо боротьби з інакодумцями йдеться про участь В. Чорновола в заходах протесту проти арештів та судових процесів над представниками української інтелігенції у 1965 – 1966 рр. Так, у доповідній записці до ЦК КПУ першого секретаря Львівського обкому КПУ В. Куцевола повідомлено про участь В. Чорновола в судовому процесі над Михайлом і Богданом Горинями, М. Зваричевською та М. Осадчим, де він не лише разом з іншими висловив обурення з приводу того, що відбувається свавілля, а й відмовився свідчити. У доповідній записці Голови Верховного Суду УРСР В. Зайчука, Прокурора УРСР Ф. Глуха, голови КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Нікітченка зазначено, що через «зухвалу, провокаційну поведінку» В. Чорновола на процесі його було випроваджено із залу судового засідання та суд прийняв окрему ухвалу про притягнення В. Чорновола до кримінальної відповідальності. З інформаційного повідомлення до ЦК КПУ консультанта відділу науки і культури ЦК КПУ В. Костюченка випливає, що В. Чорновола звільнили з роботи в редакції газети «Друг читача» в рамках кампанії влади проти «неугодних» їй осіб. У згаданих документах містяться зауваження про наявність компрометуючих даних на В. Чорновола, що могли бути підставою для його арешту.

У ф. 1 ЦДАГО України зберігаються матеріали, що стосуються кримінальної справи В. Чорновола 1967 р. Різні бачення судового процесу

над В. Чорноволом, вияви громадських протестів видно з листа І. Дзюби, І. Світличного, Н. Світличної, Л. Костенко й А. Горської до першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста. Позиція В. Чорновола стосовно заведення щодо нього кримінальної справи за написання книг «Правосуддя чи рецидиви терору?» і «Лихо з розуму» та вироку суду розкрита в наявних його матеріалах. У справі 6306 (ф. 1, оп. 24) міститься текст «Останнього слова В. Чорновола на суді», а в справі 6426 того самого опису є власноручно написана заява В. Чорновола до ЦК КПУ, Президії Верховної Ради УРСР, Прокуратури УРСР. До інформативних належать документи ЦДАГО України про опублікування та поширення за кордоном праць В. Чорновола. З приводу змісту цих книг до радянських органів влади та дипломатичних представництв надходили численні листи, звернення і заяви, що нині є в справі 6455 (ф. 1, оп. 24). Привертає увагу, що серед авторів листів були т. зв. «прогресивні» представники української діаспори, які прихильно ставилися до радянської влади в Україні. Зокрема, лист до першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста від Президента Робітничого заповомого товариства Канади А. Білецького, в якому останній, не сумніваючись у викладеному в працях В. Чорновола, просить роз'яснити йому, чому подібне відбувається в Україні.

Матеріали справи 106 (ф. 1, оп. 25) свідчать про те, що особою В. Чорновола та його працями зацікавилися радянські дипломати, які просили радянські центральні органи влади надати їм потрібну інформацію, оскільки її відсутність ускладнювала їхню роботу за кордоном. Про це йдеться в інформаційній записці представника УРСР у Комісії Організації Об'єднаних Націй (ООН) з прав людини, проф. П. Недбайла, листах посла СРСР в Канаді І. Шпедька, міністра закордонних справ УРСР Д. Білоколоса та ін. У цих документах також детально висвітлено, де друкували праці В. Чорновола, які ЗМІ подавали статті й матеріали про його книги та які акції протесту відбувалися. Матеріали радянських дипломатів свідчать, що вони не лише надавали інформацію про перебіг широких заходів протесту, викликаних працями В. Чорновола, а й рекомендували опублікувати в пресі компрометуючі статті про В. Чорновола. У документах справи 106 (ф. 1, опис 24) та справи 2 (ф. 1, опис 10) міститься інформація про заходи, спрямовані на нейтралізацію впливу праць цього автора на Заході. Подібні дезінформаційні заходи проти В. Чорновола вчергове було розгорнуто за кордоном після участі В. Чорновола в захисті В. Мороза, про що свідчать документи справи 546 (ф. 1, оп. 25).

Масові арешти та судові процеси 1972 – 1973 рр. привели до появи нових численних документів, де фігурує прізвище В. Чорновола. Про нього йдеться насамперед у листах до ЦК КПРС першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, в яких він інформує про арешт В. Чорновола та

інших осіб (ф. 1, оп. 25, спр. 64). Серед інших документів зберігається доповідна записка до ЦК КПУ міністра юстиції УРСР В. Зайчука про завершення судового процесу над В. Чорноволом від 16 квітня 1973 р. (ф. 1, оп. 25, спр. 877). У фонді 1, опис 10, справа 1388 виявлено інформаційний матеріал про «боротьбу з націоналістичними, антирадянськими проявами» авторства першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького від 23 квітня 1973 р.; цей документ став предметом, так би мовити, підсумкового обговорення результатів репресивної кампанії 1972 – 1973 рр. на засіданні політбюро ЦК КПУ 23 квітня 1973 р. У ньому неодноразово згадане прізвище В. Чорновола як одного з провідних діячів руху спротиву, або, як ідеться в матеріалі В. Щербицького, «групи українських націоналістів із складу інтелігенції – т. зв. «шістдесятників».

У значній кількості архівних документів міститься інформація про публікації в закордонних ЗМІ матеріалів про арешт В. Чорновола та інших осіб, а також реакцію на них громадськості. Ці документи готували працівники постійного представництва УРСР при ООН, міністр закордонних справ УРСР Г. Шевель, перший секретар посольства СРСР в Канаді В. Лапицький, третій секретар міністерства закордонних справ УРСР Ю. Костенко та ін. Вони зазначали, зокрема, що з приводу арешту В. Чорновола та інших мали місце виступи під час засідання палати представників Конгресу США конгресменів Г. Уельстоцького та Д. Раріка, а сенатор парламенту Канади П. Юзик підтримав ідею перевидання журналу «Український вісник» за кордоном.

У ЦДАГО України представлені документи про В. Чорновола як ініціатора та члена громадсько-політичних організацій другої половини 1980-х та 1990-х років. У фонді 1, оп. 32 та фонді 271 «Львівська обласна філія Української гельсінської спілки, Української республіканської партії» зберігаються матеріали про його роботу зі створення Української гельсінської спілки у 1988 – 1989 рр. Матеріали висвітлюють позицію влади щодо УГС, її намагання ліквідувати цю організацію, перешкодити В. Чорноволу створити організаційну мережу. Також зберігаються матеріали про черговий арешт і засудження у 1989 р. В. Чорновола за активну громадсько-політичну діяльність.

У фонді 270 «Народний Рух України» ЦДАГО України виявлені документи, в яких висвітлене ставлення УГС, у т. ч. В. Чорновола, до створення НРУ, а також матеріали про участь В. Чорновола у створенні Руху, про намагання представників поміркованої його частини завадити В. Чорноволу виступити на Установчому зборі НРУ як одному з представників групи радикалів у Русі. Документи ф. 270 та ф. 272 «Демократична партія України» розкривають особливості реорганізації НРУ з громадсько-політичної організації на політичну партію, подають бачення цього питання з боку лідерів різних партій, а також В. Чорновола.

Значний комплекс матеріалів фонду 270 ЦДАГО України висвітлює працю В. Чорновола на посаді голови НРУ з 1992 до 1999 року. Це – різноманітні інструктивні матеріали, ухвали, рішення, резолюції, звернення, звіти, протоколи засідань Центрального проводу, Малої і Великої рад, Всеукраїнських зборів, фракції НРУ у Верховній Раді України та ін.

Період праці В. Чорновола на посаді голови Львівської обласної ради широко відображений у документах, що зберігаються у фондах 1, описи 11, 20, 32 та фондах 270 і 271 ЦДАГО України. Вони походять від республіканських та місцевих органів влади, партійних і громадських організацій тощо. У документах цих фондів міститься інформація про участь В. Чорновола в підготовці першого засідання обласної ради; упровадження рішень обласної ради про національну символіку, пресу, релігію, призовну кампанію до радянської армії; про особливості протистояння обласної ради під орудою В. Чорновола з правлячою в країні комуністичною партією, про дії В. Чорновола під час загострення політичної ситуації в країні восени 1990 р.; про участь В. Чорновола в утворенні Комітету громадської згоди й Галицької асамблеї; про ініціативу В. Чорновола провести галицький референдум стосовно ставлення населення до незалежності України в березні 1991 р.; про дії В. Чорновола під час серпневого путчу 1991 р. та його заходи з припинення діяльності КПРС–КПУ на Львівщині тощо.

Участь В. Чорновола в президентській кампанії 1991 р. та у виборах до Верховної Ради України 1990, 1994, 1998 рр., а також діяльність у Верховній Раді відображено у ф. 1, оп. 32, та у фф. 270, 271, 272 ЦДАГО України. У них міститься інформація про його висунення кандидатом у президенти або депутати, виборчу програму, команду, хід виборчих кампаній, переговори з іншими політичними силами тощо. Особливо репрезентативним щодо діяльності В. Чорновола у Верховній Раді України є ф. 270.

Виборча документація В. Чорновола як кандидата на посаду Президента України й народного депутата України сконцентрована в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Матеріали щодо його участі в президентській кампанії 1991 р. зберігаються у ф. 1-Р «Верховна Рада УРСР. Центральна виборча комісія по виборах Президента України та із всеукраїнського референдуму», оп. 20, 28. У них містяться заяви В. Чорновола про бажання балотуватися на посаду Президента України, протоколи зборів трудових колективів, які висунули його кандидатуру, перелік довірених осіб, результати виборів та ін. У ф. 1-Р «Верховна Рада України. Центральна виборча комісія по виборах народних депутатів України»,

оп. 28, 31 та ф. 5225 «Центральна виборча комісія» є матеріали про його участь у парламентських виборчих кампаніях різних років.

Діяльність В. Чорновола в постійній Комісії Верховної Ради України з питань гласності та засобів масової інформації в 1990 – 1994 рр., а також у Комітеті Верховної Ради України з питань культури та духовності в 1994 – 1998 рр. відображають документи ф. 1-Р «Верховна Рада України», оп. 22 ЦДАВО України. У них міститься інформація про склад комісії та комітету, посади, які займав В. Чорновіл, питання, якими він займався під час роботи в комісії та комітеті, його позицію в ході голосування з різних питань. Різні аспекти державотворчої діяльності В. Чорновола можна простежити в документах ф. 1-Р, оп. 16, де зберігаються протоколи й стенограми засідань Президії Верховної Ради України та документи, що їх виносили на обговорення на засіданні Президії Верховної Ради України.

Особливості громадсько-політичної діяльності представників руху Опору 1960 – початку 1970-х рр., зокрема В. Чорновола, окреслюються з проваджених співробітниками КДБ кримінальних справ, що зберігаються в Галузевому державному архіві СБУ (ГДА СБУ). При розгляді цих документів необхідно врахувати специфічність їх укладання, коли слідчі та звинувачені вкладали в слова подекуди цілком протилежне значення, коли звинувачені не були зацікавлені вносити в протоколи допиту відому їм інформацію, коли нерідко під тиском слідчих протоколи допитів чи очних ставок складали у вигідному для слідства формулюванні тощо. Попри необхідність ретельного, критичного аналізу цих джерел, вони містять значний інформаційний матеріал, зокрема документи самвидаву, дають змогу простежити за силою волі людини, яка потрапила у важкі психологічні умови провадження щодо неї кримінальної справи за цілковитою інформаційною блокадою. Кримінальні справи складаються з різноманітних документів, що несуть різне інформаційне навантаження. Це: постанови про порушення кримінальної справи, проведення розслідування, обшук, арешт, долучення речових доказів; протоколи обшуків, допитів, очних ставок; висновки експертів; заяви, звернення, протести звинувачених, речові докази та ін. Стосовно справи В. Чорновола, то вона містить довідки про розповсюдження журналу «Український вісник», рецензії та відгуки на окремі номери журналів науковців тощо.

В ГДА СБУ є дві кримінальні справи В. Чорновола. Це справа № 14/9Д 1967 року провадження (ф. 6. «Кримінальні справи на реабілітованих осіб», спр. 72643ФП), що складається із 7 томів, і справа № 196 1972 – 1973 рр. (ф. 6, спр. 72644ФП) обсягом 15 томів. Інформацію про В. Чорновола можна виявити також в інших кримінальних справах. Скажімо, у справі № 2, провадженій «по факту розповсюдження антирадянських документів» (ф. 6, спр. 42) або у справі № 24, відкритій

«по факту поширення в м. Києві антирадянської книги А. Авторханова «Технологія влади». Значне зацікавлення викликає кримінальна справа № 45 (ф. 6, спр. 68805ФП), котру провадили проти одного з очільників шістдесятників І. Світличного. У ній наявні численні матеріали, протоколи допитів багатьох людей, що містять інформацію, яка охоплює період від початку 1960 до 1972 року. Суттєвий обсяг інформації міститься про громадсько-політичну діяльність В. Чорновола, зокрема про журнал «Український вісник», який він створив та редагував. Репрезентативною і такою, що вперше вводиться до наукового обігу, є кримінальна справа № 42 (ф. 6, спр. 41), порушена слідчим відділом КДБ при Раді Міністрів УРСР 8 серпня 1971 р. «по факту виготовлення та розповсюдження антирадянського т. зв. журналу «Український вісник». Матеріали справи дають змогу простежити, як розгортався пошук осіб, котрі видавали і поширювали «Вісник», та з якими нездоланими проблемами зіштовхнулися слідчі, котрі не змогли виявити необхідних фактичних даних, щоб довести те, що редактором журналу був В. Чорновіл.

Виявлені джерела в центральних архівосховищах України містять об'ємну, ґрунтовну й різноманітну інформацію, опрацювання якої дозволяє об'єктивно відображати в різноманітних дослідженнях ідеї та діяльність В. Чорновола.

Василь Деревінський *Архівні джерела центральних архівосховищ України про життя і діяльність В. Чорновола. У статті проаналізовано матеріали про В. Чорновола, які є в низці центральних архівосховищ України. Ідеться про документи, які зберігаються у фондах ЦДАГО України, ЦДАВО України, ГДА СБУ.*

Ключові слова: *архів, документи, фонд, опис, справа, ЦДАГО України, ЦДАВО України, ГДА СБУ.*

Vasyl Derevinsky *Archival Sources of Central Archives of Ukraine on the life and activity of V. Chornovil. This paper analyzes the material on V. Chornovil being introduced in several central archives of Ukraine. It is about documents preserved in the funds of the Central State Archive of Public Association of Ukraine, the Central State Archive of Higher State Authorities of Ukraine.*

Keywords: *archive documents, fund description, case, the Central State Archive of Public Association of Ukraine, the Central State Archive of Higher State Authorities of Ukraine, BSA SSU.*

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ НА МИКОЛАЇВЩИНІ

Ще на початковому етапі відродження незалежності України на початку 90-х років уже відомий і дуже популярний В'ячеслав Чорновіл неодноразово приїздив у наш південний край. Завдячуючи людям, які з ним зустрічалися, їхнім враженням і спогадам від цих зустрічей маємо можливість простежити й розповісти про неодноразові відвідини Вячеславом Чорноволом нашого краю. Україна для нього завжди була єдиною, нероздільною, неповторною. Він своїм служінням її ідеалам єднав людей навколо високої української ідеї. Багато історичних подій закарбувалося на сторінках газети «Українській Південь», що нині є найдавнішим партійним виданням України. В'ячеслав Чорновіл підтримав створення газети в 1993 р.

Один з перших його візитів відбувся під час президентської кампанії в 1991 р. Зустріч організували члени Миколаївської організації Народного Руху в Будинку політпросвіти (нині Будинок творчості школярів).

У залі зібралася велика кількість людей, місць на всіх не вистачило, тому багато хто слухав стоячи. Представляв В'ячеслава Чорновола Олег Гілякін, один з перших рухівців Миколаївщини. У людей був великий інтерес до гостя. Якраз у той час популярність В. Чорновола була надзвичайно високою. Йому ставили багато запитань, передавали значну кількість записок. Були провокативні запитання, але, у цілому, зустрічали В'ячеслава Чорновола з великим піднесенням і з цікавістю.

Також відбулася зустріч В. Чорновола зі студентами й викладачами Миколаївського кораблебудівного інституту та з робітниками заводу «Океан», де його представляв Борис Мороз, останній багато зробив, щоб працівники підприємства почули одного з опозиційних кандидатів у президенти. Миколаївці тепло зустрічали В'ячеслава Чорновола, його безкомпромісні та прямі відповіді надовго запали в душі тим, хто боровся за Українську незалежну державу і щиро вірив у перемогу.

Під час президентської виборчої кампанії 1991 року найкращий результат В. Чорновола в області був у м. Південноукраїнську, де більше 25% виборців віддали йому свої голоси завдяки роботі рухівського активу.

Роком раніше представники від Миколаївської області зустрічалися з В. Чорноволом на святі з нагоди 500-річчя Українського козацтва. Це було літом 1990 року в селі Капулівці Дніпропетровської області, де могила Івана Сірка. Від Миколаївщини туди їздила велика делегація в 5 автобусах. Там представники миколаївської делегації уважно слухали

виступ В. Чорновола на багатотисячному мітингу, а згодом з ним поспілкувалися.

Представником від влади на тому святі був Іван Плющ. Йому довго не давали слово для виступу, й тільки після звернення В. Чорновола йому дозволили виступити.

Після обрання В'ячеслава Чорновола головою Народного Руху України часто відвідував наш край. Кожний його приїзд ставав подією для миколаївців. Традиційно зустрічі відбувалися не тільки в Миколаєві, але й районах області. Він мав зустрічі в Первомайську, Южноукраїнську, Вознесенську та Снігурівці. У деяких містах він бував кілька разів. Миколаївщина не була чужою для В'ячеслава Максимовича, тут, у Вознесенську, похований його старший брат. Приїжджаючи на Проводи на могилу до брата, він завжди знаходив час для зустрічей. Часто його супроводжувала дружина Алена Пашко, котра очолювала Союз українок і проводила роботу з розбудови жіночого руху. Завжди радо приймали В'ячеслава Чорновола в Миколаєві, а на заводі «Океан» він був кілька разів, де під час зустрічей з працівниками заводу, знайомив їх з позицією Руху, суспільно-політичною ситуацією в державі. Як народний депутат він отримував багато звернень під час своїх зустрічей. Люди вірили йому й шукали в нього допомоги. В'ячеслав Максимович проводив багато особистих зустрічей, на яких завжди знаходив можливість підтримати та допомогти. У 1993 році він посприяв отриманню гуманітарної допомоги від НАТО на суму близько 3 млн. доларів, що була розподілена Рухом по лікарнях області.

У цьому ж році, в один із своїх приїздів на Миколаївщину разом із дружиною А. Пашко, вони відвідали в Миколаєві Свято-Пантелеймонівську церкву. Зі спогадів П. Костєва, який був тоді старостою цієї церкви, отець Феофан привіз знамените подружжя туди на своїй «Таврії». Побувши там деякий час, поспілкувавшись з людьми, вони поїхали до обласного Руху.

У листопаді 1993 року вийшов друком перший номер газети «Український Південь». З цього приводу В. Чорновіл надіслав вітання миколаївським журналістам, читачам та засновнику – Миколаївській крайовій організації Народного Руху України. У ньому зазначалося: «Посправжньому радий, що виходить перший номер першої рухівської газети на Миколаївщині. Сьогодні, коли незалежна Українська держава опинилася в дуже складному становищі, коли необхідно негайно міняти збанкрутілу політичну систему, розпочинати реформи, зупинити зубожіння народу, стати поперек дороги мафії і злочинності, роль демократичної преси важко переоцінити. Бажаю успіхів журналістам, авторам «Українського Півдня», щастя, здоров'я і надій на краще майбутнє читачам газети».

З великою цікавістю та вдячністю зустрічали В. Чорновола маси людей, які прагнули почути правдиве актуальне слово про наболілі проблеми життя, а також про сьогодення молодої Української держави. Натомість неодноразово з боку місцевої влади чинилися перешкоди. Часто під час чергового приїзду доводилося зупинятися на приватних квартирах. Так, в один із приїздів, він зупинявся у Валентини Кучеренко, однієї з перших рухівок у Миколаєві, іншого разу – в Івана Самуляка. Якимось зимової пори йому надали номер у готелі «Україна», який зовсім не обігрівався. Незважаючи на ці повсякденні проблеми, він, продовжував поїздки до Миколаївщини. Рухівці цінували це й готові були ділитися з ним всім, чим було можливо. Так, в один із приїздів різко похолодало і Олександр Малицький віддав В. Чорноволу власний светр.

Приїзд 15–16 січні 1994 року пам'ятний тим, що в ті дні зник керівник Секретаріату Народного Руху України Михайло Бойчишин. В'ячеслав Чорновіл поїздом їхав до Котовська. Зустріти першого гетьмана Українського козацтва поїхали козаки Буго-Чорноморського коша, але заблукали в дорозі, і В'ячеслав Максимович близько години чекав на вокзалі, але козаки швидко знайшлися і доставили Чорновола в Первомайськ на зустріч без пригод.

Послухати лідера Народного Руху України, незважаючи на ранкову морозну годину, прийшло багато його симпатиків та прихильників. Стояли на площі, щоб зустріти бажаного гостя, і вже потім повели його до залу. Районий Будинок культури був переповнений.

З виступу В. Чорновола з'ясувалося, що він бував у Первомайську ще у 1986 році. І от тепер на запрошення місцевої організації Руху завітав з візитом до міста. На цій зустрічі В. Чорновіл виклав власну точку зору на політичне, економічне та соціальне становище в Україні, поділився думками з приводу того, чому молода Українська держава, яка мала найкращі стартові умови серед інших республік колишнього Союзу для запровадження ринкової економіки й розбудови незалежності, опинилася у важкій кризі. На його думку, причиною такого стану молодої держави є те, що незмінною залишилася структура влади на всіх рівнях, безкарне розкрадання держави мафіозними та корумпованими структурами, у лавах яких учорашні партійно-номенклатурні працівники. Бо й сьогодні та сама номенклатурна система обіймає всі керівні посади. Тому є неправдою, що у всіх негараздах винні демократи. Їх немає на місцях, наприклад, у тому ж Первомайську. Зустріч проходила напередодні виборів до Верховної Ради, які мали відбутися 27 березня, тому В. Чорновіл закликав замислитися і на виборах проголосувати за людей, здатних здійснити реформи й відповідати за них перед народом. Він ознайомив присутніх з платформою, з якою йдуть на вибори кандидати від Руху, і закликав підтримати їх. Побажав здоров'я й успіхів первомайцям. Як потім

виявилось, у залі було багато комуністів, що планували вручити гарбуза Чорноволу. Послухавши його емоційний виступ та подискутувавши, вони від цієї ідеї відмовилися. Сила слова В'ячеслава Чорновола виявилася сильнішою від комуністичних переконань.

Наступною була зустріч в Південноукраїнську, тому необхідно було терміново відїжджати. І тут виявилися поломки в автомобілі, на якому приїхав В'ячеслав Чорновіл. Ремонт потребував часу, і це могло привести до зриву наступної зустрічі. Поряд стояв вантажний автомобіль Володимира Масного, на якому фермер приїхав на зустріч. Рішення було прийнято блискавично: їдемо вантажівкою, правда, у неї тільки одне місце для пасажера. В'ячеслав Максимович вирішення цієї проблеми взяв на себе, і ми вдвох поїхали на одному сидінні.

На вулиці стояла морозна, безсніжна зима, але ми досить швидко приїхали до місця призначення. На посту ДАІ в Південноукраїнську постовий побачив двох пасажирів в кабіні автомобіля і зупинив його. З кабіні до нього замість водія вийшов усміхнений В'ячеслав Чорновіл. По ходу наближення Чорновола до постового, на обличчі того промайнула усмішка, а потім вирвалося: «В'ячеславе Максимовичу, я Вас знаю». Вони привітались як старі друзі й перемовилися кількома фразами. Постовий віддав честь, і ми поїхали. Потім у місті довго ходили легенди, як постовий зупинив автомобіль Чорновола.

У переповненому актовому залі Південноукраїнської АЕС нас уже очікували. Його поява викликала бурхливі аплодисменти та вигуки «Чорновіл!», «Чорновіл!». Його тут добре знали, любили і готові були сприйняти емоційний палкий виступ.

Після зустрічі з працівниками атомної станції була зустріч у Вознесенську, аудіозапис якої зберігся. Завершився день Вячеслава Чорновола традиційно прямим ефіром на обласному телебаченні.

Під час відвідань В. Чорновола Миколаєва 12 листопада 1994 р., він виступав у Палаці культури Міністерства внутрішніх справ, на суднобудівному заводі «Океан», а також провів зустріч з громадянами Корабельного району. На цій зустрічі була дана прес-конференція для засобів масової інформації, на якій були присутні журналісти з «7-го каналу», телекомпанії «Миколаїв», «Вечірній Миколаїв». Тоді ж була організована зустріч В. Чорновола з керівниками області та міста, де порушувалися питання про проблеми міста, проблеми безробіття людей, високих цін та інші.

У 1996 році в Миколаєві знову відбулася зустріч з головою Народного Руху України в залі Миколаївської філії Києво-Могилянської академії. Слід відзначити, що після створення філії, В'ячеслав Чорновіл одним із перших її відвідав. 28 листопада він зустрівся з ректором філії Леонідом Клименком та студентами в актовому залі. У своєму виступі він

наголосив важливість створення філії в Миколаєві та ознайомив присутніх із ситуацією, що складалася на той час в державі після прийняття парламентом Конституції України. Під час цього приїзду В. Чорновіл зустрівся також з громадськістю міста корабелів у залі кораблебудівного інституту.

На численні запрошення представників області В. Чорновіл 4 травня 1997 року знову приїхав на Миколаївщину. З нагоди Провідної неділі, як і щороку, лідер Народного Руху завітав до Вознесенська, де разом з родичами відвідав рідні могили. Через наполягання мешканців Вознесенська, він до мінімуму скоротив свою зустріч з керівниками крайового Руху й зустрівся у переповненому залі Будинку культури з громадськістю. А в цей час на нього вже чекали в Південноукраїнську енергетики, представники трудових колективів, молодь.

Розмови у Вознесенську і в Південноукраїнську були гострими, цікавими, плідними. Голова Народного Руху проаналізував сучасний соціально-економічний стан України. Зупинився на можливих шляхах поліпшення становища. Розповів В'ячеслав Чорновіл про діяльність Народного Руху, про перспективи на майбутніх виборах.

Від виступу, як завжди, непомітно перейшов до діалогу та відповів на численні запитання щодо пекучих проблем сьогодення. Говорив про демократію, мафію, про нас самих. За словами В. Чорновола, «...нове вино демократії опинилося в старих партократичних міхах. Тому й випередили нас не лише чехи й поляки, а навіть естонці, у яких немає таких можливостей, як у нас, в яких у окремих містах переважає російське населення. Але в них не говорили про реформи, а рішуче впровадили їх». І, продовжуючи цю думку, він казав: «Поки не змінена верхівка, мафія в Україні – невмируща. Ми живемо сьогодні так, як того заслуговуємо».

Під час виборчої компанії до Верховної Ради, у лютому 1998 року на Миколаївщині висадився справжній рухівський десант: Іван Заєць, Лілія Григорович, Павло Мовчан, Юрій Ключковський, Василь Червоній, Дмитро Чобіт, Надир Бекіров, Леонід Пілунський очолював його звісно В'ячеслав Чорновіл. У ході поїздок областю в райцентрі Снігурівка була спроба з боку місцевої влади перешкодити зустрітися В. Чорноволу з її мешканцями в актовому залі. Але після приїзду Чорновола директор районного Будинку культури все ж змушений був відкрити неопалене приміщення. Зустріч відбулась, як і було заплановано, правда, без представників місцевої влади. Під час її проведення навіть вічні опоненти – комуністи – намагалися вести конструктивну полеміку. Адже В. Чорновіл умів у ході спілкування розвіювати облудність фальсифікацій щодо себе.

Більше двох годин тривала зустріч, і потім, як завжди, люди ще довго не відпускали його своїми запитаннями, пропозиціями, болями за

Україну. У цей же день він мав зустріч у Будинку культури заводу «Океан». А потім був справжній рухівський бенефіс у Палаці культури і техніки «Суднобудівник» (нині обласний Будинок культури). У своєму виступі лідер Народного Руху повторив тезу: «Ми маємо сьогодні три політичні сили: ліві, партія влади, що розбіглася по різних партіях і Рух.. Народ сьогодні зрозумів, неможливо наливати молоде вино у старі міхи». Були виступи інших учасників зустрічі, були запитання. На виборах 1998 року за Рух на Миколаївщині проголосувало 6,4% виборців, по Україні майже 10%, а у Верховній Раді була створена фракція, в яку увійшло 47 народних депутатів.

Востаннє в Миколаєві В'ячеслав Чорновіл побував 28 листопада 1998 року. Заїхав він у місто корабелів по дорозі з Херсона. У цей день він зустрівся з проводом обласної організації Народного Руху України і з журналістами миколаївських видань.

Він особисто намагався донести свою позицію стосовно становища в Народному Русі напередодні ІХ зборів, що відбулися 12–13 грудня під гаслом: «У єдності наша сила», через диверсії проти нього рухівських розкольників. Миколаївська організація Народного Руху повністю залишалася на чорноволівській позиції. У Миколаєві його завжди чули, розуміли і ніколи не зраджували, тому й на зустрічі проблем не було. На прес-конференції він ознайомив журналістів з політичною ситуацією в країні та дав відповіді на численні запитання. Необхідно відзначити, що журналісти Миколаївщини поважали В'ячеслава Чорновола й радо відгукувалися на його приїзди. Він мав завжди прихильне ставлення з боку представників ЗМІ, часто виступав у прямих ефірах обласного радіо, на телеканалі та радіо «Миколаїв», на «Тонісі», на «7 каналі» (нині СТБ) тощо.

Пам'ять про В'ячеслава Чорновола продовжує жити в серцях миколаївців. Часто ті, хто бував на його зустрічах, у своїх спогадах повертаються до них, переосмислюють. Правду кажуть, своїх героїв ми починаємо цінувати після того, як вони залишають нас. Потужна, величава постать В'ячеслава Чорновола постає перед нами як символ боротьби за Українську незалежну державу. В'ячеслав Чорновіл продовжує залишатися прапором боротьби за утвердження української України.

У Миколаєві до 65-ї річниці від дня його народження було відкрито меморіальну дошку В'ячеславу Чорноволу на будинку обласної організації Народного Руху України, де він неодноразово бував. До 70-ї річниці від дня народження видатного політика йому було встановлено пам'ятник ву сквері його імені за підтримки міського голови Володимира Чайки. Вшанування В'ячеслава Чорновола в Миколаєві – знак пошани українцям-

героям, що ніколи не вмирають, і дань борцям за Україну, котрі завжди готові віддати за неї власне життя.

Юрій Діденко В'ячеслав Чорновіл на Миколаївщині. У статті йдеться про низку поїздок В. Чорновола у 1990-х роках у Миколаївську область. Розповідається про його агітаційні поїдки під час президентських і парламентських виборів в Україні.

Ключові слова: Миколаївська область, Миколаївщина, Рух, НРУ, вибори, поїздка.

Yuriy Didenko Vyacheslav Chornovil and Mykolaiv region. The article refers to the number of Chornovil 's trips in 1990 in Nikolayev region. The article informs about his campaign for the presidential and parliamentary elections in Ukraine.

Keywords: Mykolaiv region, Mykolayiv, RUH, NRU, elections, trip.

«ЗАНЬКІВЧАНСЬКІ ВЕЧОРИ» В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА – ПОЛІТИЧНИЙ ЗАПОВІТ ДУХОВНОГО ЛІДЕРА НАЦІЇ

У часи національно-демократичного відродження України кінця 1980-х років у Львові зродилася традиція проведення в Академічному театрі ім. Марії Заньковецької зустрічей зі знаковими особистостями духовного й культурно-політичного виміру. Ініціатором, автором, організатором і ведучим цих вечорів був один з провідних акторів театру, колишній член львівського Клубу творчості молоді, переслідуваний КДБ за дружні контакти з опозиційно налаштованою інтелігенцією та власне творче вільнодумство, а нині народний артист України Святослав Максимчук. Першим на відверту розмову з людьми в листопаді 1988 р. погодився Дмитро Павличко. Схвально сприйнятий громадою задум з наступної зустрічі в лютому 1988 р. з Іваном Драчем перетворився в серію своєрідних бенефісів, які отримали наймення «Заньківчанські вечори». Їхніми учасниками були Іван Дзюба, Ліна Костенко, Михайло Горинь, Ігор Юхновський, Микола Жулинський, Микола Вінграновський, президент УНР в екзилі Микола Плав'юк, багато інших. На чотирнадцятий з черги вечір 3 жовтня 1991 р. С. Максимчук запросив багаторічного політв'язня В'ячеслава Чорновола, який тоді був головою Львівської обласної ради народних депутатів, народним депутатом України та кандидував у Президенти України. Вступне слово виголосив його побратим за спільною опозиційною діяльністю народний депутат України Михайло Косів.

В. Чорновіл, насамперед, кількома штрихами окреслив формування власного світогляду. Ще на зламі 1940 – 50-х років у батька – учителя української мови й літератури на Черкащині він бачив перекреслені сторінки підручників з написом: «Тут український буржуазний націоналізм. Цього викладати не треба». Вступив до Київського університету, але місто приголомшило його «своїм абсолютно зросійщеним характером, своєю зневагою до української мови, до української культури»*. Пояснюючи феномен появи спротиву, Чорновіл на риторичне запитання: «Де ми такі взялися?» наголосив, що в Галичині була спадковість боротьби, але де взялися в Донбасі Василь Стус, Іван Дзюба, Іван Світличний? «Очевидно, у кожного народу наступають такі періоди, коли спрацьовує інстинкт самозбереження». Таке відбувалося й із студентами Київського університету, коли в другій

* Слова та речення, узяті в лапки без зазначення авторства, належать В. Чорноволові.

половині п'ятдесятих років не в Галичині, а саме в Києві самопливом зароджувалося шістдесятництво. А починалося воно зі стихійної українізації, коли студенти на вулицях Києва з викликом розмовляли українською мовою. Їх часом питали, чи не з Польщі вони приїхали. Чорновіл щодо цього: «Чому це треба було з Польщі до столиці України приїхати, щоб говорити українською мовою – це важко збагнути».

Перший раз Чорновола «стукнули по голові» в 1957 році, коли найближчий приятель виніс довірливі розмови на комсомольські збори й на сторінки університетської газети. Мали його, відмінника-стипендіата викинути з університету. Довелося на рік сховатися в Донбасі, де теслярував і працював у виїзній редакції газети «Київський комсомолец». Саме тоді сформувався світогляд В. Чорновола, домінантами якого були дві ідеї: «відкидання комуністичної ідеології» й «антиімперіалістична ідея».

Особливої уваги у виступі В. Чорновола заслуговує оцінка ним низки визначальних суспільно-політичних явищ. Так, дискутуючи з намаганнями зводити шістдесятництво до суто літературного явища, він наголошував, що це була «громадсько-політична течія». В. Чорновіл разом з Іваном Світличним навіть обговорювали організацію конспіративної діяльності, вивчали досвід Галичини. На відміну від «розстріляного відродження», коли після масакри 1930-х років майже нікого й нічого не залишилося, шістдесятники започаткували процес, «результат якого ми бачимо сьогодні». Тому попри тюрми й поневолення «вважаю себе безмірно щасливою людиною».

Характеристичною ознакою шістдесятництва стало поширення самвидаву як відповідь на відсутність свободи слова й засилля цензури. До низки нелегальних творів був причетний і Чорновіл. Для прикладу він згадав статтю «З приводу процесу над Погружальським». У рік 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка, а саме 24 травня 1964 р. сталася пожежа в Київській публічній науковій бібліотеці Академії наук УРСР. Найбільше постраждав відділ україніки: стародруки, рідкісні книжки й рукописи, архів Центральної Ради, багато іншого. Пожежу загасили лише на третій день. Підпал учинив працівник відділу марксизму-ленінізму В. Погружальський. Автором памфлету без підпису був Євген Сверстюк. Дещо додав І. Дзюба та І. Світличний. Щоб приховати надто помітний стиль Є. Сверстюка, твір відредагував В. Чорновіл, додавши від себе рядки: «Якщо потаємне знищення політичних противників – це соціалістична демократія, то що ж таке фашизм?» Саме до цих слів

найбільш прискіпувався КДБ. Зберігання й читання цієї статті увійшло до обвинувачень багатьох політв'язнів як найбільш обтяжуючий фактор*.

В. Чорновіл також поставив крапку в дискусії щодо автора заклику «Хто проти тиранії – встаньте!» під час прем'єри фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» у київському кінотеатрі «Україна» 4 вересня 1965 р. – це був Стус чи Чорновіл. У промові щодо фільму Іван Дзюба оголосив про кадебістський погром з-поміж української інтелігенції, назвавши імена заарештованих. Йому заважали говорити – смикали, зіштовхували зі сцени, глушили сиреною, вимикали світло. Тому на моє запитання щодо авторства заклику в інтерв'ю 27 серпня 1999 р. Іван Михайлович чіткої відповіді не дав. Припустив, що це міг бути В. Стус. Про задум акції знали Михайлина Коцюбинська та Юрій Бадзьо**. Натомість Чорновіл привселюдно заявив: «Тільки за те, що люди піднялися на мій заклик, їх викидали з партії, викидали з роботи... Не пожаліли й мене – викинули з редакції газети «Молода гвардія». До речі, переконливе підтвердження слів В. Чорновола знаходимо в нещодавно опублікованому інтерв'ю Євгена Захарова з Михайлиною Коцюбинською: «Є. З.: Скажіть, будь ласка, от різні люди різне розповідають про цей епізод у кінотеатрі «Україна» – хто все-таки особисто крикнув: «Хто проти тиранії – встаньте!»? М. К.: Чорновіл – це абсолютно точно. А Стус уже просто підтримав. Я пам'ятаю, де він стояв, як він це говорив...».*

У квітні 1966 р. Чорновола викликали свідком на закритий політичний процес Львівського обласного суду в справі братів Богдана й Михайла Горинів, Михайла Осадчого та Мирослави Зваричевської. Замість свідчень він назвав злочинцями суддю і прокурора та поклав квіти на коліна підсудним. Його виштовхали за двері, порушили карну справу за відмову від свідчень, звільнили з чергової праці в газеті «Друг читача» й засудили до трьох місяців виправних робіт. На цьому й закінчилася Чорноволова журналістська кар'єра, але «публіцистична набрала особливої гостроти». Ідеться про його самвидавні збірники «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму» про розкручування «неосталінської машини терору». 1967 р. вони були опубліковані за

* Стаття «З приводу процесу над Погружальським» була опублікована в підпільному машинописному журналі «Воля і Батьківщина», ч. 16, червень 1966 р. Див.: Український Національний фронт: Дослідження, документи, матеріали / Упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 318 – 323.

** Див.: Насправді було так: Інтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Дзюбою / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2001. – С. 63 – 64.

* Див.: «У мерехтінні найдорожчих лиць»: Згадуючи Михайлину Коцюбинську. – Київ: Дух і літера, 2012. – С. 494.

кордоном. 3 серпня того ж року його заарештували. У відповідь на запитання, чи бувало йому страшно, Чорновіл відповів, що посправжньому страшно було один раз у житті, власне, після згаданого арешту. Кинули його в підвал у камеру смертників. Вона була окута залізом, замість вікна маленька щілинка, холод, вологість, дихати нічим. У тюрмі доти він не був, тож вирішив, що в таких умовах треба буде перебувати. Отого першого дня й було страшно. «На другий день вже було менше страшно, я ходив собі щось наспівував, на третій день мені вже стало зовсім добре... Тоді покликали мене на допит і перевели в нормальну камеру. Оце, мабуть, той момент, коли можна було й зламатися».

Ув'язнення Чорновіл відбував у концтаборі на Вінничині «порівняно недовго, але дуже бурхливо, з голодуваннями, з протестами». Саме там у нього визрів намір випускати періодичне видання, «яке б згуртувало національно-демократичні сили». Реалізував він цей намір виданням у 1970 – 1972 рр. позацензурного журналу «Український вісник». Чорновіл зупинився на змісті та рубриках журналу й, зокрема, на публікації добірки недрукованих віршів Василя Симоненка й статей про нього. При цій нагоді висловив задоволення, що кошти «від сьогоднішнього вечора йдуть на пам'ятник Василеві Симоненку. Це теж один зі світочів шістдесятництва і людей, які мають право на довічну пам'ять українського народу». Зауважив також, що вже після випуску першого номера журналу весь КДБ було піднято на ноги. Але вони так і не виявили видавців, бо Чорновіл мав «надійних помічників», яких вирішив публічно назвати. Це дружина Алена Пашко. Це Людмила Шереметьєва (Дашкевич), яку закривали на 2 – 3 дні, давали їй консерви, і вона друкувала цілий журнал. Це Ярослав Кендзьор, саме в його батьків у Солонці друкувалися перші випуски «Українського вісника», він усі їх фотографував, а студентка з Пряшева, яка навчалася в Київському університеті, «із зовні безтурботним виглядом... дрімала в поїзді, а в подушці в неї дрімала та плівка. Так ці плівки переїжджали в Чехословаччину, потім їхали далі на Захід і буквально через місяць з'являвся журнал». Одним із тих, хто був утаємничений щодо видання «Українського вісника», це Валентин Мороз. До перших двох номерів він давав статті, інформації з Івано-Франківщини. Але цю працю перервав його арешт 1 червня 1970 р. Наступні два числа «Вісника» були заповнені матеріалами на його захист. Допомогали у випуску журналу також кияни Надія Світлична й Микола Плахотнюк. Друкував журнали й ще багато самвидавної літератури, докладаючи свої кошти й наражаючись на певні ризики, відомий український діяч у США, видавець Осип Зінкевич. Йому допомагала дружина пані Надія. При цьому Чорновіл під оплески представив присутнє в залі подружжя Зінкевичів. Продовжуючи оповідь

про видання журналу, він підкреслив, що Людмила Дашкевич надрукувала чотири його номери (хоч дехто вважає що таких було три), а потім сказала: «Уже відчуваю, що ось-ось мене візьмуть». П'ятий і матеріали до шостого випуску Чорновіл друкував уже особисто, зокрема, у помешканні Мирослави і Романа Стасівих. Після арешту він зумів передати з в'язниці, щоб друзі припинили видання журналу, а машинку знищили. Що й було виконано, але після того, як А. Пашко, М. Косів та Я. Кендзьор закінчили роботу над шостим випуском, де повідомили про арешти січня 1972 р., чим заплутали КДБ. Адже підозрюваний спецслужбою як редактор часопису В. Чорновіл уже сидів у в'язниці.

Окремо зупинився Чорновіл на якутському невільницькому періоді – засланні (1978 – 1980) та останньому ув'язненні за сфабрикованою справою у спробі згвалтування (1980 – 1983). У Якутії ще з самодержавних часів склався пієтет до політзасланців, що одного разу врятувало Чорноволові життя. Йому доводилося двічі на місяць долати 22 кілометри із місця поселення в райцентр на відмітку до міліції. Транспорту туди не бувало. Якимось ішов він морозяною засніженою тайгою й на нього напали п'яні допризовники. Місце гине. Один стягнув з нього шапку, інший – дублянку, третій вже замахнувся бити. Раптом «один каже: «Подожди, это ссыльный. Это ты ссыльный?» Я кажу: «Я ссыльный». «Ну, иди, только больше так не ходи».

Під час ув'язнення в кримінальному таборі неподалік Якутська було легше з цензурою. Аби тільки не писав скарг, а інше наглядців мало цікавило. Отож Чорновіл під виглядом двох дозволених листів на місяць надсилав два зошити статей, літературних оглядів. Ото було «таке задротяне чи тюремне літературознавство». При цих словах В'ячеслав додав: «Сьогодні, мабуть, варто було б їх зібрати до купи, бо лежать ті конверти, не передруковані ті великі статті... Мабуть, варто було б те перевидавати. От, не вистарчає часу за тим щоденним напруженим життям... Справді треба було б в тому розгоні зупинитися, сховатися на якийсь тиждень десь у Карпатах, забрати з собою всі ті папери, пожовтілі оті папки, якими завалена моя маленька квартира, і все це привести до ладу, бо так і життя іде, а потім воно, може, і часу на те не буде». Та доля розпорядилася інакше. На ходу, на льоту Чорновола вбили. Тож виконанню його задуму присвятила себе В'ячеславова сестра пані Валентина.

1983 р. за протестом прокурора Якутії Чорновола, засудженого 1980 р. до п'ятирічного ув'язнення, достроково звільнили, але без права повернення в Україну до закінчення терміну, визначеного вироком. Перебуваючи в Покровську, він домогся дозволу поїхати до Якутська в архів для ознайомлення з матеріалами про засланців – борців проти царського режиму. Відтак у місцевій газеті надрукував статтю «Через

Покровську станицю», яку закінчив словами: «Тянулись вглубь Якутии борцы за народную волю, шепча перемерзшими губами грустные, но непокорные строчки: «Бим-бом, бим-бом, – слышно там и тут: нашего товарища на каторгу везут». І підпис – В. Чорновіл*. Останні рядки викликали певний шок. Після цього його вже не пускали ні в архів, ні в цю газету.

З відповідей на запитання

Наприклад, щодо оприлюднення наявних у спецслужбі матеріалів, Чорновіл сказав, що начальник Львівського управління Служби національної безпеки України Станіслав Малик недавно пообіцяв усе показати й віддати. Але «недавно вони з вітром пустили 55 томів оперативних матеріалів на мене... От це мені дуже прикро. Хай би воно собі було, то ж історія». Нам, історикам, від подібних повідомлень також дуже прикро.

Як скоро Україна зможе перейти до федеративного устрою?

Між іншим, на цьому питанні окремі опоненти Чорновола, у тому з Партії регіонів, спекулюють донині. Свою позицію він виклав наступним чином: «Це трошки моя ідея. Я тепер зняв слово «федеративний», не буду вживати його навіть у програмі. А скажу: широке регіональне самоврядування, або земельний устрій. Тому, що люди плутають, думають федерація – то або національні утворення, або міждержавні утворення. Як от Югославія, чи Радянський Союз називались федерацією. Щоб не було такої плутанини і щоб мене не притягали до створення тих автономних держав і намагання розвалити Україну на шматки, які тепер робляться нашими ворогами, я це називаю «регіональне самоврядування», або «земельний устрій України». Я думаю, за тим наше майбутнє. Але на першому етапі свого президентства, якщо ви мене виберете президентом, усе-таки таких територіально-адміністративних змін робити не буду й розширяти те самоврядування. Очевидно, нам треба буде... ввести інститут уповноважених президента в регіонах, областях... А от після того, коли ми вже запустимо механізм нашої нової незалежної держави, тоді вже можна буде повернутися до ідеї земельного устрою. Він зовсім не передбачає ліквідацію центру, лишається і центральний уряд, і центральний парламент, я його бачу двопалатним, і конституція, але дає значно ширші права для місцевого самоврядування і для розв'язання ініціативи. Ми бачимо приклад Німеччини, наскільки це дає позитивні результати. Але нічого спільного це не має з тими автономіями. Я вважаю однією із найбільших провин нашої Верховної Ради і її більшості, зокрема

* Публікацію цієї статті в українському перекладі див.: // Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. – К.: Смолоскип, 2002. – Т. 1: Літературознавство. Критика. Журналістика. – С. 335–339.

голови Верховної Ради, створення АРК – першого прецеденту територіальної автономії в Україні. Навіть серед більшості було певне замішання, щось не хотілося їм за ту апаратну (бо те «А» розшифровується не як автономна, а як апаратна республіка) голосувати. І який був тиск, щоб усе-таки це зробити. Це не для кримських татар автономія, як ви знаєте, вони взагалі не брали участі в тому всьому, а це автономія для росіян», для колишньої партноменклатури.

Присутній у залі Б. К. Матросов з Воронежа запропонував на прикладі виборів Єльцина розповісти, на що треба звернути увагу, щоб переміг Чорновіл. В'ячеслав переадресував записку ведучому, а натомість сказав: «Я знаю, чому переміг Єльцин. Тому, що всі російські демократичні сили зрозуміли, що саме Єльцин може перемогти. Об'єдналися навколо однієї кандидатури, навіть ті, які, можливо, могли б бути кращими президентами Росії. Вони їздили й агітували за Єльцина. Я маю право це казати, я не раз уже казав, що відразу після прийняття закону про президентство, я звернувся до Драча, до Гориня, до інших керівників демократичних партій і сил і запропонував негайно створювати блок «Демократична Україна» і якщо цей виборчий блок запропонує не мою кандидатуру, то я підкорюся загальній дисципліні. На жаль, цього зроблено не було». Щодо згаданого Чорноволом явища треба додати, що не Ляшкові вила, а граблі поки що є основним політичним знаряддям нашої нинішньої опозиції в майбутній президентській кампанії 2015 року.

Головний редактор часопису «Націоналіст» Андрій Шкіль запитав Чорновола про ставлення до УПА та революційного націоналізму. В'ячеслав відповів, що лише кілька днів тому, виступаючи в Хотині на відкритті пам'ятника Сагайдачному позитивно відгукнувся про воїнів УПА. «Що ж торкається ідеології, то... механічно переносити з 30-х років ту ідеологію в незайманому вигляді, так як вона тоді була – оті елементи інтегрального націоналізму, – це недоречно. Вона відслужила свою історичну службу, і ми про неї повинні так і сказати... Усьому свій час».

На запитання про ставлення до творчості Дмитра Донцова як ідеолога українського націоналізму і до Степана Бандери як утілювача цих ідей у практику В. Чорновіл відповів, що вважає Дмитра Донцова блискучим публіцистом, але згідний не з усіма його ідеями, зокрема, щодо деяких моментів інтегрального націоналізму, заяв «Україна тільки для українців», нашої вищої расовості і т. д. «Я вважаю, що це сон невільника, коли люди в ярмі кажуть, що вони вища раса. От треба спочатку стати вільними людьми, а потім уже думати якої ми раси. А до Степана Бандери в мене ставлення, на зузгалі, позитивне... З його іменем пов'язана ціла сторінка української історії, і в тому нашому пантеоні він повинен займати гідне місце... До речі, я, мабуть, першим офіційно сказав про необхідність переглянути ставлення до ОУН і УПА і до визвольної боротьби нашого

народу в західних областях України. Підпільно ми писали про те й раніше, але прямо – у відкритому листі до Горбачова в 1987 році»*.

Одне з найактуальніших запитань 1991-го і нинішнього 2013 року: *Чи варто Україні входити в союз суверенних держав? Якщо так, то як повинен виглядати такий союз і чи не пора замислитися у Верховній Раді, що Україна вже давно повинна увійти у спільний європейський дім?*

«Щодо союзу суверенних держав. Ніякий союз суверенних держав нам не потрібний і не потрібне нам оте, що нам тихенько нав'язують деякі наші українські керівники – єдиний економічний простір у межах Радянського Союзу. Тому що, якщо єдиний економічний простір, то є якесь командування цього простору, тобто є вже структура якась, яка сідає на шию, потім стискає міцніше, а потім нам вже дихати не стає, вже маємо Союз Советських Соціалістичних Республік. Так що не треба нам єдиного економічного простору. Будуть прямі зв'язки з Росією, якщо вигідні, будемо робити з Туркменією, а може, нам більше з Польщею вони підходять. Оце й буде простір. Єдиний економічний простір у межах цілого світу нам потрібний, цілої Європи».

Куди потрібно першочергово вкладати західні інвестиції, якщо вони нам будуть надані?

«Звичайно, у нову технологію, а не в торгівлю, чи там у щось інше. Треба, щоб нам допомогли навчитися господарювати. Нові технологічні лінії треба робити. Хай вони будуть спочатку спільні, хай це буде експлуатація нас так званим капіталістичним Заходом. Я думаю, від тої експлуатації ми всі тільки виграємо, бо той експлуатований робітник буде в кілька разів більше одержувати, ніж тепер і якось не відчуватиме, що він експлуатований. Але потрібно, щоб побільше ми були співвласниками і щоб потім поступово все перебирали у свої руки, щоб не повністю західний капітал заповнив нас. Тут треба якусь норму обережності дотримуватися».

Що найбільше Вас потішило під час поїздок на схід, а що найбільше засмутило? Пан Криницький питає.

«Потішило те, що державницький світогляд там, усе-таки, піднявся. Ще торік, коли шахтарі Донбасу підтримали Декларацію про державний суверенітет України, я писав, що маємо феномен – державницьке мислення випереджає національне усвідомлення. І це дуже поважний феномен... А що найбільше засмутило? Пробують робити спекуляції на мовному ґрунті, на національному ґрунті, і не безуспішні. Дуже сильна тепер іде атака з центру, з Москви, з'явилися свої шовіністи і їм чомусь

* Див.: Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; передм. В. Деревінського. – К.: Смолоскип, 2009. – Т. 6: Документи та матеріали (Листопад 1985–квітень 1990). – С. 98 – 99.

надаються засоби масової інформації (телебачення і радіо в Донецьку, газети друкують їхні виступи), хоча там є елементи, за які можна притягати до кримінальної відповідальності, бо це ж антидержавна діяльність. Якщо ми проголосили незалежну Українську державу, то люди, які агітують проти незалежної держави, за нашими законами здійснюють кримінальний злочин. Зрештою, так в усіх країнах. На сторінках, так званої, незалежної преси, учорашньої компартійної, нічого не змінилося. Там компартійні структури почуваються аж надто вільно. Вони ніби заборонені, ніби не заборонені».

Які будуть Ваші дії в перший день у разі обрання президентом?

Чорновіл зауважив, що постійно про перший указ питають. Якби був популістом, то «відразу б пенсії підвищив, щоб забезпечити найбільш нужденні категорії населення, бо біда. Але це можна було б зробити на другий день». А в перший, мабуть, з десять інших указів зробив. Державу маємо проголошену, але треба реально її будувати. Економіка поки що невідкладна нам. Щось там тягнуть зі створенням грошової одиниці. Турбує митна служба, а особливо – армія. За весь час міністр оборони випустив один циркуляр про збирання металолому. Виглядає так – «міністр є, міністерство є, а армії немає. Держава без армії – це не держава. Я не кажу, що ми на когось маємо нападати, чи хтось уже сьогодні збирається на нас нападати, але армія це сильний політичний важіль». Додамо від себе, що цією, як і багатьма іншими згаданими проблемами нехтує нинішня наша влада, як сказав тоді Чорновіл, «ялова Верховна Рада і не менш яловий уряд». Не кажучи вже про те, що армією та й Службою безпеки командують колишні громадяни Росії. І вже наступною фразою Чорновіл висловив застереження: «Чим довше отак буде, тим більше ми дограємося, що там ще якийсь путч визріє».

Що про мене думає КГБ і що воно збирається мені зробити?

«Немає КГБ. Є Управління національної безпеки. А от що воно збирається мені зробити, я не знаю». Прозвучало це як передбачення. Зробили дев'яносто дев'ятого.

«Заньківчанський вечір» 27 жовтня 1996 року.

Зустріч з В'ячеславом Чорноволом

Насамперед В. Чорновіл звернувся до присутніх з коротким вступним словом, яке варто зачитувати, бо воно є ключем до подальшої розмови.

«Дорогі мої львів'яни, шановні пані і панове. Дорогі мої тернопільяни, які приїхали з мого виборчого округу. Я бачу в залі тих людей, з якими ми в 60-ті роки починали ту справу, яку тепер треба добрим чином продовжити. Я бачу в залі тих людей, з якими ми йшли на знамениті львівські мітинги, руйнували імперію, руйнували комунізм. Я бачу тих людей, які підтримували мене весною дев'яностого року, я пам'ятаю ті щасливі, радісні дні, коли ми здобували владу у Львові. Я бачу в залі тих

людей, з якими разом ми два роки тут, я вважаю, що таки добре працювали, хто б що не казав, і робили модель для всієї України. Якщо ця модель не спрацювала в масштабах усієї України, то вина трохи наша, а трохи й не наша. Я про це скажу далі. Якось хотілося, щоб сьогоднішня моя зустріч із львів'янами не була ординарною, так принаймні мені хотілося. Звичайно, уникнути політики неможливо – я політик, і політик уже близько сорока років. Я все життя мріяв (зараз трошки реалізую, бо став редактором газети), але я все життя мріяв займатися наукою і літературою, і все життя мені це не вдавалося робити, ще з початку 60-х років. Можливо, почуття відповідальності, можливо якась оголена совість, про себе говорити недобре, але так сталося, що я політик. Тому, звичайно, сьогодні буде багато політики. Але хотів би, щоб ми поговорили сьогодні, власне, на ту тему, яку окреслив Святослав Максимчук – на тему ролі, значення і відповідальності української еліти, української інтелігенції.

Коли ми йшли на референдум, Рух розповсюдив по Україні мільйони листівок. Пам'ятаєте ті стовпчики, скільки на душу населення виробляємо ми, Франція, Англія і так далі. Що ми обманювали людей? Ні, ми говорили правду, але не всю правду. Ми не сказали всієї правди, що мало мати потенційні можливості, що їх можна реалізувати тільки взявши владу у свої руки. Ми залишили владу в руках комуністичної номенклатури, яка швиденько перефарбувалася, залишилася в тих самих кабінетах в більшості України, бо Галичина сама не може перебудувати цілу Україну, вона може тільки давати імпульси... Темпи приросту продукції найвищі де? Чехія, Естонія, Польща. Ось вам, будь-ласка, те, чого не зробили ми. А не зробили тому, що всяким економічним реформам передують політичні реформи. А політичні реформи роблять люди, політичні реформи робить еліта, робить інтелігенція, які хочуть і вміють це робити. Але для цього треба було взяти владу у свої руки. А ми розсварилися. На президентські вибори пішло п'ятеро проти одного. Що було на виборах у 1994 році я вже й казати не хочу. Дали владу старій номенклатурі. Хто в цьому винний? Винен я, винен Михайло Косів, винен Ярослав Кендзьор. Так? А всі інші не винні? Мабуть, усі ми винні. Наш вибір робить наше суспільство. Значить, ота еліта наша... Ми кілька років тупцювали на місці й поборювали один одного. Створювали якісь всенародні рухи, створювали якісь там ще КНДС і так далі, замість зібратися в один кулак і будувати Українську державу. Посваритися між собою ми вміємо, хто більший патріот, хто більший державник, а от разом працювати ми не вміємо».

У зв'язку з очікуваним ухваленням нового закону про вибори із застосуванням змішаної системи та партійних списків В. Чорновіл запропонував важливий крок, актуальний і в нинішній суспільно-

політичній ситуації. «Давайте нарешті висунемо єдиного кандидата. Давайте припинимо оце взаємне поборювання, що нас ганьбить перед цілим світом і що вкладається в українську приказку, де два українці – там крик і чвари. Бо якщо ми ще через рік програємо наступні вибори, то, не знаю, що буде з Україною. Ну ж подивіться сьогодні на нашу Верховну Раду. Це ж якийсь хаос».

Відповідаючи на нарікання щодо проблем будівництва нової України, В. Чорновіл зауважив, що нове не дається без бою, без труднощів. Процес, щоправда, затягнувся. Але не можна піддавати сумніву найсвятіше, найдорожче, не треба скигліями бути. Мало ще виховали людей, готових по-справжньому захищати молоду державу, робити її українською, немає нової духовної еліти. І наше завдання її витворити. Відсутня структурована політична система, затримались економічні реформи. Але при загрозах ми об'єднуємося. Наприклад, коли російська Государственная дума приймає ухвалу, що Чорноморський флот їхній, неподільний, і Севастополь їхній і навіть Крим їхній. У відповідь чую «блискуче інтерв'ю Леоніда Кравчука на захист українських інтересів. Може, він був не найкращим президентом, але все-таки це людина, яка стала на тверді державницькі позиції». Наші нестатки, біди з відстані років здаватимуться малозначущими речами. «Я думаю, що на початку ХХІ століття Україна буде, ну, десь, може не на самому початку, десь трошки далі, могутньою європейською державою».

На підтвердження цієї думки Чорновіл розповів про свою гостьову присутність на з'їзді Консервативної партії Великобританії. «Такої уваги як до України там, мабуть, не було ні до кого». В один з днів представників кількох делегацій прийняв міністр закордонних справ. Під час цієї розмови не я, а він доводив велике значення України в Європі». А наступного дня вже перед усіма іноземними гостями заявив, що «Україна має особливе значення в Європі і ми (це вперше була зроблена така заява) підтримуємо надання Україні окремого статусу у стосунках з НАТО... Отже, ми сьогодні не одні з тим північним сусідом, сусідство якого для нас становить постійну потенційну загрозу. Ми сьогодні повинні зібратися, відмобілізувати всі свої сили, зробити все можливе, щоб припинити ту руїну, яка є сьогодні в Україні, і будувати справді незалежну, справді Українську самостійну державу. І в тій справі роль інтелігенції, роль духовної еліти України не замінима».

З відповідей на запитання

Чи мають право на існування антидержавна російськомовна програма УТ-3, а особливо «Інтер»?

В. Чорновіл відповів, що мав щодо цього розмову з Президентом. Як це не парадоксально, але після прийняття Конституції українізація не посилилася, а навпаки, пригальмувалася. «Починається бравада наших

керівників російською мовою, навіть тих, хто знає українську. Він обіцяв звернути на це увагу... Якщо ми забудемо українську духовність, українську мову, українську науку, українську культуру, українську освіту, українську еліту, яка розбігається по закордонах, то ми втратимо й державу. Ніякі економічні зрушення не допоможуть».

Мене дуже хвилює економія в народній освіті. Якщо в Західній Україні об'єднання класів проходить в користь українізації, то південь і схід України працює в користь зросійщення, бо при об'єднанні українських і російських класів новостворений клас буде російським. Чи я помиляюся?

Об'єднання і велика кількість учнів в одному класі, вважає В. Чорновіл, – це не вихід зі становища. Від цього якість навчання анітрохи не кращає. «На сході України ми навпаки повинні добиватися того, що було колись з російською мовою, яку насильно нав'язували у всіх неросійських республіках». Тобто, ділити українські класи, робити доплати вчителям за роботу в таких класах. «Нам кажуть: а рівноправність? Яка рівноправність, коли сотнями років нас душили, виганяли, притісняли мову. Це стало лихом для української мови, для українського друкованого слова. Подолати російськомовну продукцію, яка рине до нас в Україну можна за рахунок дотацій для українськомовної літератури, для українськомовної преси. Потрібно державну політику мати в цій справі. А в нас її немає».

*Які є відомості про останні переговори Кучми і Єльцина?**

В Адміністрації Президента Чорноволові повідомили, що йдеться про оренду баз для Чорноморського флоту Росії на 20 років. Це дуже багато. Він пропонує включати в ці роки час перебування Чорноморського флоту на нашій території після проголошення незалежності. Ми вже п'ять років утримуємо його, не маючи за це ніяких компенсацій. Це страшенно б'є по економіці України. Але «копнути той флот, викинути його не можемо». Президент пообіцяв, що повністю Севастополь не буде відданий під базування флоту, а лише бухти. «Та могло би бути інакше, якби на початку дев'яносто другого року, коли ми всі збройні сили забирали собі, треба було забрати Чорноморський флот. І тоді, до речі, адмірал , який командував Чорноморським флотом, схилився до того, якби він був призначений міністром Військово-морських сил України. Ну і що? І треба було призначити, а через якийсь час зняти. Тоді був період розгубленості. Ми забрали всю армію, яка була на нашій території. Треба було забирати й Чорноморський флот».

«Заньківчанські вечори» В'ячеслава Чорновола виразно відобразили багатогранність його таланту, далекоглядність в оцінці політичних, економічних, культурно-мистецьких перспектив України, роль

* Щодо базування Чорноморського флоту Росії в Севастополі.

національної еліти в будівництві цивілізованої, демократичної європейської держави. Від того часу минули десятки років. Колишні підкомуністичні держави Східної Європи, у тому числі й прибалтійські республіки колишнього СРСР, що канув в лету, здійснили потужний поступ в економіці та демократії, захисті прав людини, знищенні корупції, підвищенні добробуту народу, розвитку його духовності. А Україна залишилася на маргінесі світового прогресу. Наша недолуга політична еліта витрачає основні сили на боротьбу за владу, на самозбагачення, на побудову корупційних схем, на нейтралізацію опонентів існуючого режиму. Чорновіл застерігав, що єдиний економічний простір під проводом Росії – це зашморг на шії України, а нам потрібен простір у межах Європи та світу. Західні інвестиції слід вкладати в новітні технології, а не в кишені олігархів. Економічні реформи повинні слугувати піднесенню добробуту народу, а не створювати пільгові умови для корупційних схем та вивезення награваних коштів в офшорні зони. Задля перемоги на виборах демократичні сили повинні об'єднатися навколо єдиного прохідного кандидата, а не розпорошувати їх, як це сталося в 2010 р., коли притлумлення амбіцій лише одного претендента на президентське крісло могло вже в першому турі врятувати Україну від поразки демократів. Заслуговує пильної уваги й низка інших рекомендацій В. Чорновола. Українці, як відомо, об'єднуються перед розстрілом. Такий час настав.

Юрій Зайцев «Заньківчанські вечори» В'ячеслава Чорновола – політичний заповіт духовного лідера нації. У статті розкривається тематика виступів В. Чорновола під час його участі у відомому львівському проекті «Заньківчанські вечори».

Ключові слова: *вечір, виступ, біографія, дисидент, федералізм.*

Yuriy Zaitsev «Zankivchanski evenings» Vyacheslav Chornovil – political testament of the spiritual leader of the nation. The article deals with the subject of speeches Chornovil during his participation in the famous Lviv project «Zankivchanski evenings.»

Keywords: *evening, performance, biography, dissident, federalism.*

НАЦІОНАЛЬНЕ ПІДНЕСЕННЯ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1980-Х РОКІВ ЯК ПЕРЕДДЕНЬ РУХУ

На середину 1980-х років СРСР усе ще залишався тоталітарною державою, котра ігнорувала як права народів, так і свободи окремої людини. Як наслідок, у суспільстві наростали настрої апатії, зневіри, подвійної моралі та цинізму. Необхідність кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя ставала дедалі очевиднішою. Тому не дивно, що після смерті 76-річного Л. Брежнєва, а за ним і двох його наступників: 70-річного Ю. Андропова та 74-річного К. Черненко до влади в СРСР нарешті прийшов представник молодшого покоління – 54-річний М. Горбачов, якого в березні 1985 р. було обрано генеральним секретарем ЦК КПРС (у 1988 р. він став головою Президії Верховної Ради СРСР, а в 1990-му – президентом СРСР). Саме з його ініціативи в Радянському Союзі розпочалася т. зв. перебудова, мета якої полягала в оновленні життя країни.

Як і свого часу хрущовська «відлига», горбачовська «перебудова» була наслідком не особистого бажання її ініціатора, хоча й це зіграло немаловажну роль, а нагальним велінням тодішнього часу. Всеохоплююча криза вразила всі сфери життя СРСР. Неефективна «соціалістична економіка» хронічно не забезпечувала потреб країни. З кожним роком знижувався життєвий рівень населення. Разючого удару й без того критичному економічному станові завдали падіння цін на нафту й природний газ на міжнародному ринку та радянська агресія в Афганістан. Тривала виснажлива гонка озброєнь. До економічних додалися суспільно-політичні негаразди. Зокрема, потужна репресивна машина нещадно придушувала всякі вияви незалежної громадської чи особистої думки. Зазнали руйнації суспільні відносини, мораль, загрозливих масштабів набирало повальне пияцтво, процвітали корупція, казнокрадство, організована злочинність. Без рішучих змін країна була приречена на повну деградацію. Подібна перспектива змусила М. Горбачова на квітневому пленумі ЦК КПРС 1985 р. оголосити про потребу докорінних змін у галузі економіки й політики, соціальному й духовному житті. Щодо зовнішньої політики новий лідер висловився за впровадження нового політичного мислення в міжнародні відносини, перехід від класових до загальнолюдських цінностей. Був узятий курс на «перебудову», «демократизм» і «гласність».

Однак, як виявилось, ведучи мову про «перебудову», її ініціатори мали на меті лише вдосконалення існуючої системи. Ішлося про

лібералізацію в межах «оновленого соціалізму», про «повернення до ленінських норм» і т. ін. В економіці, що нагально потребувала якісних структурних змін, «реформатори» прагнули поєднати ринок з централізованим плануванням. Тому з часом поняття «перебудова» через утопічні риси, притаманні їй, поступово втратило свій зміст.

Щодо ходу перебудовних процесів в Україні, то певний час тут узагалі не спостерігалось будь-яких змін, оскільки вільна думка в Україні була винищена значно ретельніше, ніж у Москві, та й ідеологічний відділ ЦК КПУ вкупі з відповідними службами КДБ працювали більш цілеспрямовано. У той час, як на союзному рівні відбулися важливі зміни у складі вищого керівництва, першим секретарем ЦК КПУ аж до осені 1989 р. залишався одіозний В. Щербицький, оскільки М. Горбачов боявся швидко змінювати ситуацію в Україні, яка була надто важливою для СРСР у цілому. Відтак у перші роки «пербудови» «гласність», проголошена в Москві, мало змінила обличчя навіть республіканської преси, не кажучи вже про якісь істотні зрушення. Україна все ще залишалася «заповідником застою».

«Перебудова», як і кожна «революція згори», була доволі обмеженою і непослідовною. Але головне її значення полягало в тому, що вона спричинилася до різкого зростання політичної активності широких народних верств. Завдяки горбачовській «гласності» люди долали стереотипи й догми, які формувалися десятиліттями, отримали право на об'єктивну інформацію, могли вільно висловлювати власну думку. Цей процес, звичайно, проходив в Україні повільно й болісно, зустрічав запеклий опір з боку консервативних сил, передусім партійної верхівки на чолі з В. Щербицьким, але був незворотним. Демократизація дедалі більше охоплювала всі сторони життя українського населення, яке, своєю чергою, усе частіше почало звертати погляди до національних глибин: історії, культури, мови.

Поштовхом до пробудження українського суспільства стала аварія на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р., оскільки яскраво висвітлила колоніальне становище України: рішення про замовчування справжніх наслідків катастрофи приймали в Москві. За розрахунками експертів, сумарний вихід радіоактивних матеріалів був рівнозначний наслідкам вибухів 500 таких атомних бомб, як скинута в 1945 р. на Хіросіму¹. Республіканське керівництво під тиском із Москви, зокрема М. Горбачова, певний час боягузливо замовчувало сам факт катастрофи, а згодом – і її справжні наслідки. У результаті, населення Швеції швидше дізналося про трагедію в Чорнобилі, ніж українці. Ще одним злочином як республіканського, так і центрального керівництва стала першотравнева

¹ Сєдих Ю. Трагедія, яку не забути / Ю. Сєдих // Урядовий кур'єр. – 2007. – 26 квітня.

демонстрація в Києві, в якій брали участь діти. Звичайно, це були діти простих киян, бо партноменклатура встигла вивезти своїх за межі Києва завчасно. Офіційне попередження про небезпеку радіоактивного опромінення було оприлюднене лише 5 травня, на 9-й день після катастрофи². До цього засоби масової інформації – як республіканські, так і центральні – переконували, що аварія на ЧАЕС не становить загрози для здоров'я населення.

Провісником національного відродження стала Спілка письменників України (СПУ) та її друкований орган – газета «Літературна Україна». Публікації на газетних шпальтах виступів та статей Р. Братуня, О. Гончара, І. Дзюби, І. Драча, інших письменників, де піднімали проблеми захисту української культури, навколишнього середовища, містилися перші згадки про забуті сторінки історії України, мали широкий відгомін у суспільстві. Улітку 1987 р. пленум правління СПУ, висловивши глибоке занепокоєння станом рідної мови, дійшов висновку про доцільність її конституційного захисту та відправив до Президії Верховної Ради УРСР відповідного листа. Значною була заслуга письменників у справі повернення в українську літературу раніше заборонених чи «небажаних» творів, зокрема, В. Винниченка, Г. Косинки, представників «розстріляного відродження»: М. Зерова, М. Куліша, М. Хвильового; з'явилися історичні праці М. Грушевського, Д. Яворницького тощо.

Стрімка політизація суспільства яскраво проявилася у створенні та діяльності різноманітних «неформальних» груп і організацій, невідконтрольних КПРС. Вони висували загальнодемократичні вимоги, загострювали суспільну увагу на проблемах культури, мови, екології, залучали до активного громадського життя дедалі ширші маси українства. Перші з них з'явилися у Києві та Галичині. Зокрема, в середині 1987 р. у столиці було засновано Український культурологічний клуб (УКК), до якого належало чимало дисидентів та колишніх політв'язнів (С. Набока, Л. Мілявський, О. Шевченко). Завданням УКК було розбуджувати національну самосвідомість, боротися з національним нігілізмом, очищувати національний дух від шкідливих наслідків сталінсько-брежнєвської практики, заповнювати «білі плями» української історії, зберігати історичні й культурні пам'ятки, проводити акції на захист навколишнього середовища, відзначати історичні події і вшановувати національних героїв тощо. На його засіданнях відкрито обговорювали питання про голодомор 1932 – 1933 рр., визвольні змагання 1917 – 1921 рр. тощо. У жовтні 1987 р. УКК привселюдно вшанував пам'ять

² Лазарович М. В. Економічна історія: навч. посіб. / М. В. Лазарович. – К.: Знання, 2008. – С. 328 – 329; Лазарович М. В. Історія України: навч. посіб. – 3-тє вид., стер. / М. В. Лазарович. – К.: Знання, 2011. – С. 540 – 541.

поета В. Стуса, котрий загинув у концтаборі 4 вересня 1985 р.; у січні 1988 р. провів акцію в справі конституційного захисту української мови.

Восени 1987 р. у Львові з'явилося культурологічне Товариство Лева, яке об'єднувало здебільшого молодь. Його головні завдання – плекання і поширення національної самосвідомості, функціонування української мови, збереження культурних та історичних пам'яток, фольклору, народних традицій, охорона навколишнього середовища. Важливими були акції на оборону й закріплення національної символіки, зв'язки з неформальними організаціями інших народів, передусім Прибалтики; організація курсів вивчення української історії тощо.

У грудні 1987 р. було створено Асоціацію «Зелений світ», яку очолив письменник Ю. Щербак. На відміну від заформалізованих профільних держструктур, вона гостро ставила питання про екологічні проблеми в республіці.

Починаючи з 1985 р. в Україну з ув'язнення повернувся цілий ряд відомих представників дисидентського руху (В.Чорновіл, М.Горинь, М.Горбаль та ін.). У серпні того самого року їхніми заходами після 15-річної перерви було відновлено позацензурний ж. «Український вісник», що став першим символом незалежної української періодики новітнього часу. Улітку 1988 р. вони створили політичну організацію республіканського масштабу – Українську гельсінську спілку (УГС), яка виступала за самостійність України.

Творення неформальних організацій не обмежувалося лише Києвом та Львовом, а поширювалося й на інші регіони України. Зокрема активну діяльність розгорнуло студентство історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (КПДП). У 1985 р.³ з ініціативи студента 2-го курсу С. Бабія було зорганізовано дискусійний політклуб «Планета» (1985 – 1989 рр.), куди, окрім самого ініціатора, увійшли його однокурсники Ю. Байдюк, М. Лазарович, В. Нестеренко, К. Тимчук. Виступаючи в багатьох колективах міста та області, члени політклубу гостро критикували партійно-державне керівництво республіки, передусім першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького, яке не лише пленталося у хвості демократичних змін, але й чинило їм усілякі перепони, ознайомлювали з «білими плямами» української історії, засуджували дискримінаційну політику щодо української мови.

Діяльність «Планети» не могла не зацікавити КДБ, який почав відстежувати виступи її членів. Зокрема, свідченням цього стала т. зв. нарада комсомольського активу Кам'янця-Подільського, де начальник місцевого відділення КДБ звинуватив політклуб «в ідейно невитриманих

³ Бабій С. Діє політклуб «Планета» / С. Бабій, Г. Левицька // Радянський студент. – 1986. – 27 лютого.

вчинках у виступах перед учнівською молоддю» та іншій крамолі. Найбільше обурення захисника режиму викликали деякі вислови М. Лазаровича. Так, під час одного зі засідань політклубу на запитання, що таке СРСР, студент зауважив, що ця аббревіатура поки що не відповідає змістові. Бо владу радам ще тільки збираються повертати, дійсний соціалізм несумісний із командно-адміністративними методами господарювання, та й статус республік як державних одиниць вельми невиразний. Нелояльною з погляду провінційного кадебіста була й відповідь М. Лазаровича на запитання про віру в Бога: «Кожна людина в щось вірить. І добре, коли це віра в щось величне і світле. Я глибоко переконаний, що краще віра в Бога, ніж зневіра й цинізм»⁴. Спроби випадково присутнього на нараді М. Лазаровича захистити свої переконання та вступити в дискусію з цього приводу опонентом були проігноровані.

Вагомим свідченням зростання суспільно-політичної активності студентства була його участь у виборах до союзної, республіканської та місцевих рад, які відбувалися в другій половині 1980-х рр. Найбільших успіхів у цій царині домогся студент історичного факультету КПДП І. Павлевич, якого у 1989 р. обрали народним депутатом СРСР.

Трохи раніше, у 1987 р., депутатом Кам'янець-Подільської міської ради народних депутатів було обрано М. Лазаровича. Як член постійної комісії міської ради з будівництва він чимало вільного часу приділяв ознайомленню з умовами проживання молодих сімей, прагнув допомогти поліпшити їх. Однак гуманітарна специфіка навчання та вболівання за стан української мови в Україні давалися взнаки. 17 червня 1988 р. молодий депутат у виступі на сесії міської ради, між іншим, заторкнув проблему триваючої русифікації міського життя Кам'янця-Подільського. З боєм він говорив про те, що на більшості установ вивіски написано лише російською мовою, а переважна більшість чиновництва воліє розмовляти тільки по-російськи. Навіть вивіски з назвами вулиць, написаними українською мовою, почали змінювати на нові, російськомовні. На репліку одного з «батьків» міста про те, що проблеми української мови в Кам'янці-Подільському нема, студент іронічно зауважив: «Цікаво, чи цієї проблеми взагалі не було, чи ви вже вирішили її». По завершенні виступу, який із дозволу депутатського корпусу тривав значно довше, ніж дозволяв регламент, М. Лазаровича почали звинувачувати у всіх неіснуючих гріхах. Особливо старалися перший секретар міськкому компартії В. Козлов, голова міськвиконкому В. Крилов, директор заводу «Електроприлад» М. та деякі інші депутати. Зокрема, В. Козлов, обурившись закликами студента розмовляти по-

⁴ У Кам'янці на риночку... // Листок прес-служби УГС. – 1989. – Ч. 64 (3 лютого).

українськи, своє ставлення до мовної проблеми висловив так: «...Я сам українець. Десять лет учился в украинской школе. Разговариваю на том языке, на котором удобно, и не собираюсь ничего менять. Буду говорить и писать на русском языке». Цікаво, що в місцевій пресі про резонансний виступ не згадувалося жодним словом, а газета «Прапор Жовтня» написала, що депутат М. Лазарович узяв участь в обговоренні проблем міського будівництва⁵.

Промовистим свідченням тих настроїв, які вирували серед студентів-істориків, став і збір підписів за надання українській мові державного статусу. Проблема полягала в тому, що наслідки русифікації, яку впродовж десятиліть здійснював комуністичний режим в Україні, були жахливими. На кінець 1980-х років у республіці з 2,6 млн. дітей в українськомовних дитячих дошкільних закладах виховувалися лише 642 тис., або кожна 4-та дитина. У Києві українською мовою навчався тільки кожен 5-й учень. На 1988/1989 н. р. не залишилося жодної української школи в Донецьку, Чернігові, Харкові, Луганську, Одесі, Миколаєві. У 1990/1991 н. р. лише 49,3% (за іншими даними – 47,9%) українських школярів навчалися українською мовою. Із 49 столичних ПТУ українською мовою не викладалося в жодному. У вишах українською мовою читалося тільки приблизно 5% лекцій. Питома вага навчальної літератури для ВНЗ, друкованої в УРСР мовою корінного населення, за кількістю назв скоротилася з 86,9% у 1946 р. до 8% у 1980 р. Загалом у СРСР питома вага тиражу підручників для вишів з усіх дисциплін, разом узятих, виданих мовами народів Радянського Союзу, крім російської, склала в 1987 р. лишень 5,1%, у той час як іноземними мовами даного роду літератури випущено 10,6%. За перших 2 роки перебування при владі в Україні В. Щербицького тираж художньої літератури російською мовою збільшився з 3,3 млн. примірників до 9,9 млн. У 1988 р. книжки, видані українською мовою, становили лише 18% за назвою, а за тиражем – тільки 3%. Під час перепису населення в 1979 р. кожен 6-й українець назвав рідною мовою російську. Знизилася в Україні й частка самих українців: якщо в 1959 р. їх нараховувалося 76,8%, то в 1989 – 72,6%; тоді як росіян – зросла з 16,9 до 22,0%. Загалом же за час радянської влади кількість росіян в Україні збільшилася в 4,2 раза, а число українців за той же час зросло тільки в 1,7 раза⁶. Ці страшні цифри не могли залишити байдужим нікого.

Думка про організацію такої акції визріла в М. Лазаровича після того, як його 1 жовтня 1988 р. перевели на індивідуальний графік

⁵ Будувати швидко, добротю // Прапор Жовтня. – 1988. – 22 червня.

⁶ Лазарович М. В. Історія України: навч. посіб. – 3-тє вид., стер. / М. В. Лазарович. – К.: Знання, 2011. – С. 527 – 528.

навчання і він одночасно став працювати завідувачем бібліотеки Чемеровецького медичного училища. Маючи вдосталь вільного часу й відповідні можливості, студент ретельно опрацював необхідну літературу, статті в журналах і газетах, підготував відповідне звернення та інші матеріали. Напередодні акції він повернувся до Кам'янця-Подільського, скликав у гуртожитку студентську вечірку, на яку зійшлося до 10 осіб, і там повідомив про свій план. Усі присутні погодилися його підтримати. Щоправда, участь в акції взяли лише двоє – сам ініціатор і його товариш В. Якубовський, також студент-історик.

Недільного ранку 27 листопада 1988 р. студенти вийшли на міський ринок Кам'янця-Подільського, де зібралось чимало народу. Ставши при вході, вони розклали на столику чисті листки паперу, ручки й плакат, на якому містився напис: «Ініціативна група студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського пединституту. МИ ЗА ДЕРЖАВНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ! Звернення до Верховної Ради УРСР. Ми, жителі міста Кам'янець-Подільського, поділяємо тривогу широких кіл громадськості України за стан української мови й просимо Верховну Раду УРСР надати українській мові статус державної». На студентську ініціативу люди реагували по-різному: більшість дякувала й ставила свій підпис на підтримку рідної мови, інші – байдуже, треті – доволі агресивно. За короткий час під відозвою підписалося 90 кам'янчан⁷. Однак невдовзі, хвилин через 40 – 50, до хлопців підійшли працівники чи то МВС, чи то КДБ і змусили їх припинити акцію.

Спроба продовжити збір підписів поблизу магазину «Дитячий світ», який розташований через дорогу від ринку, не принесла успіху. Плакат зі зверненням, який М. Лазарович і В. Якубовський установили на новому місці, скинув у калюжу невідомий чоловік. Зрештою, останнім місцем, де було встановлено вже намоклого плаката, став вестибюль студентського гуртожитку. Там ще декілька десятків студентів своїми підписами підтримали вимогу надання українській мові статусу державної. Згодом підписні листи було надіслано до І. Драча в редакцію газети «Літературна Україна».

Здавалось би, цілком мирний студентський захід не мав мати якихось негативних наслідків. Однак на той час були ще досить сильні позиції КПРС і її бойового загону – КДБ. Постало питання про звільнення студентів з інституту. До них стали використовувати звичні засоби впливу – розмови в кабінетах за зачиненими дверима. Куратор із КДБ ставив запитання про те, хто був «натхненником» ідеологічної диверсії, а один із

⁷ У Кам'янці на риночку... // Листок прес-служби УГС. – 1989. – Ч. 64 (3 лютого).

професорів у грубій формі звинуватив студентів у «націоналізмі»⁸. Дійшло до того, що деякі підписанти зі студентського середовища просили закреслити їхні автографи під зверненням до Верховної Ради УРСР. М. Лазаровича змусили звільнитися з роботи.

З метою засудження студентської акції в актовій залі історичного факультету КПДП було скликано факультетські збори студентів і викладачів. Викладацький колектив «розколовся»: частина була солідарною із студентами, інші засуджували їхні дії, але більшість зайняла вичікувальну позицію і не з'явилася на збори. Одним із чинників, який зумовив те, що процес «засудження ідейно шкідливої позиції студентів» не вдався, були виступи таких викладачів, як В. Степанков, Ю. Тарасов, О. Федьков та ін. Зокрема, В. Степанков наголосив, що в країні зовсім не та суспільно-політична ситуація, щоб «засуджувати» людей за їхні переконання. Він відзначив, що українська мова справді вимагає захисту, про що говорили видатні представники української інтелігенції – поети, письменники, науковці. Про це йшлося в друкованому органі Спілки письменників України – «Літературній Україні». Промова знайшла підтримку серед викладачів та студентства. Після цього годі було очікувати осуджувальних резолюцій чи «організаційних висновків»⁹ щодо патріотично налаштованих студентів. Навпаки, в резолюцію зборів записали пункт про необхідність допомоги в зборі підписів за вимогу надання українській мові статусу державної.

Важливим фактором, який урятував хлопців від розправи, були також репортажі про згадану подію на радіостанціях «Свобода» і «Голос Америки»; тоді ж пресова служба УГС випустила спеціальне повідомлення¹⁰, а у Львові з'явилися листівки з інформацією про студентську акцію в Кам'янці-Подільському*. Це сталося завдяки відомому поетові й дисидентові М. Горбалю, котрий тривалий час перебував в ув'язненні за політичні переконання. Дізнавшись про проблеми, які спіткали студентів, він, незважаючи на те, що сам був під невсипущим оком КДБ, прийшов на допомогу. Невдовзі на хвилях названих радіостанцій відома правозахисниця і журналістка Н. Світлична виступила з циклом передач «У Кам'янці на риночку», де, між іншим,

⁸ Федьков О. Людина і громадянин / О. М. Федьков // Наукова звитяга у щоденному вимірі. До 60-річчя від дня народж. та 40-річчя наук.-пед. діяльн. доктора іст. наук, проф., академіка В. С. Степанкова / укл. О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. – С. 219.

⁹ Там само.

¹⁰ У Кам'янці на риночку... // Листок прес-служби УГС. – 1989. – Ч. 64 (3 лютого).

* До речі, в усіх повідомленнях про студентську акцію в Кам'янці-Подільському з невідомих причин були допущені помилки в прізвищах учасників: замість Лазарович – Лазаровський та Якубовський – Якубович.

повідомила про можливу розправу над студентами. «Не знаємо, – передала вона в радіоефір, – що чекає кам'янець-подільських студентів за такий радикалізм»¹¹.

Не залишилась осторонь студентської акції й місцева преса. Зокрема, 1 квітня 1989 р. тодішній друкований орган Хмельницького обкому КПУ та обласної ради газети «Радянське Поділля» помістила на своїх шпальтах пасквіль Й. Ядухи під назвою «Їжак в цукерковій обгортці», де в традиціях т. зв. соціалістичного реалізму всі факти було перевернуто з ніг на голову¹². Невдовзі за командою зверху пасквіль було передруковано в студентській багатотиражці «Радянський студент»¹³. Спроби М. Лазаровича домогтися спростування перевернутих фактів у газеті «Радянське Поділля» не принесли успіху – редакція поводитися немов у рот води набрала. Тоді він звернувся до редактора газети «Радянський студент» Ю. Яворської, яка дала згоду на публікацію відкритого листа до редакції газети «Радянське Поділля». 16 травня непоступливий студент через студентський друкований орган¹⁴ усе ж зумів донести свою позицію до читачів.

Важливою підтримкою для М. Лазаровича та В. Якубовського у складний період невизначеності з продовженням навчання в інституті були листи підтримки, які надійшли зі Львова, Харкова, Запоріжжя, Стрия. В одному з них М. Василега із Запоріжжя, між іншим, застерігав хлопців: «І все ж, хлопці, будьте пильними щодо можливих і мерзенних провокацій (як-ото підкидання в кишеню пакетика з гашишем у транспорті, або антирадянських матеріалів у студентській аудиторії під час перерви у ваші дипломати, чи-то інсценізація «спроби згвалтування» тощо). Отже, пильність, пильність і ще раз пильність, бо вороги наші – мастаки на подібні витівки...».

Загалом акція збору підписів за вимогу надання українській мові статусу державної була пересічною подією, однак вона яскраво засвідчила суперечливість перебудовних процесів у республіці. Якщо в Москві журнал «Огонек», редагований В. Коротичем, уже публікував відверто антирадянських авторів, то в Україні навіть захист української мови міг послужити приводом для переслідування. А в Києві за спробу провести демонстрацію до 2-ї річниці Чорнобильської трагедії кількох лідерів УКК було заарештовано.

¹¹ Ядуха Й. Їжак в цукерковій обгортці / Й. Ядуха // Радянське Поділля. – 1989. – 1 квітня.

¹² Там само.

¹³ Ядуха Й. Їжак в цукерковій обгортці / Й. Ядуха // Радянський студент. – 1989. – 26 квітня.

¹⁴ Лазарович М. Повернення до «Їжака»... / М. Лазарович // Радянський студент. – 1989. – 16 травня.

На початку 1989 р. постало Товариство української мови ім. Т. Шевченка – перша масова українська організація, що перебувала поза партійним контролем. Метою Товариства, головою якого обрали поета Д. Павличка, було відродження й утвердження української мови в Україні й серед українців зарубіжжя. Адже не випадково О. Гончар у своєму виступі охарактеризував тодішній стан української мови в республіці як «мовний Чорнобиль».

4 березня 1989 р. відбулася установча конференція історико-просвітницького товариства «Меморіал», яке виступало за повну й остаточну ліквідацію сталінізму в усіх сферах суспільного життя, створення дієвих гарантій незворотності процесу демократизації, увічнення пам'яті жертв комуністичних репресій.

Загалом в умовах демократизації кількість неформальних груп, об'єднань, організацій зростала вибухоподібно – уже в червні 1989 р. в Україні діяло понад 47 тис. неформальних самодіяльних об'єднань. Основними були такі спрямування, як суспільно-політичне (6957 об'єднань), культурно-історичне (1460), екологічне (1946)¹⁵.

Вагомим чинником зміцнення українського демократичного руху були незалежні українські видання: друковані органи УГС – г. «Голос відродження» та відновлений «Український вісник», а також журнали «Євшан-зілля», «Кафедра», молодіжні часописи «Дзвін», «Молода Україна», «Поступ» та ін. У 1989 р. нараховувалося понад 50 таких видань, а до середини 1990 р. їхня кількість зросла до півтори сотні (як правило, вони готувалися в Україні, а видавалися в Прибалтиці). Під їхнім впливом змінювалися у кращий бік офіційні видання: газети «Літературна Україна», «Молодь України», ж. «Київ», «Вітчизна», «Жовтень», «Прапор» (останні два змінили свої назви на «Дзвін» та «Березіль») тощо. Саме на сторінках згаданих видань уперше з'явилися матеріали про криваві злочини комуністичного режиму в Україні, висвітлювалися основні віхи українських визвольних змагань, друкувалися твори раніше заборонених авторів.

Складовою частиною демократичних процесів, які відбувалися в Україні, став рух за легалізацію українських церков – греко-католицької та автокефальної, який за своїми масштабами вийшов за рамки суто релігійного питання, набувши політичного характеру. Зокрема, 17 липня 1988 р. в с. Зарваниця на Тернопіллі відбулася літургія, в якій, незважаючи на переслідування, взяли участь 15 тис. вірних. Літургію відправив єпископ П. Василик разом зі священниками. Місце Богослужіння

¹⁵ Бойко О. Предтеча Руху: неформальні організації як фактор громадсько-політичного життя України у період перебудови / О. Бойко // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 45.

оточила міліція, але це нікого не злякало. Через кілька днів прокурор Тернопільської області виніс П. Василюкові попередження про кримінальну відповідальність за несанкціоноване Богослужіння, а священники одержали повістки до військкомату¹⁶.

Першими успіху добилися вірні УГКЦ: 1 грудня 1989 р., під час візиту М. Горбачова до Ватикану, було домовлено про її легалізацію. 26 січня 1990 р. греко-католицька ієрархія скликала синод, який проголосив легалізацію УГКЦ. А 5–6 червня 1990 р. у Києві відбувся собор УАПЦ, який формально затвердив факт відновлення УАПЦ та ухвалив історичне рішення про створення її патріархату¹⁷.

Дедалі зрозуміліше ставало, що ні переслідуваннями, ні арештами, ні каральними акціями т. зв. «ОМОНу» чи навіть цькуваннями собаками годі вже було спинити хвилю зростаючого людського невдоволення політикою тодішніх республіканських властей. Так, у червні-липні 1988 р. відбулися перші багатотисячні несанкціоновані мітинги у Львові, в яких активну участь брали такі відомі представники дисидентського руху, як В. Чорновіл, брати Горині, подружжя Калинців та ін. Мітингуючі дискутували щодо розв'язання нагальних національних проблем, вимагали спорудження у Львові пам'ятника Т. Шевченкові та жертвам комуністичного терору, порушували питання про реабілітацію вояків УПА. 13 листопада 1988 р. 20-тисячний мітинг, присвячений екологічним проблемам, відбувся у Києві. Незабаром мітинговий вал, а разом з ним і національна символіка (уперше синьо-жовтий прапор було піднято 26 березня 1989 р. на мітингу у Львові)¹⁸ поширилися по всій Україні. Загалом за 10 місяців 1989 р. у Галичині відбулося майже 300 несанкціонованих політичних акцій¹⁹, що склало дві третини загальної кількості мітингів в республіці.

Тим часом в Україні все частіше лунали вимоги про відставку В. Щербицького. Нарешті у вересні 1989 р. пленум ЦК КПУ звільнив його з посади. Першим секретарем ЦК Компартії УРСР став В. Івашко. Зміни в керівництві верхнього ешелону влади привели до деякого прискорення демократичних процесів в Україні. Зокрема, важливою віхою у національному відродженні стало прийняття у жовтні 1989 р. закону «Про

¹⁶ Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні / А. Камінський ; передм. М. Прокопа. – Мюнхен: УВУ, 1990. – С. 519.

¹⁷ Лазарович М. В. Історія України: навч. посіб. – 3-тє вид., стер. / М. В. Лазарович. – К.: Знання, 2011. – С. 544.

¹⁸ Там само. – С. 543.

¹⁹ Кобута С. Й. Суспільно-політичні процеси в західному регіоні України (1988 – 1999 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / С. Й. Кобута. – Чернівці, 2001. – 19 с. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://avtoreferat.net/download/istor/01ksyzru.zip>.

мови в Українській РСР», згідно з яким було проголошено державний статус української мови. Проте відсутність реального контролю за виконанням закону уповільнювала його реалізацію, нерідко зумовлювала формальний характер наявних змін.

Значний вплив на розгортання демократичних процесів в Україні, зростання національної свідомості, як було зазначено, мали вибори народних депутатів СРСР у березні-травні 1989 р., які, незважаючи на всілякі обмеження (третина депутатів, по суті, призначалася компартією та залежними від неї громадськими організаціями), стали першими альтернативними виборами за весь час існування радянської системи. Хоча компартійний апарат та чиновники на місцях розгорнули кампанію проти демократичних кандидатів, обливали їх брудом, відмовляли в реєстрації тощо. Чого лише варта анекдотична ситуація, пов'язана з підробкою світлини кандидата в народні депутати СРСР, завідувача кафедри української літератури Тернопільського педінституту Р. Гром'яка, якому на вишитій сорочці намалювали краватку. Усе ж народними депутатами було обрано багатьох прихильників рішучих змін, серед них письменників Р. Братуня, Д. Павличка, Ю. Щербака, В. Яворівського, професора Р. Гром'яка та ін.

За прямою трансляцією з Москви першого З'їзду народних депутатів СРСР із затамуванням подиху спостерігала вся країна. Інколи до мікрофону вдавалося пробитися українським депутатам із демократичного табору. Їхні виступи, як і виступи депутатів-реформаторів з інших республік, були нещадним звинуваченням комуністичного режиму, який понад 70 років проводив злочинну політику щодо своїх громадян. Усе це не могло не вплинути на світогляд навіть найлояльніших до тодішньої влади громадян.

Тим часом на порядок денний усе настійливіше поставала необхідність створення масової суспільно-політичної організації республіканського масштабу, здатної об'єднати мільйони. Уже влітку 1988 р. під час червневих та липневих несанкціонованих багатотисячних мітингів у Львові ідея створення «Демократичного фронту сприяння перебудові» дістала масову підтримку. Та на заваді стала жорстка позиція місцевого та республіканського партійного керівництва. Так, у четвер 4 серпня 1988 р. міліція та КДБ жорстоким і цинічним способом розігнали мітинг біля Львівського університету. На людей нацьковували собак, їх тягнули до машин за волосся, за ноги. Багатьох били, у тому числі жінок і

підлітків²⁰. Як наслідок, «кривавий четвер» став одним зі своєрідних символів «перебудови» в Україні.

З тієї самої причини невдало закінчилися і дві аналогічні спроби створення масової загальноукраїнської організації у Києві та Вінниці. Не випадково під час однієї із зустрічей із письменниками провідний комфункціонер Ю. Єльченко відверто заявив: «Навіть якщо ви у свою програму переписете всю програму КПРС, усе одно вам цього руху не бачити...»²¹.

Ситуація кардинально змінилася в жовтні 1988 р. Фактично впродовж трьох тижнів – з 1 по 23 жовтня – відбулися установчі конференції Естонського, Латиського та Литовського народних фронтів. Ці потужні політичні дії стали справжнім каталізатором розвитку суспільних подій у СРСР у цілому та в Україні зокрема. Уже 13 листопада на багатотисячному екологічному мітингу в Києві (до речі, першому санкціонованому місцевою владою) поети Д. Павличко та Л. Тараненко під бурхливі оплески присутніх висунули ідею створення Народного Руху²².

Упродовж грудня 1988 р. та січня 1989 р. над проектом програми та відозвою до українського народу спільно працювали ініціативна група СПУ, а також аналогічна група Інституту літератури АН УРСР. 16 лютого 1989 р. г. «Літературна Україна» опублікувала проект програми НРУ. А вже 8–10 вересня того самого року, незважаючи на шалений опір властей та цькування ними ініціаторів, відбувся Установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову (його чисельність у той час становила 280 тис. осіб, а через рік – 633 тис.), головою якого було обрано поета І. Драча²³. Першою ластівкою в процесі організаційної розбудови рухівських структур стала поява Тернопільської крайової організації Руху, установча конференція якої відбулася ще 24 березня 1989 р.

Так розпочинався славний шлях Народного Руху України за перебудову – першого широкомасштабного всеукраїнського політичного об'єднання. Його поява відображала об'єктивну необхідність

²⁰ Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні / А. Камінський; передм. М. Прокопа. – Мюнхен: УВУ, 1990. – С. 132 – 134.

²¹ Литвин В. Розгортання національно-визвольного руху. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lytvyn-v.org.ua/history_of_ukraine/index.php?article=Ch5_r12_p3.

²² Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні / А. Камінський; передм. М. Прокопа. – Мюнхен: УВУ, 1990. – С. 140 – 141.

²³ Лазарович М. В. Історія України: навч. посіб. – 3-тє вид., стер. / М. В. Лазарович. – К.: Знання, 2011. – С. 545.

економічного і політичного реформування суспільства, національного відродження України. Цей широкий суспільно-політичний рух об'єднав різні політичні сили: від комуністів-реформаторів до членів УГС та інших організацій, що виступали з позицій антикомунізму. То був час консолідації суспільно-політичних організацій, груп і окремих громадян на ґрунті боротьби за національне, духовне, економічне і політичне відродження України.

Микола Лазарович **Національне піднесення України другої половини 1980-х років як переддень Руху.** Досліджено окремі аспекти зростання суспільно-політичної активності населення України другої половини 1980-х рр. На прикладі студентства історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту прослідковано настрої, які вирували серед української молоді в окреслений період. Висловлено, що створення Народного Руху України відображало об'єктивну необхідність економічного й політичного реформування суспільства, національного відродження України.

Ключові слова: *перебудова, студенти, мова, депутати, Народний Рух України.*

Mykola Lazarovych **National recovery of Ukraine in the second half of the 1980s as the eve of the Narodniy Ruch.** Studied some aspects of the growth of social and political activity Ukrainian population in the second half of the 1980s. The author of the article took an example of students of historical faculty Kamenets-Podilsky State Pedagogical Institute and followed spirits that raged among Ukrainian youth in the specified period of time. He has come to conclusion that the establishment of the People's Movement of Ukraine reflected objective necessity of economic and political reforms, national rebirth of Ukraine.

Key words: *Perestroika, students, language, deputy, People's Movement of Ukraine.*

**«КОСТЕНКІВЦІ» ТА «ЧОРНОВОЛІВЦІ» ПРО УЧАСТЬ
В. ЧОРНОВОЛА В «РОЗКОЛІ» НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ
У 1999 Р.**

Історія кожної політичної організації супроводжується підйомами та падіннями, «розколами» та іншими внутрішніми негараздами. «Розкол» партій у сучасному політичному суспільстві є закономірним процесом. Криза в НРУ виникла з низки причин, які склалися в організації від початку її виникнення до президентської кампанії 1999 р. У ході підготовки до виборів у партії виникло протистояння між «чорноволівцями» та «костенківцями» (у роботі використовуються ці назви, які запозичені в ЗМІ для їхнього стислого висвітлення). Кожна сторона аналізувала проблему з власної суб'єктивної точки зору, і в більшості їхні аргументи мали чітку відмінність між собою. Спільним твердженням було звинувачення зовнішніх сил (владу, окремих осіб, інші держави) в «розколі» НРУ. Противників об'єднували також звинувачування один одного в «розколі», в якому зовнішня сила була за постатями тієї чи іншої сторони.

У грудні 1998 р. Ю. Костенко відмічав, що влада до виборів намагатиметься знищити «правий фланг» і «розколоти» Рух. За його словами, «спроби зіштовхнути мене з В. Чорноволом свідчать, що «підпільний обком» у НРУ розпочав свою роботу»¹. Опоненти звинувачували владу в «розколі» НРУ на різних етапах його розвитку: «чорноволівці» – на початковому етапі; «костенківці» – після проведення двох з'їздів Руху².

«Костенківці» в більшості акцент робили на внутрішніх причинах конфлікту, але у «Зверненні ЦП Руху до націонал-демократичних сил України» 20 лютого 1999 р. повідомляли про активну діяльність антиукраїнських елементів, спрямовану на роз'єднання державницьких сил; деякі з керівників Руху своїми діями фактично сприяли цим силам, закликаючи до позбавлення членства тих, які не поділяли авторитарного стилю голови НРУ³.

¹ Якщо ж не я, то хто ж?.. / [укл. Г. Васишин]. – К.: Аверс, 1999– Ч. 2. – 1999. – С. 52.

² Щодо перспектив консолідації правоцентристських сил: події, версії, оцінки // Тижневий інформаційно-аналітичний огляд. – 1999. – № 12. – С. 8–9.

³ Архів Центрального проводу НРУ. ІХ Всеукраїнські збори НРУ. – Звернення Центрального проводу НРУ до національно-демократичних сил України (20 лютого 1999 р.).

О. Лавринович зазначав, що члени партії використовувалися як інструмент для реалізації кон'юнктурних цілей, які не завжди були ідеями В. Чорновола⁴. Це твердження свідчить, що в справі партії через голову Руху втручалися зовнішні сили. О. Іщенко, навпаки, вважав, що ситуація в НРУ була лише внутрішньопартійною дискусією⁵.

Після загибелі В. Чорновола, з обранням на посаду голови НРУ Г. Удовенка, з прийняттям рішення Мін'юсту щодо легітимності з'їзду НРУ від 7 березня 1999 р., Ю. Костенко та його прибічники звинуватили Президента в «розколі» партії. Вони робили висновок, що ці події свідчили про завершення процесу, в якому В. Чорновіл та Л. Кучма діяли спільно⁶.

Першою причиною «опозиція» називала авторитарність лідера НРУ. На їхню думку, В. Чорновіл останнім часом використовував недемократичні методи керівництва, хоча намагання демократизувати партію через зміни в Статуті розпочалися значно раніше. О. Лавринович називав це однією з головних причин «розколу». Він уважав, що рухівці, які залишилися з В. Чорноволом, продемонстрували згоду з такими методами й збиралися їх продовжувати, але авторитарний Рух не мав майбутнього⁷. У листі ЦП НРУ до рухівців та асоційованих членів Руху від 20 лютого 1999 р. «опозиція» відзначала намагання В. Чорновола «остаточно перетворити Рух у партію фюрерського типу...»⁸.

«Костенківці» вважали, що першою дією В. Чорновола в перетворенні НРУ з демократичної організації (від автора: Рух був демократичним?!) на власну приватну партію мали стати затверджені на з'їзді поправки до Статуту: голова Руху обирається «на 2 – 3» роки, з'їзди проводяться лише перед виборами, створення замість Президії ЦП Політичної ради, членами якої могли стати тільки за поданням голови Руху (голови КО не мали права бути в цьому органі), заступники Голови НРУ обираються не на з'їзді, а на ЦП, який ставав повністю залежним від

⁴ Сирцов О. Ми дійшли до того, що в Русі треба захищати права людей на інакомислення! // День. – 1999. – 25 лютого.

⁵ Гей, РУХнемо! / інтерв'ю з О. Іщенком та Л. Танюком // Україна молода. – 1999. – 26 лютого.

⁶ Гаврилова І. Чи здатний правий центр об'єднатися перед загрозою втрати незалежності країни? // День. – 1999. – 7 квітня.

⁷ Золотарьов В. Влада вирішила «підзаробити» на смерті Чорновола, а Мін'юст потрапив у політичну пастку // День. – 1999. – 1 квітня.

⁸ Архів Центрального проводу НРУ. ІХ Всеукраїнські збори НРУ. – Лист Центрального проводу НРУ до голів обласних та районних організацій Руху, делегатів Всеукраїнських Зборів Руху, членам обласних проводів та рад, депутатам – рухівцям усіх рівнів, головам організацій – асоційованих учасників Руху (20 лютого 1999 р.); Кіпіані В. Громадянська війна в Народному Русі: одна партія – дві голови // Україна молода. – 1999. – 2 березня.

В. Чорновола. Таким чином, голова Руху отримував право одноосібно скликати з'їзд, повністю розпоряджатися майном, фінансами та штатними працівниками Руху й отримувати частину повноважень Всеукраїнських зборів Руху⁹. «Розкол» «костенківці» розуміли як спробу В. Чорновола «приватизувати» партію через відсторонення негідних його статутних органів партії і конкретних осіб.

«Опозиція» відзначала, що партія, яка не спроможна забезпечити демократію у власних рядах, не могла претендувати на роль каталізатора демократичних змін у державі¹⁰. На другому етапі ІХ з'їзду Руху рядовий рухівець заявив, що авторитаризм у НРУ – це провина рухівців, адже рухівські осередки давно перетворилися на секти, якими керували не за Статутом, а з В. Чорновола створили великого політика, «бога», тому НРУ припинив свій розвиток¹¹.

У висловлюваннях деяких «опозиціонерів» існували протиріччя. Так, О. Лавринович зазначав, що в 1989 р. в Статуті НРУ, який будувався як партія, було записано, що в «партії немає централізму, що меншість не зобов'язана виконувати рішення більшості»¹². По-перше, в 1989 р. будувалася не партія «Рух», а громадська організація «НРУ за перебудову», по-друге, відсутність централізму не означає, що це є демократія. Тобто, слова О. Лавриновича свідчать, що не всі рішення приймалися в НРУ за вказівкою лідера й одногосно, тобто на різні питання були «згодні» (більшість) і «незгодні» (меншість). Це підтверджують слова рухівця В. Дончика, який фактично належав до третьої сторони у справі «розколу» партії, хоча знаходився в таборі «опозиції». Він говорив, що «авторитаризм» В. Чорновола не страшний і був продовженням його «неймовірної» працездатності, «бажанням узяти все на себе», тому таку «диктатуру» могли б подолати, якби хотіли цього¹³.

Другою причиною, яку відмічали «костенківці», була демонстрація Рухом непостійної твердої політичної позиції, що було згубним для будь-

⁹ Архів Центрального проводу НРУ. ІХ Всеукраїнські збори НРУ. – Лист Центрального проводу НРУ до голів обласних та районних організацій Руху, делегатів Всеукраїнських Зборів Руху, членам обласних проводів та рад, депутатам – рухівцям усіх рівнів, головам організацій – асоційованих учасників Руху (20 лютого 1999 р.).

¹⁰ Поточний архів Миколаївської крайової організації НРУ. – Спр. 11. Заява фракції НРУ (9 лютого 1999 р.).

¹¹ Гаврилова І. Гасло «Будьмо разом!» Чорновіл адресував не однопартійцям, а владі // День. – 1999. – 10 березня.

¹² Сирцов О. Ми дійшли до того, що в Русі треба захищати права людей на інакомислення! // День. – 1999. – 25 лютого.

¹³ Що відбувається в Народному Русі? / інтерв'ю з В. Дончиком // Народна газета. – 1999. – Березень. – № 9.

якої партії. 28 лютого 1999 р. Ю. Костенко наголосив, що Рух не буде просити у влади другорядних постів, а від політики «конструктивної опозиції» («обслуговування влади») повинен перейти до політики рівноправного партнерства¹⁴. О. Лавринович наводив приклади непослідовності та відсутності твердої політичної позиції голови НРУ: постійна зміна ставлень до прем'єрства Є. Марчука та В. Пустовойтенка; регулярне голосування за пропозицією голови за нові податки, підсилення адміністративної ролі держави, хоча в Програмі партії було записано, що Рух має підтримувати становлення вільного підприємництва¹⁵.

До третього розділу причин відноситься низка поразок партії на виборах 1998 р., на виборах керівництва ВР та профільних комітетів, певна невизначеність парламентської фракції Руху та інші стратегічні помилки. О. Кулик уважав, що Рух останнім часом помітно втрачав організаційно (у багатьох райцентрах не були створені осередки), дисциплінарно (не платили внесків, існував на випадкові чи випрошені кошти), інформаційно (газета «Час-Тайм» не стала масовою), тому Рух зазнав поразки на виборах до ВР, в місцеві органи самоврядування, на виборах спікера ВР¹⁶. В. Дончик ставив В. Чорновола в провину те, що Рух, висуваючи велику кількість осіб з різних регіонів, не зміг об'єднати їх в єдину потужну команду; керівництво НРУ та його голова не дбали, щоб Рух був ініціатором об'єднання всіх національно-центристських сил¹⁷. І. Драч, Д. Павличко, П. Мовчан зазначали, що Рух утратив ініціативу в багатьох питаннях, зокрема соціальних, потребував притоку молоді та оновлення керівного складу партії¹⁸. О. Іщенко відзначав, що спроби організувати роботу фракції відповідно до парламентської технології, зосередження на розробці серйозних ініціатив В. Чорновіл розцінив як «замах на власну прерогативу»¹⁹.

Четвертою причиною «розколу» була потреба в зміні стратегічного курсу партії. Р. Зварич відзначав, що в партії пішли здорові процеси: руховець вийшов з мітингового стилю ведення політичної діяльності і усвідомив необхідність завершення інфантильного етапу розвитку

¹⁴ Коробова Т., Гаврилова І. Рух Руху: від партії особистості – до партії особистостей // День. – 1999. – 2 березня.

¹⁵ Сирцов О. Ми дійшли до того, що в Русі треба захищати права людей на інакомислення! // День. – 1999. – 25 лютого.

¹⁶ Кулик О. Хто й по що з іменем Чорновола // День. – 1999. – 13 травня.

¹⁷ Що відбувається в Народному Русі? / інтерв'ю з В. Дончиком // Народна газета. – 1999. – Березень. – № 9.

¹⁸ Сирцов О. Ми дійшли до того, що в Русі треба захищати права людей на інакомислення! // День. – 1999. – 25 лютого.

¹⁹ Гей, РУХнемо! / інтерв'ю з О. Іщенко та Л. Танюком // Україна молода. – 1999. – 26 лютого.

політичної партії і переходу до нормальної партії, яка зможе стати класичною опозицією без прикметника «конструктивна». Він зазначав, що Рух буде нормальною політичною партією, в якій принципи прагматизму переважатимуть «зашореність» ідеології²⁰. Після загибелі В. Чорновола причинами «розколу» називав розбіжності в методах керівництва партією і стратегічних векторах діяльності²¹.

Лідер «опозиції» Ю. Костенко не тримав чіткої позиції та потрапляв у протиріччя у заявах щодо помилок та зміни стратегічного курсу НРУ. Так, у газеті «Независимость» від 29 грудня 1998 р. він наголосив: «...Синдром опозиціонерства заважає партії нормально розвиватися...»²². 20 лютого 1999 р. Ю. Костенко зазначив, що в основі «розколу» також була невиразність політичного обличчя Руху – «опозиція ми чи ні?»²³. Таким чином, у першому випадку, Рух був відверто опозиційною щодо влади силою, а в другому – ні. 28 лютого 1999 р. Ю. Костенко заявив: «...На мій погляд, головною причиною такого дивовижного становища, коли партія не має влади, але начебто за все відповідає, є стратегічні помилки у політиці нашої партії, внаслідок яких Народний Рух все більше і більше втрачав власні позиції у політичному житті держави...»²⁴.

Прихильники лінії Ю. Костенка причинами «розколу» вважали не ідейні розбіжності чи потребу зміни стратегічної мети НРУ, а становище, в якому існувала партія. І. Заєць вважав, що ідеологічні розбіжності були відсутні, а існували протиріччя щодо реформування Руху²⁵. Таким чином, «опозиція» не вимагала зміни стратегічної мети партії бути при владі, а виступала за зміну курсу для реалізації мети. «Костенківці» не погоджувалися з громадським твердженням щодо провини НРУ в кризовому стані держави, оскільки не були при владі²⁶. Основними принципами Руху, на відміну від романтизму В. Чорновола, І. Заєць називав реалізм, прагматизм, конструктивізм²⁷.

²⁰ Коробова Т. Чи стане Рух «нормальною» партією? // День. – 1999. – 6 лютого.

²¹ Коментарі відносно загибелі В. Чорновола // Україна молода. – 1999. – 27 березня.

²² Я б обрав життя, яке прожив... / [укл. Г. Васишин]. – К.: Аверс, 1999 – Ч. 3. – 1999. – С. 52.

²³ Дуцик Д. Хто стоїть за переворотом у Народному Русі? // Україна молода. – 1999. – 20 лютого.

²⁴ Я б обрав життя, яке прожив... / [укл. Г. Васишин]. – К.: Аверс, 1999 – Ч. 3. – 1999. – С. 101.

²⁵ Дуцик Д. Хто стоїть за переворотом у Народному Русі? // Україна молода. – 1999. – 20 лютого.

²⁶ Кіпіані В. Громадянська війна в Народному Русі: одна партія – дві голови // Україна молода. – 1999. – 2 березня.

²⁷ Я б обрав життя, яке прожив... / [укл. Г. Васишин]. – К.: Аверс, 1999 – Ч. 3. – 1999. – С. 93.

«Костенківці» не погоджувалися з політикою В. Чорновола «конструктивної опозиції», за якою Рух використовувався владою, а партія від цього не отримувала дивіденди. О. Лавринович відмітив, що обрання кандидатом у президенти «непрохідного» Г. Удовенка свідчило про небезпеку використання НРУ владою²⁸. 28 січня 1999 р. Ю. Костенко висловив думку, що Г. Удовенко не був консолідуючою фігурою для націонал-демократів, що підтверджувало стратегічні помилки голови НРУ²⁹. Таким чином, питання обрання претендента в кандидати в президенти від партії на вибори – 1999 було черговою причиною «розколу». На думку Р. Зварича, Рух «категорично» відмовиться від підтримки Л. Кучми³⁰. На відміну від односторонців, О. Іщенко вважав, що вибори президента не були причиною «розколу»³¹.

Серед «опозиції» були думки, спільні з точкою зору В. Чорновола. Так, голова Вінницької управи В. Савчук заявив на Х позачерговому з'їзді НРУ, що Рух мав можливість утретє не виграти президентські вибори, але міг підтримати Л. Кучму, якщо альтернативою йому будуть П. Симоненко чи Н. Вітренко³². Д. Павличко мав підтримувати Л. Кучму, який «багато зробив для України», бо не вірив у перемогу Г. Удовенка³³.

Таким чином, серед відміченого «опозицією» кола причин «розколу» НРУ щодо деяких питань вона не мала єдиної точки зору, у її заявах існували протиріччя. Тому основними причинами, про які зазначали «костенківці», були методи керівництва партією та її невиразне політичне обличчя, через яке Рух зробив стратегічні помилки, і вся провина у цьому була на голові НРУ.

Інтерпретація «чорноволівцями» причин «розколу» істотно розходила з твердженнями опонентів і фактично не відрізнялася одна від одної, що свідчило про більшу згуртованість їхнього колективу, ніж у «костенківців». «Костенківці» в поразках партії звинувачували голову НРУ, «чорноволівці», навпаки, фактично не відзначали провини лідера в

²⁸ Золоторьов В. Влада вирішила «підзаробити» на смерті Чорновола, а Мін'юст потрапив у політичну пастку // День. – 1999. – 1 квітня.

²⁹ Я б обрав життя, яке прожив... / [укл. Г. Васишин]. – К.: Аверс, 1999 – Ч. 3. – 1999. – С. 78.

³⁰ Коробова Т., Гаврилова І. Рух Руху: від партії особистості – до партії особистостей // День. – 1999. – 2 березня.

³¹ Гей, РУХнемо! / інтерв'ю з О. Іщенко та Л. Танюком // Україна молода. – 1999. – 26 лютого.

³² Коробова Т., Гаврилова І. Рух Руху: від партії особистості – до партії особистостей // День. – 1999. – 2 березня.

³³ Я б обрав життя, яке прожив... / [укл. Г. Васишин]. – К.: Аверс, 1999 – Ч. 3. – 1999. – С. 78.

цих процесах. За словами Л. Танюка, «справа була не в Чорноволі, хоча до нього є претензії, але для вирішення проблем є легітимний з'їзд»³⁴.

«Чорноволівці» практично одноголосно заявляли, що причиною «розколу» були президентські вибори та участь зовнішніх сил, які підтримували «костенківців» у цих процесах. Але якщо відносно зовнішніх сил робилися припущення, то відносно внутрішніх причин конфлікту існувало багато думок. В. Чорновіл та його прибічники не аналізували об'єктивні причини конфлікту, а досліджували суб'єктивні. Вони вважали, що причини «розколу» виникли після виборів 1998 р., коли до Руху за партійним списком потрапили «фінансові кола», для яких цінністю була не національна ідея, а вигода від депутатства.

Прибічники В. Чорновола ґрунтовно проаналізували ситуацію в партії, дослідили особисті мотиви кожного «опозиціонера».

Голова Львівської КО (ЛКО) НРУ Я. Кендзьор уважав, що опозиція до партійної лінії і до лідера партії виникла у фракції НРУ й об'єднала навколо власних інтересів кілька груп, навіть колишніх антагоністів. Він виділив три групи: 1) опозиціонери з часів III з'їзду НРУ; 2) «рухопрагматики»; 3) «кілька осіб із враженим честолюбством». До 1-ї групи відніс І. Драча, Д. Павличка, Ю. Костенка, В. Червонія, В. Дончика та інших, опозиція яких до результатів III з'їзду НРУ практично ніколи не припинялася. До 2-ї – О. Іщенко, В. Червонія, О. Гудиму, у яких на першому місці була практична вигода від депутатства. Поразка у «спікеріаді» зробила їх противниками В. Чорновола. Я. Кендзьор відмічав, що в неформальних умовах політик, котрий займався бізнесом, ставав заручником влади. До 3-ї – представників «опозиції», які були незадоволені своїм партійним станом (Ю. Костенко)³⁵.

М. Косів також причинами «розколу» називав етап «приватизації» політичних партій «холдингово-бізнесовими кланами»³⁶. Для досягнення цього результату використовувалися різні засоби (навіть убивство В. Чорновола)³⁷. «Чорноволівці» вважали, що процес «розколу» почався з фракції Руху у ВР, яка була особливою політичною структурою партії, проте не могла не виконувати рішень керівних органів НРУ. М. Косів проаналізував кризову ситуацію в НРУ, яка почалася із «спікеріади». Він заакцентував увагу на таких помилкових твердженнях опозиції: 1-а помилка, що Рух, виступаючи проти «лівого» спікера, допомагав

³⁴ Гей, РУХнемо! / інтерв'ю з О. Іщенком та Л. Танюком // Україна молода. – 1999. – 26 лютого.

³⁵ Рух ми відстоїмо: В'ячеслав Чорновіл / [упоряд.: М. Косів, Я. Кендзьор]. – К., 1999. – С. 10 – 14.

³⁶ Там само. – С. 17.

³⁷ Чорновіл В. М. Пульс української незалежності : колонка редактора / [упоряд. В. Скачко; вступ, ст. та післямова Л. Танюка]. – К. : Либідь, 2000. – С. 4 – 5.

Л. Кучмі; 2-а – підтриманий НРУ «лівий» голова провів би рухівського представника у свої заступники; 3-а – Рух зазнав поразки в «спікеріаді» з провини В. Чорновола; 4-а – Рух зазнав поразки при розподілі портфелів у комітетах ВР³⁸.

Після другого етапу ІХ Зборів НРУ М. Косів повідомляв, що в структурах НРУ з'явилися «новорухівці», які мали план дій для захоплення партії. Зокрема, зреалізовували наступне: 1. Голова НРУ не міг бути головою фракції. 2. Положення про фракцію розроблялося і затверджувалося фракцією. 3. Фракція НРУ не є осередком партії, а структурний підрозділ ВР. 4. Кандидатом від НРУ на виборах – 99 мав бути голова партії (В. Чорновіл заявив, що не буде балотуватися, тому повинен був залишити посаду). Події у ЛКО НРУ 19 липня 1998 р. М. Косів уважав початком процесу, що призвів до «розколу»³⁹.

«Чорноволівець» Л. Танюк уважав, що йшла боротьба за перерозподіл політичного ринку й Рух був привабливим для багатьох діячів, тому в партії розпочався дуалізм – «романтики» і «жорсткі прагматики». Він наголошував, що Рух хотіли «приватизувати» бізнесмени (М. Бродський, О. Іщенко...), які давали гроші на утримання апарату та інші потреби партії, але після виборів – 1998 р. цього не сталося. На думку Л. Танюка, партія не могла опиратися на «фінансові кола», адже бізнес у країні мав «хижацьку сутність»⁴⁰.

О. Бондаренко вважала, що вочевидь не було розходжень щодо стратегії і тактики НРУ, а «опозиції» заважав В. Чорновіл, який не міг сприйняти спекуляцій політичною партією, бо для нього головними були проблеми держави, а не корпоративні інтереси. Вона повідомляла про реальні дії, які були спрямовані на захоплення влади в НРУ або його «розкол», якщо В. Чорновіл не залишить посади голови Руху⁴¹.

Заступник голови Полтавської КО (ПКО) НРУ О. Пустовгар уважав, що конфлікт не мав внутрішньопартійного походження і був спровокований зовнішніми силами перед президентськими виборами. Він відмічав активний пошук претендентом на посаду президента

³⁸ Рух ми відстоїмо: В'ячеслав Чорновіл / [упоряд.: М. Косів, Я. Кендзьор]. – К., 1999. – С. 18 – 19.

³⁹ Там само. – С. 20 – 24.

⁴⁰ Гей, РУХнемо! / інтерв'ю з О. Іщенко та Л. Танюком // Україна молода. – 1999. – 26 лютого.

⁴¹ Урок, який нам потрібно зробити / інтерв'ю з О. Бондаренко, В. Черняком, Б. Бойком, Г. Філіпчуком, Р. Зваричем, Л. Григорович, Я. Федориним // Час. – 2000. – 24 березня.

Є. Марчуком електорату за допомогою «вербування» відомих у середовищі націонал-демократів постатей⁴².

Таким чином, «чорноволівці» причинами «розколу» Руху називали меркантильні інтереси «опозиції», якій заважав принциповий у патріотичному плані голова НРУ, а також зовнішні сили, які за допомогою «костенківців» прагнули захопити або розвалити Рух перед президентськими виборами.

Точки зору обох сторін конфлікту засвідчили про їхню відмінність у розумінні даної проблеми. Обидві сторони практично не торкалися об'єктивних причин партійної кризи, відмічаючи лише суб'єктивні. Участь зовнішніх сил у «розколі» була тим складником кола причин, про яку одноголосно, з деякими відмінностями, заявляли «костенківці» та «чорноволівці». Відмінність у інтерпретації причин «розколу» в НРУ між опонентами полягала в єдності, особливо у «чорноволівців», думок усередині їхніх частин. Аналіз та зіставлення цих точок зору, які мають велике значення при висвітленні даної проблеми, дало можливість ґрунтовно дослідити причини кризової ситуації в НРУ.

«Чорноволівці», «костенківці» та інші політики причинами «розколу» НРУ називали суб'єктивні фактори. Проте аналіз джерел та літератури цієї проблеми засвідчив, що «розкол» як явище мав суб'єктивно-об'єктивну природу.

Станіслав Овсієнко *Станіслав «Костенківці» та «чорноволівці» про участь В. Чорновола в «розколі» Народного Руху України у 1999 р. У статті висвітлені погляди представників обох сторін внутрішнього конфлікту в найбільшій українській партії правоцентристського спрямування 90-х рр. ХХ ст. на причини «розколу» та участь голови Народного Руху в ньому.*

Ключові слова: «костенківці», «чорноволівці», В. Чорновіл, «розкол», Рух.

Stanislav Ovsienko *«Kostenkivtsi» and «chornovolivtsi» about V. Chornovil participation in the «split» of NRU in 1999. The article analyzes the views of representatives of both sides in the internal conflict of the largest Ukrainian center-right party of the nineties of the twentieth century at the reasons for the «split» and the participation of the NRU head in it.*

Key words: «kostenkivtsi», «chornovolivtsi», V. Chornovil, «split», NRU.

⁴² Неїжмак В. Скажи мені, як ти ставишся до Чорновола, і я скажу, звідки ти // Україна молода. – 1999. – 26 лютого.

**ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ – ДИСИДЕНТ, ЖУРНАЛІСТ,
ПУБЛІЦИСТ, РЕДАКТОР «УКРАЇНСЬКОГО ВІСНИКА»
(1970 – 1972, 1987 – 1989 рр.)**

Афоризми В. Чорновола розлетілися в українському політикумі. Його ідеї державності тлумачить кожний на свій лад. По всій Україні його іменем названі вулиці, школи, бібліотеки, установлені пам'ятники, меморіальні дошки. Вячеслав Чорновіл був дисидентом, політв'язнем, відомим політиком, головою НРУ, громадським діячем, редактором, журналістом. Як борець з тоталітарною системою він залишив багату публіцистичну та епістолярну спадщину.

Під впливом цензури, тотального контролю державою суспільства, організації різноманітних кіл інакомислячих в республіках Радянського Союзу, в УРСР створюється дисидентський рух, який функціонує за допомогою альтернативних каналів та джерел комунікації. Зокрема, потужний засіб інформації в Радянській Україні представляв самвидавний часопис «Український вісник», на чолі якого стояв засновник й головний редактор В. Чорновіл.

Обговорення, дискусії, інформування, організація нелегальних заходів відбувалися в певному середовищі інтелігентів і тому не набувало широкого розголосу. Дисидентську комунікацію владні структури не тільки намагалися ізолювати, але й розповсюджували негативну інформацію про представників «незгодної» інтелігенції, провокували на публічне зречення від антирадянських ідей, писали резонансні тексти від імені дисидентів. Крім цих методів, використовували жорстку силу в фізичному просторі як репресії, арешти, заслання, звільнення з роботи тощо. Як тільки збільшувався контроль та цензура в Радянській Україні, то набирав обертів дисидентський рух, удосконалювалися конспіративні методи передачі та розповсюдження інформації. Хоча існує думка, що так званий рух Опору не був масовим, його вплив оцінюють сучасні історики, філософи, соціологи як потужний, що допоміг привести СРСР до розвалу та перемозі США у холодній війні, зокрема в численних інформаційних та психологічних війнах.

Дисидентська комунікація несла аудиторії альтернативні потоки інформації. Проте в ієрархічному суспільстві з домінантною моделлю інформації така комунікація знищувалася. Проблема існування альтернативних медіа, що звертає увагу громадськості на інші повідомлення та надає їм ваги, починає переорієнтовувати та корегувати громадську думку, актуальна й для сучасних мас-медіа. У

демократичному суспільстві роль альтернативного джерела інформації відводять мережі Інтернет (на кшталт, WikiLeaks, соціальних мереж, блогів). Сучасний український вчений Г. Почепцов вважає: «Сьогодні підкреслюється анонімність як інструментарій сучасних протестних рухів, що керуються завдяки Інтернету»⁴³.

У країнах, де утвердився тоталітарний режим, відбувається уніфікація потоків інформації, щоб створити відчуття правди в ієрархічному суспільстві. У період «хрущовської відлиги» почали просочуватися відомості про права й свободи людини в країнах Заходу. Для блокування альтернативних джерел інформації керівництво СРСР використовувало різні методи боротьби з дисидентами як у фізичному, так й в інформаційному просторі.

Критики й публіцисти (В. Чорновіл, Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Дзюба) у своїх оцінках творів не користалися марксистсько-ленінським методом. І вже в 1960-х рр. їхні матеріали перестали друкувати у таких виданнях, як «Вітчизна», «Дніпро», «Літературна Україна», «Друг читача», а згодом влада використовувала адміністративні заходи, як звільнення з місця роботи, обшуки інтелігенції, де вилучали сотні примірників самвидаву та друкарські машинки. Таким чином, під тиском цензури дисиденти пішли в самвидав, передавали повідомлення про переслідування, арешти, репресії проти представників української інтелігенції на радіо «Свобода», «Голос Америки», до агентства «Рейтер», преси країн Західної Європи та США. «Тут була не просто додаткова інформація, а інформація, яка базувалася на іншій моделі світу, яка була в конфлікті з домінуючою моделлю»⁴⁴. Публіцистика існувала у вигляді правозахисних документів, самвидавних книг І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», В. Чорновола «Лихо з розуму (портрети 20 «злочинців»)», «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Хроніка таборових буднів», Є. Сверстюка «З приводу процесу над Погружальським», полемічних есеїв «Серед снігів», «Хроніка опору», «Мойсей і Датан» В. Мороза.

Цензура в Радянській Україні носила ідеологічний характер і здійснювала контроль над змістом і розповсюдженням інформації з метою обмеження й недопущення антирадянських ідей. Проте дисиденти відстоювали свої переконання й погляди в самвидаві та створювали визвольний рух Опору. Політбюро ЦК КПРС у грудні 1971 р. розпочало

⁴³ Почепцов Г. Від Facebook'у и гламуру до WikiLeaks: медіакомунікації / Г. Почепцов. – К.: Спадщина, 2012. – 464 с.

⁴⁴ Почепцов Г. Від Facebook'у и гламуру до WikiLeaks: медіакомунікації / Г. Почепцов. – К.: Спадщина, 2012. – 464 с.

кампанію проти самвидаву з метою зруйнувати його інфраструктуру (наприклад, справа «Блок»).

Самвидав відображав методи інформаційної боротьби між українськими дисидентами та працівниками КДБ. На кшталт, для протистояння автори самвидаву виступали в дискусіях з марксистсько-ленінських позицій. Тому в публіцистиці дисидентів часто зустрічаються посилання на Конституцію СРСР, роботи В. Леніна, К. Маркса та Ф. Енгельса. Активно використовували цитування офіційних документів, історичні приклади з метою отримати умови для національного відродження, самостійності, а потім – незалежності України⁴⁵.

З середини 1960-х рр. автори самвидаву перестали використовувати псевдоніми або анонімність, почали ставити підписи під власними роботами. Розуміючи небезпеку для себе та для своєї родини, вони прагнули дієвості та ефективності своєї нелегальної інформаційної діяльності. Основна частина матеріалів самвидаву оформлювалася у вигляді петицій, звернень, скарг, протестів, прохань, повідомлень, заяв до офіційних інстанцій (уряд, прокуратура, генеральний секретар КПРС та ін.). Тут висвітлювалися питання прав політичних в'язнів, мови, культури, освіти, свобод громадян, національного відродження.

Журналістська та публіцистична спадщина українських дисидентів розглядалася науковцями з різних галузей знань: історії, філософії, літературознавства, мовознавства, психології, суспільствознавства, політології, культурології, журналістикознавства. Цьому приділяли увагу дослідники історії в контексті дисидентського руху, як Л. Алексєєва, І. Майстренко, І. Клейнер, Б. Кравченко, І. Лисяк-Рудницький, Ю. Зайцев, Г. Касьянов, А. Русначенко, О. Бажан, Б. Захаров, В. Деревінський та ін. Літературознавці і критики І. Дзюба, М. Коцюбинська, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Дончик, М. Ільницький, О. Обертас торкалися теми публіцистики й літературної критики шістдесятників. Особливу увагу соціальній комунікації приділяють соціологи та філософи, як зарубіжні (М. Вебер, Т. Парсонс, Н. Луман, Х. Абельс, Х. Арндт), так й українські (Є. Бистрицький, Є. Більченко, Т. Гундурова, В. Єрмоленко, М. Попович).

Існує думка, що в Радянському Союзі запустили контркультуру, щоб уникнути контрполітики після періоду «хрущовської відлиги». Протестні настрої були направлені в літературу, публіцистику, мистецтво. «Дисиденти були медіа-людьми, трансляторами думок, причому тих

⁴⁵ Обертас О. Український самвидав 1960-х рр.: літературна критика та публіцистика): Дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / О. Обертас; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т філології. – К., 2007. – 218 с. х рр.

думок, які повністю суперечили тогочасній картині світу. Тому транслювати ці думки можна було дуже обмеженому колу співників»⁴⁶.

У радянській Україні самвидав існував як протиборство опозиційно налаштованої інтелігенції та офіційної влади. Художні, публіцистичні твори, непідцензурні документи тиражувалися поза авторським контролем у процесі розповсюдження в читацькій аудиторії. Самвидав виник у тоталітарній державі як альтернативне культурно-політичне явище, адже існував у культурній, політичній, філософській, духовній, літературній сферах⁴⁷.

Роль В. М. Чорновола в самвидаві, формуванні ідей вільної преси значна, але малодосліджена. Тому дослідження самвидавної спадщини видатного публіциста і редактора є актуальним. Сміливість й образність висловів, дієвість та ефективність публікацій В. Чорновола очевидні з історичного боку. Зокрема, на сторінках нелегального часопису «Українського вісника» порушувалися теми свободи слова, прав людини, національної ідеї, що, безумовно, вплинуло на становлення незалежності України. Мета дослідження – визначити жанрово-тематичну спрямованість, місце й роль публіцистики і редагування часопису Чорноволом в історії українського журналістикознавства. Для аналізу беруться два періоди виходу часопису: 1970—1972 та 1987—1989 рр. – за цей час, власне, вийшли друком чотирнадцять номерів часопису під редакцією В. Чорновола.

Методологічною основою дослідження є використання якісних методів (історичний, біографічний, бібліографічний, журналістський аналіз тексту). В'ячеслав Чорновіл народився 24 грудня 1937 року в с. Єрки Черкаської області. Отримав освіту на факультеті журналістики Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Журналістську професійну майстерність Чорновіл удосконалював у Маріуполі, коли в 1958 році узяв річну відпустку в університеті й поїхав на будівництво «Ждановської-комсомольської» домни № 3. З журналістом Сергієм Дубаніним випускав щоденну газету виїзної редакції газети «Київський комсомолец»: «В обід їдемо трамваєм, бо завод Ілліча далеко – на другому кінці міста, потім у «Приазовський робочий» – там редакція, там і друкарня. Нам давали маленьку кімнатку. Пишемо, а часом ми друкували на лінотип з голови. Це така була журналістська практика. Чому я писучий такий – це звідти пішло»⁴⁸.

⁴⁶ Почепцов Г. Від Facebook'у и гламуру до WikiLeaks: медіакомунікації / Г. Почепцов. – К. : Спадщина, 2012. – С. 385.

⁴⁷ Рух Опору в Україні: 1960 – 1990. Енциклопедичний довідник / передм. О. Зінкевича, О. Обертаса. – К.: Смолоскип, 2010. – С. 19.

⁴⁸ Чорновіл В. Отоді був початок моєї журналістської діяльності / В. Чорновіл // Вимір часу. – 2002. – № 4. – С. 2

Потім працював у київських виданнях «Молода гвардія» і «Друг читача», писав до «Літературної України» в якості рецензента й критика до середини 1960-х рр. Проте його твори заборонили друкувати, коли Чорновіл почав брати активну участь у національно-визвольному русі. Під час хвилі репресій на початку 70-х рр. ХХ століття В. Чорновіл створив самвидавний журнал «Український вісник». Часопис виходив спочатку в період «брежневського застою», а потім поновив свій вихід через п'ятнадцять років під час так званої «перебудови». Затяжна перерва виходу журналу пов'язана насамперед з ув'язненням головного редактора В. Чорновола. Проте, як у сімдесяті, так й у вісімдесяті на сторінках «Українського вісника» публікувалися матеріали, які мали правозахисний характер. Адже автори й члени редколегії виступали за демократичні цінності, зокрема свободу слова, думки й творчості, право голосу, створення багатопартійної системи й громадських організацій та інші права людини. Особлива увага приділялася національній ідеї, українській мові, історії України.

Редагування було професійним. Матеріали поєднувалися в рубрики, серед яких були постійні на кшталт «Хроніка», «Українські політв'язні в тюрмах і таборах», «Документи українського самвидаву» тощо. Чорновіл подавав коментарі, зауваження, висновки, писав статті. Він організовував і систематизував матеріали так, що журнал «Український вісник» широко відображав проблему репресій українській інтелігенції. Так, у вступному слові Завдання «Українського вісника», яке відкривало всі перші шість випусків, декларувалося, що видання подавало об'єктивну інформацію про порушення свободи слова та прав, гарантованих Конституцією СРСР, судові й позасудові репресії, факти українофобії, становище українських політв'язнів, акції протесту, художні твори самвидаву.

В. Чорновіл на демократичних засадах прямував до незалежності преси. Тому він підкреслював, що часопис не належить якійсь групі чи організації, що на сторінках друкуються матеріали, написані з різних позицій, у тому числі, матеріали самвидаву. Також редактор звертався й до читацької аудиторії за підтримкою в розповсюдженні журналу та реакцією громадськості на репресії, переслідування українців за переконання.

У редакторських рубриках «Доповнення і виправлення» і «Розмова з читачем» Чорновіл уточнював інформацію, зокрема конкретні прізвища та звання посадових осіб, міліції, компартії тощо. Текст «Розмови з читачем» поділений на блоки, кожен з яких подає відповідь редактора на зауваження. Після всіх зауважень і редакторських відповідей В. Чорновіл зробив висновок: «Крім нечисленних часткових зауважень, досі не чути було з-поміж української громадськості жодного заперечення проти

«Вісника» та його напрямку в принципі. Це додає певності, що «Вісник» виконує взятий на себе обов'язок»⁴⁹.

Крім того, завдяки рубриці «Українські в'язні в тюрмах і таборах» він організував матеріальну допомогу українцям. Так, за кордоном почалися протести проти політики правлячої партії. Таким чином, «Український вісник» мав велике значення, тому що вплинув на пробудження свідомості українського народу.

«Він (Український вісник. – Авт.) став єдиним легальним пресовим органом і рупором незалежної громадської думки в Україні», – підкреслює історик В. Ф. Деревінський⁵⁰.

У часи брежнєвського «застою» нелегальному, але впливовому журналові «Український вісник» удавалося освітити замовчувану та засекречену владою інформацію, боротися за права політв'язнів, розповсюджувати про них відомості за кордоном й поширювати серед українського населення ідею української незалежності. Чітка проблематика журналу, яка постійно велася з номера в номер, розвивалася за допомогою важкодоступних, свіжих новин.

Під час «перебудови» з'явилася можливість створювати громадські організації. В. Чорновіл та інші члени редколегії «Українського вісника» створили першу політичну організацію того часу – Українську гельсінську спілку. Відповідно, часопис під одинадцятим числом вийшов уже як друкований орган УГС.

Порівняно з «Українським вісником» 1970 – 1972 років випуску поновлений у другій половині 1980-х років часопис дещо змінив спрямованість – став літературно-художнім та суспільно-політичним. На сторінках журналу проголошувалися ідеї демократії, зокрема про незалежність України, багатопартійність, свободу слова й друку, свободу голосу під час виборів. Поновлення «Українського вісника» було актуальним наприкінці вісімдесятих, тому що це видання боролось за права людини за допомогою гласності ще в сімдесятих. Треба зазначити, що журнал був більш удосконаленим, мав чітку структуру й дотримувався її. Перша стаття за сьоме число стояла під рубрикою «Колонка редактора», де В. Чорновіл відстоював позиції видання, аргументував погляди редколегії на ту чи іншу проблему. Про зміни редакційної політики він пише в сьому номері, де підкреслює, що часопис не змінює своїх позицій. Проте редактор уніс деякі корективи стосовно змісту видання. «Український вісник» став громадсько-політичним та

⁴⁹ Український вісник. Випуски 7–10 / упоряд. і ред. О. Зінкевич. – Торонто; Балтимор: Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1992. – С. 602.

⁵⁰ Деревінський В. Журнал «Український вісник (1987 – 1989 рр.)» // Українознавство. – 2009. – № 3. – С. 206.

літературно-мистецьким місячником. Таким чином, крім тем, присвячених політв'язням, боротьбі з безгласністю, почали публікуватися актуальні для того часу матеріали про українське громадське життя, художні твори й документи, які починали розсекречуватися наприкінці вісімдесятих. Стосовно політики видання в редакційній статті було зазначено: «Ставши відкритим виданням, назвавши ім'я свого незмінного редактора, журнал друкуватиме тепер не тільки стихійно поширювані, а й спеціально для нього написані матеріали, й намагатиметься уникати анонімності»⁵¹. Крім цього, редакція була не проти поширення журналу стихійно, але редактор наголосив, що був проти втручання в тексти. Для підвищення результативності й значущості «Українського вісника» редколегія надсилала примірники в урядові інстанції, різним організаціям та відповідальним особам у тому разі, якщо про них було написано в журналі. Також надавали місце для полеміки. Матеріали автора й редактора «Українського вісника» В. Чорновола належали більш до аналітичних та публіцистичних жанрів. Твори рясніли образністю за допомогою художніх тропів (порівнянь, епітетів, гіпербол, метафор, метонімії), прийомів художнього зображення й вираження (іронія, паралелізм, уособлення, сарказм, інверсія, еліпс), стилістичних фігур (парадокс, алюзія, евфемізм та інші). Система аргументів, переконливість публікацій, образність як на рівні словесному, так й на рівні образу-героя чи образу-картини, добір різноманітних фактів показують майстерність журналіста та публіциста В. Чорновола. Багата стилістика, чітка архітектоніка, дотриманість жанрів у публікаціях відображають професіоналізм, ерудицію авторів журналу.

Слід зазначити, що Чорновіл не редагував стилістику інших авторських текстів з метою відобразити різносторонню, багату українську мову з її діалектами. Деякі публікації у вигляді листів політв'язнів стилістично виділяються з основної частини матеріалів журналу.

У літературній частині редколегія друкувала твори дисидентів, політв'язнів та інших постраждалих від тоталітарної держави ХХ століття. Метою членів редколегії була реабілітація і популяризація творчості українських письменників і поетів. За допомогою біографічного методу дослідження було виявлено, що всі члени редколегії мали освіту або досвід роботи в журналістиці. Тому на сторінках поновленого видання можна зустріти такі жанри, як нарис, репортаж, інтерв'ю, замітка, стаття, опитування тощо. Влучні заголовки, підзаголовки, врізи, коментарі, виноси зацікавлюють або інтригують читача, підтверджують професійність авторів і членів редколегії часопису.

⁵¹ Український вісник. – 1987. – № 7. – Передрук: Мюнхен: Видавництво «Сучасність», 1988. – С. 6.

На особливу увагу потребують публіцистичні твори, які були надруковані в «Українському віснику». Суспільно-політична тематика відображалася в публіцистиці В. Чорновола, Я. Дашкевича, П. Скочка, Є. Сверстюка, В. Шевченка, М. Муратова, Л. Лук'яненка, Б. Гориня, М. Гориня, В. Барладяну. «Український вісник» був трибуною демократичної думки для української інтелігенції.

Редактор часопису на демократичних засадах прямував до незалежності преси. Тому що основним принципом журналу була свобода слова. Чорновіл підкреслював в редакторській статті, що «Український вісник» повинен був відображати інформацію про приховувані процеси в громадському українському житті, у тому числі, про порушення свободи слова та інших демократичних свобод, про судові та позасудові репресії на Україні, про порушення національної суверенності. Таким чином, «Український вісник» був одним з чинників пробудження свідомості українського народу та протестних акцій за кордоном проти тоталітарного режиму в СРСР.

Редколегія оприлюднювала інформацію про спонсорство та доходи часопису, підкреслювала завжди свою позицію стосовно політики правлячої партії, тої чи іншої проблеми, виступала за відродження національних цінностей, української мови тощо. Цінно й те, що на сторінках часопису друкувалися листи читачів, зокрема критика та зауваження до «Українського вісника», а також відповіді на них редколегії. Адже журнал боровся за свободу слова та надавав можливість інакodomцям та незгодним із тоталітарним режимом висловитися, оприлюднити замовчувану владою інформацію.

За допомогою редакторських статей з номера в номер можна було спостерігати не тільки за діяльністю УГС, а й за інформаційною політикою часопису. Так, у восьмому номері В'ячеслав Чорновіл звітує про діяльність редколегії, участь у московській прес-конференції для іноземних кореспондентів, падає інтерв'ю членів редакції М. Гориня та В. Чорновола американській журналістці Марті Коломієць, зустріч Б. Гориня з доктором богослов'я з ФНР А. Гампелем тощо. Також у редакторській статті йдеться й про громадську діяльність редакції журналу: «Наш журнал став по суті базою для ряду громадських ініціатив – утворення Української ініціативної групи за звільнення в'язнів сумління та формування групи учасників від України для проведення в Москві міжнародного громадського семінару з гуманітарних питань»⁵².

У часописі вісімдесятих років дещо змінилася структура редакційних матеріалів у порівнянні з «Українським вісником»

⁵²Український вісник. Передрук видавництва «Сучасність». Мюнхен. – 1987. – № 7. – С.4.

сімдесятих. Якщо раніше звернення редакції до аудиторії було присутнє в трьох рубриках: «Розмова з читачем», «Виправлення та уточнення», «Від редакції», то у відновленому журналі тематика попередніх рубрик була вміщена в «Колонку редактора», де, власне, публікувалися відповіді й прохання до читача. У восьмому номері, відреагувавши на питання й критику читачів, Чорновіл пише стосовно одномовності видання. Також автори дотримуються мовних норм, що існували до насильницьких правописних змін 1933–1934 рр. Журнал видавався за кошт Чорновола, а саме – за міжнародну журналістську премію англійської газети «Санді таймс», згодом за спонсорську допомогу громадян. З грудня 1987 почав готуватися «УВ-експрес», який виходив у 1988 році як щомісячник, а «Український вісник» мав періодичність щоквартальника.

Крім того, на сторінках журналу висвітлювалися недоліки радянської преси, друкувалися огляди. У вісімдесяті роки редактор В. Чорновіл публікував матеріали, які були присвячені словесним баталіям між «Українським вісником» та радянськими виданнями, зокрема «Радянською Україною», «Вечірнім Києвом», «Львівською правдою», «Вільною Україною». Причиною стало відеоінтерв'ю американської журналістки Марти Коломієць з В. Чорноволом, М. Горинем, а також інформаційні атаки на Український культурологічний клуб у Києві. «Але такої майже зоологічної люті, такої розгнужданості в засобах, які дозволяє собі щодо нас офіційна пропаганда, признатися, не сподівалися», – писав про охоронну журналістику В. Чорновіл⁵³.

Отже, на сторінках журналу «Український вісник» Чорновіл виступав за демократичні та національні цінності, громадські права, до яких прямував усе життя. Ефективність та дієвість видання частково полягає і в тому, що за допомоги популяризації серед населення ідей часопису Україна на початку дев'яностих років ХХ століття здобула незалежність та стала на шлях розвитку демократичної держави.

Олена Мельникова Чорновіл – дисидент, журналіст, публіцист, редактор «Українського вісника» (1970–1972, 1987–1989 рр.). У статті досліджено нелегальний журнал «Український вісник», редактором якого був В. Чорновіл. Комплексно розглядаються й аналізуються всі числа позацензурного журналу. Виявлено жанрово-тематичні особливості часопису. «Український вісник» досліджується науковцями з різних галузей знань, зокрема журналістикознавства, літературознавства, історії.

⁵³ Український вісник. Передрук Закордонного представництва Української Гельсінської Спілки. – 1988. – № 9-10. – С. 5.

Ключові слова: демократична думка, публіцистика, редагування, нелегальний журнал, самвидав.

Olena Melnykova. Vyacheslav Chornovil – dissident, journalist and editor of «Ukrainsky visnik» (1970–1972, 1987–1989 years). *The article deals with the investigation of illegal magazine «Ukrainsky visnik», the editor of which was Vyacheslav Chornovil. All the numbers of unofficial magazine are examined and analysed complexly. The monitoring of publications and other materials about magazine were performed and the genre-thematic features of magazine were exposed. «Ukrainsky visnik» is investigated in different fields of sciences, in particular, in journalism, literary criticisms, history.*

Key words: *democratic idea, writing on current affairs, editing, illegal magazine, samvydav.*

В. ЧОРНОВІЛ ТА НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ: ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Одна з важливих складових місця Вячеслава Чорновола в українській політиці пов'язана з очоленням ним Народного Руху України – впливової політичної партії 1990-х рр. Не претендуючи на повноту охоплення тематики партійної діяльності В. Чорновола, тим більше в історичному контексті, хотілося б зупинитися на деяких її моментах, здійснити їх політологічний аналіз.

Перший момент, на якому варто зупинитися, стосується ідеологічної діяльності сучасних партій. Довгий час в науці класичною була «п'ятичленна» класифікація партійних ідеологій (фашизм – консерватизм – лібералізм – соціал-демократія – комунізм). Вона й нині поширена в підручниках з політології, а науковці часто твердять, що ледь не всі партії України, крім комуністів, є не ідеологічними, а прагматичними. На нашу думку, така оцінка некоректна. Будь-яка людина або соціальна група, зокрема й партія, проектує свої дії, а отже керується певною сукупністю ідей, навіть якщо вони виходять за межі «політологічної ортодоксії». Але спектр політичних ідеологій нині набагато ширший, ніж кілька десятиліть тому, а з іншого боку, успіху в сучасній політиці досягають так звані «народні» партії, які прагнуть виразити інтереси всіх основних соціальних груп суспільства, а в ідеологічному контексті синтезувати досягнення класичних ідеологій, наприклад ідеї соціального захисту – у соціалістичних ідеологій, свободи особистості, політичної демократії – у лібералів, шанобливого ставлення до традицій, історії, духовності – у консерваторів. Але принцип «народних» партій не завжди був загально визнаний. На початку 1990-х рр. в Україні багато хто плутався в тенетах «наукової ортодоксії», прагнучи себе ідентифікувати в тому спектрі, який був відірваний від умов реального життя.

Саме очолюваний В. Чорноволом Народний Рух України був першою партією, яка рішуче розірвала з доктринерством і намагалася впровадити нові підходи до моделювання своєї діяльності. У програмі Руху, ухваленій у 1992 р., було зазначено, що НРУ є націонал-демократичною партією, яка увібрала все краще, що вироблено світовою політичною думкою – консервативною, ліберальною, соціал-демократичною. Отже, партія одразу задекларувала претензії на політичне представництво інтересів більшої частини суспільства. А що з ворогами? Визначаючи себе як націонал-демократичну силу, Рух протиставляв себе, з одного боку, недемократичним партіям різного ґатунку – як комуністам,

так і націонал-тоталітарним, з іншого – зденационалізованим силам. Але поняття нації партія, з ініціативи В. Чорновола, прагнула тлумачити широко – як політичну, а не етнічну спільноту. Отже, в інтерпретації В. Чорновола націонал-демократія була консолідуючою політичною силою.

Але тут були й корені однієї з головних пасток націонал-демократії. Концепція політичної нації надто акцентувала на державницьких аспектах політичної ідентифікації громадян. Але остання нині ґрунтується не стільки на державницьких, скільки на культурницьких засадах. «Народні партії» прагнуть виразити не стільки вимоги громадян до влади, скільки їхні культурні архетипи. Звідси питання. Ураховуючи процеси, які відбуваються в сучасному світі, зокрема диверсифікації соціальних груп, чи можлива консолідація в просторі культурної діяльності? Теоретично так, про що свідчить досвід «народних партій» низки європейських країн, зокрема німецьких соціал-демократії та християнської демократії. Але виникають великі сумніви, що це можливо за умов соціокультурного розколу, як це відбувається в Україні. Цей розкол не був сильно артикульований у 1990-х рр., коли основна увага членів суспільства була спрямована на індивідуальне виживання, але по мірі подолання економічної кризи, секторної консолідації суспільства підстави для майбутнього розколу визрівали все чіткіше.

У цьому контексті цікаво розглянути ставлення В. Чорновола та очолюваної ним партії до питань мовної політики. Загальновідомо, що вони стояли на позиціях рішучого захисту української мови, посилення її ролі як засобу комунікації. Але в наукових дослідженнях абсолютно не згадується один важливий факт, який стосується цієї сфери. У 1990-х рр. у Верховній Раді та взагалі в суспільстві часто обговорювалися проблеми регіонів, де спалахували соціально-політичні конфлікти – Крим, Севастополь, Одеса тощо. Так ось, В. Чорновіл при обговоренні цих питань неодноразово з трибуни парламенту та в мас-медіа виступав російською мовою, тобто мовою, яка займала важливе місце в спілкуванні значної частини населення цих регіонів. А тепер давайте порівняємо це із сучасною ситуацією. Нині постійно спостерігаєш багатьох політиків з одного табору, які принципово не бажають говорити українською мовою, навіть коли вони вміють це робити або коли приїжджають до західних областей України. І навпаки, їхні опоненти, перебуваючи в регіонах, де більшість людей у повсякденному спілкуванні користується російською мовою, навмисне не говорять останньою. Це відбувається тому, що вони звертаються не стільки до людей у цих регіонах, скільки до своїх традиційних прибічників (електорального ядра), щоб зміцнити лояльність останніх, переконати їх у своїй принциповості. Тобто йдеться не про діалог, а про самозамикання в політичних нішах. А В. Чорновіл цього не

боявся робити. Тому що, для нього найважливішим у політиці був діалог. Якщо діалогу немає, то це вже не політика, а дещо інше.

Але може постати питання, чому, незважаючи на таку готовність до діалогу, очолювана В. Чорноволом націонал-демократія не змогла самотужки досягти суттєвих успіхів у так званих російськомовних регіонах. Тут ми знову повертаємось до проблеми співвідношення державницьких та культурницьких засад політичної ідентифікації. Хоча В. Чорновіл не боявся використовувати російську мову, він та інші націонал-демократи не менш рішуче виступали за державну підтримку лише української мови, за закріплення лише за нею статусу державної мови. Підстави такої позиції зрозумілі. Багатомовне домінування російської мови в офіціозі зумовлювало те, що для вільної конкуренції двох мов необхідне було надання підтримки саме українській мові. Російська мова не потребувала такої підтримки. Відтак виникав дисонанс між прагненням до діалогу між різними мовними групами суспільства та заходами державної політики в мовній сфері, що відображалося на рівні підтримки держави та організованих політичних сил у різних соціальних групах. Вихід з цього дисонансу був, на нашу думку, у площині максимально можливого втілення демократичних принципів, що було б природним для тих сил, які проголошували себе демократичними. Якщо ти себе називаєш демократом (зокрема й націонал-демократом, урахувавши, що, як зазначалось вище, нація тлумачилась як політична, а не етнічна спільнота), ти маєш бути демократом до кінця, а отже, давати громадянам змогу самим визначати, якою мовою вони бажають спілкуватися, зокрема й у політичній сфері, які мови вони хочуть бачити державними (або, наприклад, регіональними). Небажання націонал-демократії, зокрема В. Чорновола, піти на це було однією з причин зниження їхнього політичного рейтингу.

Третій момент пов'язаний з еволюцією політичної тактики НРУ. Думка про налаштованість В. Чорновола на консолідацію не всіма може бути схвалена. Можна передбачити низку питань. А як же тоді його ставлення до першого Президента сучасної України? Чи не особисті амбіції визначили це ставлення, закресливши можливість консолідації? Насправді все було складніше. Консолідація не рівнозначна безпринципності. Особистісний момент у відносинах В. Чорновола та Л. Кравчука мав місце і цього не можна заперечувати. Але навіть в цьому разі це лише нашарування на більш фундаментальні речі. Перехід Руху від жорсткої опозиційності початку 1990-х рр. до більш конструктивної позиції щодо політичного режиму, яка мала місце з середини того десятиліття, після обрання Президентом Л. Кучми (саме Рух вважають найяскравішим прикладом явища «конструктивної опозиції»), насправді був пов'язаний, з одного боку, з неспроможністю влади перших років

незалежності, а точніше колишньої партноменклатури, забезпечити рішуче переведення ідеологічних гасел (приватизація, лібералізація тощо) у державотворчі кроки, з іншого – процесами консолідації влади, які почалися всередині 1990-х рр. та без яких консолідувати суспільство було неможливо. І те, що нова влада сприйняла правила гри, які враховували державницькі ідеї, велика заслуга, зокрема, Народного Руху України.

Наступними питаннями, напевне, були б – а чому В. Чорновіл не блокувався з іншими націонал-демократичними партіями? Чому розкололася вітчизняна націонал-демократія? Чому, врешті-решт, розколовся сам Рух?

А чому ж не блокувався – блокувався. У Верховній Раді при обранні керівництва та робочих органів, у Криму – з Меджлісом. На рівні суспільства Рух співпрацював з іншими громадськими організаціями. Інша справа, що Рух не блокувався з іншими націонал-демократичними силами під час виборчих кампаній. Але на виборах, як і в політиці в цілому, блокування має сенс, коли воно дає мультиплікаційний ефект. Наприклад, коли одна партія має 7% голосів, друга – 5%, а їх виборча коаліція отримує не 12%, а, скажімо, 15% або 20%. Тоді таке блокування корисне для обох. Але якщо разом вони набирають лише 12% або навіть менше, таке блокування непотрібне. Звичайно, В. Чорновіл не хотів блокуватися з тими партіями, підтримка яких у суспільстві була на рівні соціологічної похибки. Але це не означало, що він не прагнув взагалі блокуватися з іншими націонал-демократичними силами суспільства, особливо якщо таке блокування сприяло політичному успіху Руху. Напередодні парламентських виборів 1998 р. до лав НРУ була включена низка відомих політиків, які до того входили до інших партій, що не мали шансів потрапити до Верховної Ради, але які мали ім'я в українській політиці. Щоправда, саме ці політики були в перших лавах тих, хто через рік став «розкольниками» Руху, але це зовсім не свідчило про недалекоглядність В. Чорновола або про його нездатність «розбиратися в людях». Справа в тому, що розкол був стимульований зовсім іншими причинами, насамперед тими чинниками, які знаходились поза організаційною структурою НРУ.

Отже, розкол НРУ був проблемою не лише президентських виборів 1999 р. Це була проблема розвитку України в цілому. Влада в другій половині 1990-х рр. зміцнилася. Суспільство поступово консолідувалося на новій соціально-економічній основі, в чому була й заслуга В. Чорновола та НРУ. Але консолідація відбувалася не так, як вони це собі уявляли. Те саме стосується і її наслідків. Консолідація здійснювалася навколо певних сегментів суспільного життя на основі певних культурницьких засад, історичного досвіду. А це загострювало соціокультурні розколи. Ще в 1990-х рр. провідні соціологи попереджали,

що загострення соціальних суперечностей відбувається не в періоди структурних соціальних криз, а з мірою їхнього подолання. Україна не була єдиним прикладом цього. Пригадаємо, що перш ніж прийти до сучасної демократії, США пройшли у ХІХ ст. через кількадесятирічне домінування республіканців, які придушували опонентів, військами розганяли демонстрантів та й урешті анулювали на одних з президентських виборів перемогу кандидата від демократів. Франція, долаючи «алжирську кризу», пройшла через період авторитаризму Ш. де Голля. Це не є виправданням того, що відбувалося в українській політиці в 2000-х рр., а спроба пояснити, чому В. Чорновіл не вписувався в нові реалії. Починалася нова політична епоха, за якої політичний діалог не є чеснотою. Відтак В. Чорновіл з його прагненням такого діалогу не підходив під стандарти цієї епохи.

Отже, проаналізовані елементи діяльності В. Чорновола на чолі Народного Руху України символічні для оцінки не лише його особисто, а й розвитку політичної та партійної систем України. Здійснений аналіз свідчить, що діяльність В. Чорновола як лідера НРУ уособлювала тенденції розвитку партійного політикуму України наприкінці ХХ ст. Тому його ім'я належить не лише історикам та націонал-демократичному крилу української політики, а й ученим-політологам, які на прикладі його діяльності можуть вивчати особливості посттоталітарної трансформації партійного політикуму, взаємодії тенденцій консолідації та розколу суспільства, персоналістичні аспекти політики.

Євген Перегуда В. Чорновіл та Народний Рух України: політологічні аспекти. Діяльність В. Чорновола була спрямована на пошук механізмів політичного діалогу. Але очолюваний ним Рух не зміг знайти баланс між державницькими та культурницькими засадами консолідації суспільства. Причиною розколу Руху, його зникнення як впливового політичного гравця стало те, що курс на діалог виявився незатребуваним політикумом.

Ключові слова: Чорновіл, Народний Рух України (РУХ), діалог, мовна політика, консолідація, розкол.

Yevgen Pereguda V. Chornovil & RUH: politological aspects. V. Chornovil's activity was aimed at looking for mechanisms of political dialogue. But RUH which had been led by him failed to find a balance between statehood and cultural principles of consolidation of society. The split of RUH, its disappearance as an influential political player were caused by the fact that the dialogical policy became unnecessary.

Keywords: Chornovil, People's Movement of Ukraine (RUH), dialogue, language policy, consolidation, split.

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ І ЗАКАРПАТТЯ

В'ячеслав Максимович Чорновіл любив Закарпаття, добре знав його проблеми. Ще в шістдесяті-сімдесяті роки ХХ ст. підтримував зв'язки із нашими крaянами. Зокрема, один з примірників рукопису «Лиха з розуму» поет Петро Скунець таємно зберігав до 1991 р., коли повернув автору¹. Як розповідав мені В. Чорновіл, окремі його матеріали через таємних кур'єрів надходили за кордон через Закарпаття – у Чехословаччину і далі в інші країни Європи. Гадаю, що йдеться, зокрема, і про студентку Київського державного університету ім. Т. Шевченка, громадянку Чехословаччини Ганну Коцурову, котра на початку 70-их рр. ХХ ст. нелегально вивозила фотоплівки з матеріалами самвидаву, в т. ч. деяких чисел «Українського вісника» в Пряшів². Звідти викладач Пряшівського університету Павло Мурашко (син емігранта з України – командира Київського авіаційного загону Повітряного флоту УНР Василя Мурашка) переправляв їх у країни Західної Європи.

Уперше ж побував В. Чорновіл у нашому краї в 1966 р., працюючи після звільнення з редакції газети «Друг читача» техніком у Карпатській експедиції АН УРСР, удруге в 1969 – 1970 рр., працюючи спостерігачем та виконувачем обов'язків начальника метеорологічної станції на г. Плай, що поблизу Воловця (15 вересня 2009 р. на полонині було встановлено пам'ятну дошку). Саме тут він підпільно почав роботу над створенням хроніки українського Опору – журналом «Український вісник». Виданий провокатором, був затриманий КДБ та звільнений з посади, згідно наказу ЦКМС УРСР за № 69/к від 19 лютого 1970 року³.

Утретє на Закарпатті – 24 – 25 березня 1990 р., під час першого вільного відзначення річниці Карпатської України та проведення в м. Хуст сесії Великої ради Народного Руху України за перебудову. Якщо півроку перед тим на Установчому з'їзді як програмне завдання НРУ ставилося домагатися «оновлення» Союзу РСР на засадах щонайбільше конфедеративних, то на Хустській сесії під час возвеличення факту

¹ Федака С., Ільницький В. Юрій Ільницький / С. Федака, В. Ільницький // СЗ/Фест. – 2006. – 26 січня – 5 лютого.

² Зінкевич О. Як діставався «самвидав» на Захід / О. Зінкевич // [Режим доступу] <http://www.istpravda.com.ua/columns/2010/10/19/615/>.

³ Гаврош О. Воловецька сторінка із життя Чорновола / О. Гаврош // Карпатський голос. – 1999. – 2 – 8 жовтня; Пам'ятник В. Чорноволу // [Режим доступу] <http://htpsamsomuchb.blog.net.ua/2011/01/>.

проголошення незалежності Карпатської України вперше було заявлено, що метою Руху є державна незалежність України⁴.

На сесії також було розглянуте питання щодо перетворення НРУ в політичну партію, яке було порушено І. Драчем, Д. Павличком, Л. Лук'яненком (той уважав, що із «Руху може вилуцтитися кілька політичних партій») та деякими іншими очільниками НРУ. В. Чорновіл різко виступив проти цього⁵. Питання було зняте, бо НРУ таки дійсно не вичерпав своїх можливостей як масова громадсько-політична організація народнофронтівського зразка.

20 липня 1991 р. Центральний провід НРУ висунув В. Чорновола кандидатом на пост Президента України, а 1 вересня це офіційно зробила Велика рада НРУ. Із 7 вересня структури НРУ розпочали збір підписів на підтримку В. Чорновола, як кандидата в президенти. До цього долучився і Закарпатський Рух. Усього в Закарпатті було зібрано за нього 2 788 підписів (для порівняння, за Л. Кравчука – 93, Л. Лук'яненка – 2 319, І. Юхновського – 1 780, В. Яворівського – 103 підписи)⁶.

Восени 1991 р. В. Чорновіл побував на Закарпатті вчетверте – як кандидат у Президенти України. Виступив перед громадськістю, працівниками підприємств, установ Ужгорода та Мукачева⁷.

На виборах за В. Чорновола проголосувало 27,6% виборців області, що дещо більше середньоукраїнського показника, однак значно менше, ніж у Західній Україні. Найбільшого успіху В. Чорновіл здобув на Рахівщині, де за нього проголосувало 48,3% виборців. Це був єдиний район у Закарпатті, де він отримав більше голосів ніж Л. Кравчук (41,3%)⁸.

Після обрання на III з'їзді головою НРУ В. Чорновіл бував на Закарпатті часто. Окрім робочих поїздок, пов'язаних із виконанням обов'язків народного депутата України, голови Руху, під час відпусток приїздив до санаторіїв, адже закарпатські мінеральні води допомагали

⁴ Піпаш В. IV (Хустська) сесія Великої ради НРУ та її внесок у розробку ідейних засад Народного Руху України / В. Піпаш // Науковий вісник – Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2008. – № 20 (76). – С. 144 – 148.

⁵ Дочинець М. Синьо-жовта хустка Хуста / М. Дочинець // Молодь Закарпаття. – 1990. – 31 березня.

⁶ Піпаш В. Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90-х років XX століття: закарпатський регіональний аспект / В. Піпаш. – Ужгород: Гражда, 2008. – С. 143.

⁷ Піпаш В. Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90-х років XX століття: закарпатський регіональний аспект / В. Піпаш. – Ужгород: Гражда, 2008. – С. 144.

⁸ Там само. – С. 148.

йому в лікуванні хвороб, набутих під час ув'язнень та таборів. Перебуваючи в санаторіях, завжди телефонував та казав: «Лікування лікуванням, однак використовуйте мене для ваших заходів, для зустрічей із людьми». Тож такі були, приміром, у 1994 р. – у Тячеві, Рахові, Хусті та Ужгороді, у 1995 р. – Рахові, Великому Бичкові, у 1996 р. – Косівській Полянці та Стримбі на Рахівщині, Малому Раковці на Іршавщині. На зустрічі приходила велика кількість людей, адже Вячеслав Максимович був ще й чудовим оратором, котрого цікаво було не лише послухати, котрий ще й умів переконати. Окрім цього, важливе як політичне, так і моральне значення мала сама присутність В. Чорновола, особливо у сільській глибинці. Місцева недавня комуністична номенклатура, яка прагнула загарбати загальнонародне майно, водночас зберегти феодальні, за суттю, методи гноблення та владу, страшенно боялася цього. З іншого боку, таке значно піднімало дух простих людей, селян. Для прикладу, це стосується участі в липні 1996 р. В. Чорновола в освяченні Хреста на місці загибелі в жовтні 1949 р. вояків УПА Андрія Грицака (до речі, директора школи, рідного брата визначного лексикографа Миколи Грицака), Михайла Молдована та Михайла Шведюка в околицях Косівської Поляни та перед селянами с. Стримби, що виступили проти феодальних утисків з боку місцевого колгоспного керівництва⁹.

Того ж року піднявся з нами, закарпатськими рухівцями, на г. Говерлу для підняття там Національно-державного прапора з нагоди шостої річниці Декларації про державний суверенітет України, традицію про що ми започаткували ще в 1991 р.¹⁰.

З осені 1996 р. я звертався до В. Чорновола з проханням провести в Ужгороді виїзне відкрите засідання Центрального проводу НРУ, присвячене закарпатським суспільно-політичним та іншим проблемам (зокрема: політичного русинства) з виїздом на Пряшівщину (Словаччина), де на споконвічній українській етнічній землі мешкають наші співвітчизники. І засідання відбулося в квітні 1997 р. у вщент заповненій закарпатцями залі Ужгородського районного Будинку культури. З доповідями виступив я, як голова Закарпатської крайової організації НРУ та В. Чорновіл. У дискусії взяли участь члени Центрального проводу, у т. ч. – низка народних депутатів України, а також гості-закарпатці. За результатами розгляду питання ЦП НРУ прийняв ухвалу «Про соціально-економічну та суспільно-політичну ситуацію в Закарпатті»¹¹.

⁹ Піпаш-Косівський В. П'ятдесят років тому... / В. Піпаш-Косівський // Карпатський голос. – 1999 – 16 – 22 жовтня.

¹⁰ Піпаш В. Він любив Україну, як дихав... Багато що Вячеслава Чорновола пов'язує із Закарпаттям / В. Піпаш // Новини Закарпаття. – 2012. – 21 грудня.

¹¹ Ухвала Центрального проводу НРУ «Про соціально-економічну та суспільно-політичну ситуацію в Закарпатті» // Карпатський голос. – 1997. – 8 – 14 травня.

Окрім Ужгорода, члени Центрального проводу, з метою організації допомоги нашим співвітчизникам, побували на Пряшівщині. Відвідали Кошіце, Пряшів, Свидник (зокрема, музей української культури), інші міста та села, де мешкають українці, зустрілися з громадськістю, викладачами й студентами Пряшівського університету, активом Союзу русинів-українців та представниками влади. Було заплановано надавати українцям Словаччини культурологічну та ін. допомогу¹².

Виїзне засідання зіграло важливу роль для поліпшення розуміння мешканцями обласного центру Закарпаття сутності НРУ, його ідеологічних засад та мети. Зокрема, на виборах наступного року за кількістю поданих голосів НРУ виявився в Ужгороді на першому місці, випередивши всі інші партії, включно із домінуючою владною в краї СДПУ(о)¹³.

Акція була настільки вдалою, що В. Чорновіл планував відкрити виїзні засідання ЦП Руху проводити й надалі, зокрема, як говорив, наступне буде в Луганську із відвідинами Кубані.

Улітку того ж, 1997 р. В. Чорновіл виступав перед громадськістю Ужгорода, Мукачева та Хуста¹⁴.

Неодноразово В. Чорновіл брав участь у обласних конференціях (приміром, у січні 1998 р.), засіданнях крайових рад (приміром, у вересні 1998 р.) Закарпатського Руху, надавав, як народний депутат України, допомогу закарпатцям. У газеті «Час-Тіме» часто публікувалися матеріали, присвячені нашим проблемам.

Під час розколу Закарпатська крайова організація практично одностайно підтримала лінію Чорновола, зокрема я був одним із співавторів січневої 1999 р. заяви голів тринадцяти крайових організацій НРУ, з якою і виступив на засіданні фракції Руху у Верховній Раді України.

Востаннє В'ячеслав Максимович побував у нашому краї за десять днів до загибелі – 14 – 15 березня 1999 р. Хоча був тоді надзвичайно зайнятим, багато писав, зустрічався, їздив Україною, щоб подолати спробу розколу НРУ, яка тоді мала місце (гадаю, що якби не загинув, а я, як і інші рухівці, упевнений, що це було політичне вбивство, – він би це зробив, і НРУ залишився б потужною силою), однак не міг не

¹² Рухівські акції в Ужгороді та Пряшівщині викликали великий інтерес. Очевидно, матимуть і велике значення // Карпатський голос. – 1997. – 24 квітня – 7 травня.

¹³ Піпаш В. Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80–90-х років ХХ століття: закарпатський регіональний аспект / В. Піпаш. – Ужгород: Гражда, 2008. – С. 160; З усіх партій ужгородці найбільше підтримали Рух // Карпатський Голос. — 1998. — 11 – 17 квітня.

¹⁴ Голова Народного Руху України «відпочиває» в Закарпатті // Карпатський голос. – 1997. – 7 – 13 липня.

відгукнутися і на приїхати не відзначення 60-ї річниці Карпатської України. Виступив у Хусті, на Красному Полі, на урочистому засіданні в обласному музично-драматичному театрі. Основне послання (месидж) його промови було: нинішнім націонал-демократам слід скористатися із досвіду творців Карпатської України, які напередодні виборів до її Союму 12 лютого 1939 р. припинили партійні чвари та взаємне поборювання, розпустили всі свої партії та об'єдналися в одну – Українське національне об'єднання, за яке, у результаті, на виборах проголосувало понад 90% громадян.

Прощаючись із ним після засідання в театрі (В. Чорновіл дуже квапився на потяг, бо, як казав, донині пригадую: «Уранці мушу виступити у Верховній Раді проти вступу України до Міжпарламентської асамблеї СНД), я не міг собі уявити, що прощаюся назавжди.

Ужгород був одним із перших міст України, в якому ще в 1999 р., на пропозицію Закарпатського Руху, рішення міськвиконкому одній із вулиць було присвоєне ім'я В'ячеслава Чорновола. Надалі такі з'явилися також у містах Рахові та Сваляві.

Кілька слів, щодо особистих рис характеру В'ячеслава Максимовича.

Мене завжди вражала його неймовірна працездатність. Перебуваючи на Закарпатті, зустрічаючись по кілька разів на день із громадськістю (а це ще й переїзди), він обов'язково продовжував контролювати процес випуску «Час-Тіме». Телефонував у редакцію, якщо «під руками» траплявся факс, отримував звітти гранки, вичитував, редагував їх, відправляв назад. Яким би не був перевтомленим, завжди, частіше всього глибокої ночі, продовжував працювати, готуючись до виступів наступного дня, пишучи статті. Приміром, після акцій у Хусті, на Красному Полі, 14 березня, я привіз його в готель в Ужгороді після другої години ночі. Домовилися, що заберу його о сьомій ранку (до засідання в театрі мала відбутися ще й зустріч із активом крайового Руху). Яким же я був здивований, коли побачив, що В'ячеслав Максимович – бадьорий та ще й з уже підготовленими тезами виступу в музично-драматичному театрі. Окрім цього, дає мені ще й уже написану статтю для газети, яку попросив передати факсом до Києва.

Наступне. В. Чорновіл умів уважно слухати, у т. ч. опонента, і його можна було переконати. Пригадую, як неодноразово виношував, обмірковував свої пропозиції із вирішення, зокрема, закарпатських проблем чи тактики НРУ для того, щоб обговорити їх під час наступної, у т. ч. – двоосібної, зустрічі з В. Чорноволом. Шукав аргументи, бо знав, що буде дискусія. І правда – була дискусія, ми навіть сперечалися. В. Чорновіл опонував, заперечував, задавав контраверсійні запитання. У підсумку, як мені здавалося, я не зміг його переконати, тож,

обмірковуючи знову, шкодував, що не навів й інші аргументи. Яке ж було моє здивування, коли на засіданні Центрального Проводу, іншому публічному заході, чи в газетній статті, він беззаперечно, опираючися ще й на авторитет лідера, подавав цю пропозицію. Причому подавав чітко, логічно, аргументовано (і не тільки із висловленими мною аргументами). Я приходив до висновку, що він уже в процесі дискусії погоджувався зі мною, а контраверсійні запитання ставив лише для того, щоб з'ясувати, уточнити окремі моменти.

Уважаю, що В'ячеслав Максимович Чорновіл мав природжений талант демократичного лідера, партійного лідера та політика. Абсолютно впевнений, що якби він нині був живим, розвиток України в минулі чотирнадцять років був би зовсім іншим, набагато кращим.

***Володимир Піпаш В'ячеслав Чорновіл і Закарпаття.** У статті висвітлено зв'язок та ставлення визначного українського політичного діяча – правозахисника-дисидента, політв'язня, народного депутата України, голови НРУ В'ячеслава Чорновола до Закарпаття. У цьому ракурсі проаналізовано документи, історіографічні матеріали, а також використано особисті спогади автора, котрий упродовж низки років був близько знайомим та співпрацював із В. Чорноволом. Стверджується, що В. Чорновіл з 60-х р. ХХ ст. був достатньо пов'язаний із Закарпаттям, добре знав специфіку суспільно-політичної ситуації в краї після здобуття Україною незалежності, неодноразово бував тут, підтримував стосунки із закарпатцями, сприяв вирішенню місцевих проблем*

***Ключові слова:** В'ячеслав Чорновіл, правозахисний рух, дисидентство, національно-визвольний рух українського народу, Народний Рух України, Закарпаття, Закарпатська область.*

***Volodymyr Pipash Vyacheslav Chornovil and Transcarpathia.** The article deals with communication and related prominent Ukrainian political figure - human rights activist, dissident, political prisoner, the People's Deputy of Ukraine, the Head of NRU Vyacheslav Chornovil to Transcarpathia. In this perspective, analysis of documents, historiographic materials and uses personal reminiscences of the author, which over a number of years was a close friend and worked with Chornovil. It is alleged that V. Chornovil the 60's, the twentieth century. was sufficiently connected with Zakarpattia region, knew the specific socio-political situation in the province since Ukraine gained independence, has repeatedly been here, maintained relations with Transcarpathians contributed to solving local problems.*

***Keywords:** Vyacheslav Chornovil, human rights movement, dissent, the national liberation movement of the Ukrainian people, People's Movement of Ukraine, Transcarpathia, Transcarpathian region.*

РОЗКОЛ В НРУ: ПРИЧИНИ, ХІД І НАСЛІДКИ.

Цей розкол можна вважати кінцем націонал-демократичної течії в українському політичному житті. Спроби її відновлення в 2002 р. навколо В. Ющенка – особливого успіху не мали. У цій розвідці спробую ще раз окреслити відомі факти й події, особисті спогади й відчуття того часу. Зрозуміло, що частина документального матеріалу й спогади очевидців були б теж доречними. Але, не певен, що ці матеріали є доступними з однієї сторони, почасти й з другої, а на оповіді головних учасників подій через чотирнадцять літ покладатися теж не дуже варто.

Слід сказати, що перша спроба розколу Руху трапилася під час його III Зборів у січні-лютому 1992 р. Вона була пов'язана з нерозумінням частини керівництва Руху, які були вже відомими людьми в країні особливостей поточного етапу розвитку організації чи й свідомими прагненням залишити все як є. Не виключаю, що були й «козачки» заслані в Рух з метою підірвати його. Нерозуміння частини осіб з керівництва, так і рядових членів полягало в тому, що після здобуття незалежності Україною Рух як громадсько-політична організація виконав свою роль. Він виступив як руйнівник імперії і як організація, яка пропонувала ідеал самостійної України.

У силу завдань які стояли перед Рухом з 1989 р., у ньому були дуже різні люди: від антикомуністів, колишніх політв'язнів до довголітніх членів КПСС, у тому числі й члени партій і громадських організацій: УРП, ДемПУ, «Меморіалу», «Просвіти». Останні входили туди як колективні члени. На новому етапі свого й держави розвитку треба було переходити від організації громадсько-політичної, як Народні фронти до партії з чітко визначеною структурою і керівництвом. Це й зробили III Всеукраїнські збори НРУ. Від IV Зборів, проведених у грудні 1992 р., НРУ від «трьохголів'я» – В'ячеслав Чорновіл, Іван Драч, Михайло Горинь – переходить до керівництва Рухом першого з них. Частина незгідних з опозиційністю НРУ осіб вийшла з нього, але через кілька років була знову прийнята. Змінювалася країна, змінювалися й місцеві керівники НРУ, в умовах тривалої кризи і швидкого збагачення за рахунок влади й власності ці спокуси не могли оминати й певну частину відоміших осіб з НРУ, які ставали народними депутатами у Верховній Раді.

У час виборчої кампанії до Верховної Ради України в 1998 р. НРУ змагався з уламками консерваторів і націоналістами в Національному фронті, ПРП та іншими дрібнішими партіями праворадикальної спрямованості. Більше того, преса, російськомовна насамперед

(«Киевские ведомости», «Зеркало недели», «День») піддавали НРУ нападкам, вишукуючи серед його лідерів незгоди й суперечки.

На березень 1998 р. НРУ був єдиною партією, яка подолала 4-процентний бар'єр на виборах до Верховної Ради України й набрала 9,4% голосів, 15 осіб здобули мандати в мажоритарних округах. Рух подолав 4-відсотковий бар'єр у 20 областях і м. Києві. У Верховній Раді фракція НРУ в цілому нараховувала 51 особи. Це були вибори з прицілом на президентські в наступному 1999 році.

Саме цей приціл і став приводом до конфлікту всередині організації. Бо на VIII Зборах 30 травня 1998 р. була прийнята заява про те, що «Народний Рух України вважає вже тепер за необхідне заявити про свою участь у майбутній виборчій компанії. Рух висуне власного кандидата або підтримає єдиного кандидата від національно-демократичних сил»¹.

Почалося все дещо раніше до самих президентських виборів. На скликаному позачерговому засіданні Львівської крайової ради НРУ під головуванням Олекси Гудими 19 липня 1998 р. було прийнято ухвалу про скликання в жовтні того ж року позачергових Всеукраїнських зборів з порядком денним:

1. Про внесення змін і доповнень до Статуту НРУ.
2. Про обрання керівних органів НРУ.
3. Про визначення кандидата в президенти від НРУ або узгодженої кандидатури від демократичних сил.

ЛКО звернулася до всіх крайових організацій про підтримку даної ухвали та пропонованих змін і доповнень до Статуту².

Висунуті доповнення до Статуту передбачали федералізацію партії, щоб обласні організації були більш самостійні. Тут явно проглядалися бізнесові інтереси певних осіб з керівництва, які хотіли мати вільну руку.

Приводом для цієї заяви стало те, що на VIII Всеукраїнських зборах НРУ голова Руху запропонував скоротити число членів Центрального проводу (ЦП) з 61 наявних осіб до 55 осіб, вивести з відти Олександра Лавриновича. Питання про обрання членом ЦП Олега Шеремета, яке впливало на поверхню незабаром, не вносилося, не обговорювалося, і, взагалі, рішення з цього приводу на з'їзді не приймалося. Число 55 якраз впливало зі Статуту НРУ. Відповідно, були виведені: О. Лавринович,

¹ VIII з'їзд Руху. Документи VIII Всеукраїнських зборів Народного Руху України (30 травня 1998 року). – Б. м., б. д.-С.10.

² Косів Михайло. Політичні партії «прихватує» так само, як і всяку іншу річ// Рух ми відстоїмо: В'ячеслав Чорновіл / [упоряд.: М. Косів, Я. Кендзьор]. – К., 1999. – С.21.

Ю. Кужелюк, В. Цимбалюк, І. Шулик, Ю. Зубко, І. Шовковий, Н. Харчук³. Заступником голови НРУ з'їзд обрав Ю. Костенка. Щодо Шеремета, то В. Чорновіл пізніше визнав, що він щодо цієї особи піддався тиску з боку Богдана Бойка (заступника голови партії, голови Секретаріату) на першому етапі ІХ Зборів⁴. А пункт про «єдиного демократичного кандидата» в президенти ставив справу з виборцями й Рухом, як скоро виявилось, в іншу політичну площину. Адже демократами, але не національними демократами, себе називали тоді і Павло Лазаренко і Євгеній Марчук, і Олександр Мороз. В.Чорновіл провів зустріч з членами Львівської крайової ради 13 вересня, на якій її члени погодилися повторно розглянути питання, винесені в названій вище ухвалі. 27 вересня ця ухвала була скасована, незважаючи на спротив О.Гудими. Згодом виявився ще один конфлікт в керівництві НРУ.

У час обрання Голови Верховної Ради Ю. Костенко здалося, що він може її очолити (за домовленостями з НДП і «Громадою» отримав 212 голосів), але зрештою не погодився на узгоджений прохідний список керівництва Ради, тож у результаті Рух не отримав свого представника в керівництві Ради зовсім. Багато депутатів від Руху прагнули увійти в Комітети із закордонних справ, енергетики і т.д., які обіцяли закордонні поїздки, зв'язки, вихід на можливі грошові потоки, пов'язані з газом і нафтою. В.Чорновіл пізніше згадував, що «все помітніше стало виявлятися шкурництво», почав усвідомлювати, що багато депутатів втратили зв'язок з партією, список на вибори був укладений не найкращим чином⁵.

Стосовно президентських виборів і новоявлених демократів В.Чорновіл, заявив у інтерв'ю в кінці жовтня, що на президентських виборах Рух однозначно не буде підтримувати Є. Марчука, П. Лазаренка, О. Мороза, П. Симоненка і Л. Кучму⁶.

³ Ухвала VIII Всеукраїнських зборів Народного Руху України «Про приведення складу Центрального проводу України у відповідність з нормами Статуту Народного Руху України». – VIII З'їзд Руху. – С.15.

⁴ Чорновіл Вячеслав. Спроби розколу Руху. Причини. Виконавці. Замовники. // Чорновіл В.: Пульс української незалежності: колонка редактора / [упоряд. В. Скачко; вступ, ст. та післямова Л. Танюка]. – К.: Либідь, 2000. – С. 613. Як це відбувалося процедурно можна сказати тільки ознайомившись з аудіозаписом-протоколом ІХ зборів. Цілком можливо, що пропозиція Чорновола про його введення дійсно не обговорювалася, а була тільки озвучена на Зборах.

⁵ Рух ми відстоїмо: В'ячеслав Чорновіл / [упоряд.: М. Косів, Я. Кендзьор]. – К., 1999. – С.37.

⁶ Чорновіл В. М. Пульс української незалежності: колонка редактора / [упоряд. В. Скачко; вступ, ст. та післямова Л. Танюка]. – К.: Либідь, 2000. – С. 529.

На першому етапі ІХ Зборів НРУ у своєму звіті В. Чорновіл 12 грудня 1998 р. відзначив, що «ми боляче спокутуємо спільний гріх української демократії – незавершеність національної революції і як наслідок – дотеперішнє владарювання комуністичної номенклатури, яка поєдналася з номенклатурою новітньою...». Існує в суспільстві й криза світогляду й духовності, бо не лише економічні негаразди є в основі українських проблем. Він же відмітив і вилазки проти себе в деяких виданнях. Але чи не на всіх рухівських крайових конференціях ці спроби розколу не були підтримані.

Проблемами, які намагалися вкинути для внутрішньопартійної дискусії були найперше відносини Руху з владою. Тут суть справи полягала в тому, щоб підтримувати ті дії влади, які відповідають засадам партії і йдуть в інтересах України, і засуджувати ті, які шкодять державі, Руху. Вимагати повної опозиції до влади – нерозумно, тим паче, коли частина людей з Руху займає владні повноваження⁷. Отже, такі конструктивна опозиція.

Питання внутрішньопартійної демократії виникали в той час, як інші партії розколювалися. Тож були пропозиції: про різні платформи в партії, що виконання рішень центральних органів партії не мають бути обов'язковими для депутатів-рухівців, провадити де треба і де не треба таємні голосування. Були закиди про введення в партії більшовицького демократичного централізму. Але ж його більшовики не мали, а мали тільки централізм, а демократичний централізм – норма партій. Тому голова НРУ заявив: «Наші проблеми зовсім не у відсутності внутрішньопартійної демократії, а у хибному її розумінні». З метою перетворення на дійсну партію пропонувалося обирати зборами Політраду Руху з 15–19 осіб, яка відала б поточним керівництвом партії. Політрада разом з радою голів крайових організацій та дообраними активістами складатиме Центральний провід Руху – до 51 особи – так, щоб представники з областей складали більшість. Для тіснішого зв'язку з низами партії передбачалося періодично провадити наради чи семінари з активом. Прийом у Рух планувався за рекомендацією двох осіб з не менше ніж однорічним стажем у партії. Пропонувалося чітко визначити права й обов'язки голови партії та інших посадових осіб, бо на той час не було зрозуміло, хто за що відповідає, але всі критикують. Заступників голови мав обирати Центральний провід⁸. Ці зміни після обговорення мав би прийняти улітку 1999 р. другий етап ІХ Зборів. Вони непрямо, як на мене, обмежували владу депутатів-членів НРУ. Тож Чорновіл на Зборах зазначив, що депутати – лише частина партії і їхня незалежність від партії

⁷ Стратегія Руху – вперед, на Схід! // Там само. – С. 551

⁸ Там само. – С. 553–554.

– відносна, до того ж депутати часто пропускають голосування чи засідання комітетів. Слід було змінити й підходи до роботи фракції. Частина депутатів, як виявилось, не працює в областях, хоч вони закріплені за ними.

В.Чорновіл заявив також, що він на наступних звітно-виборних зборах НРУ висуватиме знов свою кандидатуру на голову НРУ⁹. Проблема поколінь у НРУ не стоїть, уважав він.

«Не може бути й мови про зміну національно-демократичної суті нашої ідеології. Бо чим ми тоді відрізнятимемося від деяких інших ідеологічно близьких до нас партій, наприклад від партії «Реформи і порядок» чи НДП? Ми – єдина сьогодні організована загальноукраїнська сила, яка стоїть на сторожі української національної ідеї, відстоює будівництво саме української України»¹⁰.

Тож основним завданням він вважав тепер розширення членства Руху, принаймні до 100 тис, а до наступних виборів до Верховної Ради – до 200–300 тисяч, планомірно, по всіх регіонах, бо інакше на перемогу годі сподіватися. Про це Чорновіл вів мову 2 роки. Він зауважив, що дехто з рухівських керівників почувається зручно й з тими людьми, що є вже в їхніх організаціях. Потрібна організаційна структура, яка б донесла рухівські гасла до кожного виборця, що змогла б ефективно контролювати хід виборів. Збільшення членства можливе саме на сході України, бо там чисельніше населення.

Стосовно президентських виборів – то це конкурс не лише президентських програм, але й конкурс особистостей, вважав В. Чорновіл, навчений досвідом 1991 р. На ІХ Зборах партії він висунув ідею як про можливого рухівського кандидата Геннадія Удовенка, який є позапартійний і міг би представляти й нелівий спектр виборців. Кандидатуру Б. Бойка він відкинув, бо той є галичанином, якого не оберуть. Ставив спочатку на Ю. Костенка, доки не з'явилася сильніше кандидатура й поки Костенка не стали використовувати для колотнечі в партії й у фракції. Та й останній був невідомий сходу й півдню України. Але, заявляв Чорновіл, що не поспішав би з безальтернативним висуненням єдиної кандидатури. Варто було б ухвалити рішення про двох претендентів: його й Удовенка для продовження переговорів з іншими партіями.¹¹

Позиції сторін були підігріті цим питанням з'їзду. Тож опозиція офіційній лінії НРУ почала діяти спочатку словом, обробляючи

⁹ Там само. – С. 555.

¹⁰ Там само. – С. 555.

¹¹ Там само. – С.561.

громадську думку. На той час у неї, зокрема у частини депутатів-рухівців, сформувалася, судячи з тверджень Михайла Косіва, така платформа:

1. Голова партії не може бути головою фракції, нехай займається партійними справами.

2. Положення про фракцію розробляється і затверджується самою фракцією. Центральний провід може вносити туди лише побажання, які фракція розглядає.

3. Фракція НРУ не є осередком партії у Верховній Раді і діє за законами Верховної Ради, керується її рішеннями, а не партійними органами.

4. Кандидат від Руху на майбутніх президентських виборах має бути головою партії. Коли ж Чорновіл заявив, що він не буде балотуватися, то його слід усунути від керівництва партією¹².

Ці ідеї просувалися і в крайові організації. Як бачимо, ця платформа передбачала значну незалежність рухівських депутатів від партії, і, по суті, заперечувала право обраного зборами голови на керівництво фракції.

Окремі політики й політологи критично й більш ніж критично поставилися до особи В. Чорновола як голови Руху, і з прихильністю до його молодших колег-депутатів, а саме: Степан Хмара, Сергій Терьохін, Олексій Гарань та ін¹³.

Як виглядає, частина членів Руху і не тільки вони, піддалися атмосфері накопичення, прагнення отримати все тут і одразу.

Разом з тим, треба пам'ятати, що на правому фланзі реально претендувати на висунення як кандидати в президенти в кампанії 1999 р. могли лише Г. Удовенко і Є. Марчук. Бо Віктор Ющенко, голова Національного банку України відхрещувався від такої пропозиції. Є. Марчук став заручатися підтримкою Західної України – основної бази Руху. А Рух вів переговори з націонал-демократами з РХП, ХНС, УСДП, досяг певних домовленостей з ПРП Віктора Пинзеника про блок на майбутні вибори до Верховної Ради. А ще до IX Зборів на конференції в Миколаєві 28 листопада 1998 р. В. Чорновіл заявив: «Якщо на президентських виборах від демократичних сил не буде сильного кандидата, то я висуватимуся». Ця фраза запам'яталася не лише ймовірним кандидатам у президенти, але й іншим особам, владі. Підкилимна боротьба в керівництві Руху, змагання за майбутніх виборців проукраїнського спрямування продовжилася.

¹² Косів М. Політичні партії «прихватизовують» так само як і всяку іншу річ // Рух ми відстоїмо: В'ячеслав Чорновіл / [упоряд.: М. Косів, Я. Кендзьор]. – К., 1999. – С. 20–21.

¹³ Я б обрав життя, яке прожив... / [укл. Г. Васишин]. – К.: Аверс, 1999 – Ч. 3. – С. 6–8.

З початком 1999 р. події пов'язані з виборами і долею Руху прискорюються. 15 січня 1999 р. у фракції НРУ у Верховній Раді відбувся по суті переворот. На засіданні фракції було оголошено про недовіру координатору В'ячеславу Ковалю та значно обмежено повноваження голови фракції. Офіційно Рух мали тепер представляти Георгій Філіпчук, Іван Заєць, Роман Зварич, Валерій Асадчев, Володимир Черняк. Заступником голови фракції 31 голосом обрали Ю.Костенка, координатором – Г. Філіпчука. Втім, перша спроба переобрати голову фракції висловлена О. Лавриновичем і В. Червонієм успіху не мала («за», крім названих вище осіб, проголосували тільки О. Іщенко, газовий бізнесмен, О. Гудима, В. Шевченко й Д. Чобіт).

16 січня 1999 р. В.Чорновіл знімає свою кандидатуру в президенти¹⁴. Він пояснював це тим, що протидіяти державному механізму, який підтримуватиме чинного Президента дуже важко, а особливо лідеру найбільшої правої партії, якому доводиться відстоювати її існування і в стосунках із владою і в стосунках з лідерами інших партій, амбіції яких важко долаються. Тож нехай це буде близький до Руху кандидат Г. Удовенко. Його підтримала також ПРП і РХП. Тепер справа за лідерами партій і громадських організацій, які б зосередили на цій кандидатурі увагу своїх членів. Бо на минулих виборах керівники Конгресу української інтелігенції, «Просвіти», Всеукраїнського об'єднання ветеранів та ін. зайняли місця в списку Руху, а також в його керівництві, а члени цих організацій за кого тільки не агітували, але не за Рух (керівники відповідно: І. Драч, П. Мовчан, І. Юхновський – *А.Р.*)¹⁵.

«Україна молода» 20 січня 1999 р. заявила, що оскільки Г. Удовенко не найсильніший кандидат, то рухівці і К* забезпечують Л.Кучмі перемогу в другому турі президентських виборів. 27 січня про це так само висловився і О. Лавринович. Про останнього сам Чорновіл казав в інтерв'ю «Українській правді», що Лавринович ідеологічно не є рухівцем, він постійно стояв трохи осторонь¹⁶.

В інтерв'ю радіо «Свобода» Ю. Костенко 28 січня заявляє, що Г.Удовенко не є консолідуючою фігурою на президентські вибори¹⁷.

У контрольованій В.Чорноволем газеті «Час-Тіме» 12 лютого 1999 р. з'являється стаття його соратника Ярослава Кендзьора, який

¹⁴ Рух ми відстоїмо: В'ячеслав Чорновіл / [упоряд.: М. Косів, Я. Кендзьор]. – К., 1999. – С. 45.

¹⁵ Чорновіл В. Формула успіху: патріарх високої політики і молода команда реформаторів // Чорновіл В. М. Пульс української незалежності: колонка редактора / [упоряд. В. Скачко; вступ, ст. та післямова Л. Танюка]. – К.: Либідь, 2000. – С. 574.

¹⁶ Я б обрав життя, яке прожив... / [укл. Г. Васишин]. – К.: Аверс, 1999 – Ч. 3. – 1999. – С.73.

¹⁷ Там само. – С.78.

ствердив, що існують три опозиційні групи в НРУ, передовсім у фракції партії у Верховній Раді: опозиціонери ще з часів III Зборів 1992 р., друга група – рухопрагматики-бізнесмени і ті, що прагнуть державних посад, і нарешті – особистості з ураженим честолюбством. Але відносна більшість опозиції у фракції не відображала більшості в Русі. Тому депутати почали їздити агітувати проти голови Руху по областях, а то й районах (Харківщина, Житомирщина, Черкаси)¹⁸.

16 лютого 13 крайових організацій: Закарпатської, Миколаївської, Вінницької, Сумської, Харківської, Полтавської, Херсонської, Запорізької, Львівської, Івано-Франківської, Дніпропетровської, Кіровоградської областей і АРК звернулися з пропозицією прискорити другий етап IX зборів й провести його 7 березня, щоб не допустити руйнування організації і зриву її участі в президентській компанії.

Опозиціонери стали діяти на випередження. 20 лютого 1999 р. 29 членів Центрального проводу НРУ зібралися на збори, які в порушення Статуту назвали засіданням (не було двох третин, ухвала не була підписана головою Руху і т.д.). Це зібрання постановило в тижневий термін провести позачергові X Збори НРУ (28 лютого). У ці ж дні мали відбуватися обласні й районні конференції з висунення делегатів на ті збори. Але ж існували законно обрані делегати IX з'їзду, який не був завершений. Тож В. Чорновіл у «Зверненні голови Народного Руху України до всіх членів партії!» від 25 лютого 1999 р. пропонував ці рішення не проводити в життя, бо та фабрикація приведе до розколу Руху, «утворення нової, ще одної (чи паралельної) партії, навіть якщо в її атрибутиці збережуться рухівські атрибути й позиції»¹⁹.

Однак 28 лютого ці «X Збори НРУ» відбуваються, про кворум постарався О.Лавринович. Головою цієї частини партії обирають Ю. Костенка. У грудні того ж року вона назвалася Українським народним рухом.

В. Чорновіл шле лист до президії т.зв. X Зборів Руху і його мандатної комісії та копію в Міністерство юстиції, де вказує, що проведення такого з'їзду суперечить Статуту НРУ. Адже делегати не обиралися в 12 областях, у Кіровоградській раді більшість не підтримала ідеї з'їзду – можливі фальсифікації, у Черкасах обласна конференція провадилася без необхідного кворуму, а у Харківській області взагалі сфальсифікована. Не є легітимними делегати й від Тернопільської області, бо квоти встановлені для виборів на районні й обласну конференцію в

¹⁸ Кендзьор Я. Рух буде й далі. Хто б що не робив аби його не було // Рух ми відстоїмо: В'ячеслав Чорновіл / [упоряд. : М. Косів, Я. Кендзьор]. – К., 1999. – С. 10–14.

¹⁹ Звернення голови Народного Руху України до всіх членів партії! // Там само. – С. 4.

порушення Статуту встановив сам обласний провід²⁰. Мін'юст на ці зауваження не зважив.

7 березня 1999 р. відбувався другий етап ІХ Зборів НРУ. В. Чорноволу нелегко давалося його скликання, що було видно з його стомленого й блідого обличчя. У своїй доповіді голова НРУ підкреслив, що всі дискусії які нібито стосувалися його особи, були прикриттям іншого: насправді йшлося «про корекцію рухівської ідеології в бік так званого прагматизму за рахунок применшення національної ідеї й державницьких цінностей, які є ідеологічною основою буття Руху»²¹. Збори визнали нелегітимними рішення т. зв. Х з'їзду НРУ, переобрали керівництво НРУ. Переобраний головою НРУ В. Чорновіл наголошував на тому, що є необхідним, щоб до нас повернулися і ті, хто відійшов 28 лютого. Далі трапилася річ неймовірна, як на етичні принципи але, як виявляється, – можлива навіть в українській націонал-демократії.

Увечері 9 березня 1999 р. В. Червоній привів до кабінету В. Чорновола групу молодиків, М. Шеремету, Б. Тернопільського. Була там і група народних депутатів О. Іщенко, О. Лавринович. О. Гудима, Р. Зварич, І. Заєць, І. Полюхович, Г. Філіпчук. Вони зламали замки в кабінеті В. Чорновола й винесли документи, зокрема – ІХ зборів (В. Шевченко, В. Кириленко, працівник секретаріату С. Ясінський та невідомі особи)²². Брутальність і хамство до вчорашнього соратника, керівника, політв'язня і просто старшої людини були безприкладні.

У чернетці останньої перед загибеллю статті В. Чорновіл наводить здогадні мотиви дій своїх опонентів, які є неприглядними: про отримані квартири, бажані посади, бізнесові інтереси, образи тощо.

25 березня 1999 р. В. Чорновіл загинув у дорозі. Його смерть дуже схожа на майстерно підставлене вбивство, вона була вигідна всім кандидатам в президенти, і не тільки. Володимир Скачко (майбутній головний редактор «2000») написав у «Дні» 27 березня: «Останнім часом В'ячеслав Максимович став незручним для всіх».

Виявилося, що амбіції політиків не відповідають їхнім здібностям і не викликають довір'я у виборців.

Ю. Костенко, як незалежний кандидат набрав на наступних президентських виборах жовтня 1999 р. 2, 17% голосів виборців, Г. Удовенко від Руху – 1,12%. Є. Марчук набрав на тих виборах 8,13% голосів і зразу ж перейшов на бік Президента Л. Кучми, став секретарем

²⁰ Там само. – С.5–6.

²¹ Чорновіл В. Про кризову ситуацію в Народному Русі України // Чорновіл В. М. Пульс української незалежності: колонка редактора / [упоряд. В. Скачко; вступ, ст. та післямова Л. Танюка]. – К.: Либідь, 2000. – С. 585.

²² Акт про самовільне захоплення приміщення. – Там само – С. 591.

Ради національної безпеки і оборони. У другий тур вийшли Леонід Кучма й Петро Симоненко.

Усі подальші розмови про об'єднання двох частин колись єдиного Руху так і залишилися розмовами. Ю. Костенко керує вже тепер уламком колишнього НРУ, що дістав назву Українська народна партія. Тепер це партія середнього українського власника, керівництво НРУ змінилося тричі, це мала партія. О. Лавринович став міністром в уряді прем'єра і Президента В. Януковича. Розкол НРУ і смерть В. Чорновола означала кінець національно-демократичної течії як окремої політичної сили в Україні, оскільки жодна з партій цього спектра не виграла самостійно більше жодних виборів. Спроби 2002 р. оновитися з В. Ющенком не були вдалим. Розкол і загибель В. Чорновола означав і завершення певного етапу українського визвольного руху в цілому. Це ще раз доводить істину, що на певних етапах історичного розвитку саме яскраві, харизматичні особистості відіграють ключову роль у національній та і світовій історії, що саме ідеалісти є найбільшими прагматиками. Таким увійде в історію і В. М. Чорновіл.

Анатолій Русначенко Розкол в НРУ: причини, хід і наслідки. У статті-розвідці йде мова про причини розколу в НРУ в 1999 р. і його наслідки. Уважаю, що причиною цього були як скоординовані дії влади на розкол націонал-демократів, особливо – напередодні президентських виборів, так і ілюзії, амбіції значної частини рухівського керівництва, що вони краще поза і без В. Чорновола та його принципової позиції зможуть вирішити свої проблеми і Руху.

Ключові слова: розкол, НРУ, Центральний провід, Всеукраїнські збори, УНР, президентська кампанія, націонал-демократи, В. Чорновіл.

Anatoly Rusnachenko split in the NRU: causes, course and consequences. An article represents the causes of split in The People's Movement of Ukraine in 1999 and its results. I consider that reason of it were coordinated actions of the state power at the split of national-democrats, especially on the eve of the presidential election campaign. Cause second were illusions and ambitions of big part of Rukh leadership, that they may decide better their own and Rukh's problems outside and without V.Chornovil and his principal position.

Keywords: split, NRU, Central Wire, All-Ukrainian meeting, NRU, presidential campaign, national-democrats, V.Chornovil.

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ: НА РОЗДОРІЖЖІ ШІСТДЕСЯТНИЦТВА

Дана стаття присвячена короткому періоду діяльності В. Чорновола – з серпня 1965 р. – по серпень 1967 р. Цей період один із рубіжних у біографії діяча, час його значного ідейного впливу на український національний рух. Такий висновок зумовлюється загальною оцінкою розвитку руху в середині 1960-х рр., та ініційованими В. Чорноволом змінами – започаткування правозахисної (дисидентської) лінії. Звичайно, коли мова заходить про «хрещених батьків» будь-якого суспільного явища чи організації, то охочих з'являється чимало. Однак саме в діяльності В. Чорновола знаходимо вагомі аргументи на користь такого твердження. З іншого боку, коли мова йде про біографію В. Чорновола, то саме в цьому періоді простежуються витoki майбутнього видання «Українського вісника», участі в створенні «Комітету захисту Ніни Строкатої-Караванської», боротьби за права людини в ув'язненні, приєднання до Української гельсінської групи.

Шістдесятництво як породження суспільно-політичних і мистецьких процесів хрущовської відлиги, виявилось сприятливим ґрунтом для розвитку українського національного руху. Підпільні організації, котрі продовжували лінію опору ОУН і УПА, виявилися малоефективними. Натомість легальний рух молодого інтелігенції знайшов шпарину в радянській системі. З 1962 р., після налагодження стосунків між львівським і київським колами інтелігенції, розпочалася інтенсивна робота. Зокрема, зміцнилася мережа самвидаву, з'явилися гострі політичні памфлети – «З приводу процесу над Погружальським» та «Стан і завдання українського визвольного руху». Утім, поступово середовище одностайців починає ділитися: «після 1965–1966 рр., – пише дослідник А. Русначенко, – можна говорити вже і про розмежування, по суті, між явищами шістдесятництва, дисиденства й національно-визвольного руху і їх носіями»¹.

У контексті поставлених завдань, варто з'ясувати виниклі відмінності в середовищі інтелігенції. Насамперед, це поділ на «культурників» і «політиків». Перші, після хрущовських нагінок, усе більше схилялися до мистецької опозиції, натомість другі – прагнули боротьби «з відкритим забралом». Це – перше роздоріжжя

¹ Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – С. 167.

шістдесятництва. Друге роздоріжжя – у площині чину, внутрішньої здатності, або нездатності до конформізму. Розробку цієї теми знаходимо в есе В. Мороза «Серед снігів», у якому логіка «реалізму» – співпраці з системою протиставляється логіці «одержимості»². Третє роздоріжжя – ідейне, суть якого за І. Лисяком-Рудницьким, у внутрішній полеміці шістдесятників, вираженій у термінах націонал-комунізму й інтегрального націоналізму³. Свого текстуального виразу полеміка набуде дещо пізніше – з появою «Інтернаціоналізму чи русифікації?» та есеїв В. Мороза. Однак, очевидно, що розбіжності існували раніше, виражені в термінах В. Мороза як «мова Києва» і «мова Львова»⁴.

З'ясуємо місце В. Чорновола на цих роздоріжжях. До 1965 р. він був в тіні руху. «Час поетів» – В. Симоненка, І. Драча, М. Вінграновського вимагав метафоричності, епатажності та артистизму. Педантичний В. Чорновіл з літературознавчими розвідками до цього рівня не дотягував. Він також поступається у влучності слова критикам – І. Світличному, І. Дзюбі, Є. Сверстюку. Перший відомий виступ В. Чорновола припадає на відкриття пам'ятника Т. Шевченку у с. Шешори на Івано-Франківщині 8 серпня 1965 р. Така зовнішня непоказовість В. Чорновола контрастувала з його справжньою роллю в молодіжному русі. Він – з'єднувальна ланка між Києвом і Львовом, активний учасник створення і розповсюдження самвидаву. Він, поряд із І. Світличним, Є. Сверстюком, І. Дзюбою, братами Горинями, входить до вузького кола осіб, які визначають загальну спрямованість руху. В. Чорновіл входить до табору «політиків», однак, не приставав до думки про відкриту боротьбу⁵. Важко зрозуміти, як така фігура виявилася поза списками арештованих у серпні 1965 р. Пояснення Г. Касьянова про випадковий набір жертв «першого покосу» можна сприйняти хіба що частково⁶. Швидше за все, КДБ на той час не мало проти нього достатньо фактів. До того ж конспірація у В. Чорновола була вродженою.

«Вихід на сцену» В. Чорновола у прямому й переносному значенні відбувся 4 вересня 1965 р. Перед прем'єрою фільму «Тіні забутих

² Мороз В. Есеї, листи, документи. – Мюнхен: Сучасність, 1975. – С. 86.

³ Лисяк-Рудницький І. Політична думка українських підрадянських дисидентів // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – В 2-х т. – Т. 2. – К.: Основи, 1994. – С. 477–488.

⁴ Мороз В. Лекції з історії України. – Торонто, 1982. – С. 14.

⁵ У нас була велика місія. Розмова з Михайлом Горинем // Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. – К.: Дух і літера, 2004. – С. 206.

⁶ Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. – К.: Либідь, 1995. – С. 63.

предків», В. Чорновіл підтримав виступ І. Дзюби про початок репресій, закликавши присутніх: «Хто проти тиранії – встаньте!»⁷. Ця подія вже увійшла до хрестоматії національного руху. Проте існує кілька версій щодо послідовності дій, ступеня залученості окремих осіб та суспільної реакції на неї. Так, І. Дзюба називає В. Стуса, а не В. Чорновола в якості того, хто підтримав його виступ: «Тільки я почав говорити, включили сирену, стали глушити, на мене директор клубу кинувся, почав зіштовхувати мене зі сцени. І в цей час піднявся Василь...»⁸. Цікава інша обставина – серед втаємничених осіб щодо наміру виступити І. Дзюба називає, окрім себе, М. Коцюбинську, Ю. Бадзя та – «не пригадую, хто ще був»⁹. Про В. Чорновола жодної згадки.

Версія В. Чорновола відрізняється. Так, він указує на попередню домовленість із І. Дзюбою. Перед початком вечора вони зустрілися «в скверику навпроти кінотеатру». «Там, у скверику, – продовжуємо цитувати В. Чорновола, – я сказав Дзюбі, що треба щось негайно робити, якимось протестувати. Дзюба, виявилось, теж ішов з таким рішенням, попередньо обговоривши його, здається, з Є. Сверстюком¹⁰. <...> Тож домовилися, що Іван у своєму виступі зверне увагу присутніх на арешти, а я знайду можливість підтримати його із залу»¹¹.

Подальший хід подій, за В. Чорноволом, виглядає так: І. Дзюба після кількох фраз з приводу фільму повідомив присутніх про початок репресій з політичних мотивів і почав називати прізвища заарештованих. «Оскільки знав особисто він не всіх, я із залу підказав кілька прізвищ, і він їх повторив голосно»¹². Після того, як виступ І. Дзюби був заглушений, В. Чорновіл продовжив акцію: «Тим часом відбулося якесь замішання. Дзюба зійшов зі сцени. Відчуваючи, що треба підтримати, закріпити справу, я підвівся з приставного стільчика з правого краю, біля проходу (вибрав це місце зумисне – звідси чути на весь зал) і голосно, скільки сил,

⁷ Там само. – С. 49.

⁸ Іван Дзюба // Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. – Частина 2. Упорядкування Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – С. 243.

⁹ Там само. Схожа версія: Насправді було так: Інтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Дзюбою / Вступна стаття Ю. Д. Зайцева. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – С. 63.

¹⁰ Євген Сверстюк заперечує власну участь: Євген Сверстюк // Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. – Частина 1. Упорядкування Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – С. 284

¹¹ Від протесту в «Україні» – до незалежної України // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 8. Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1993 – грудень 1995) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 732.

¹² Від протесту в «Україні» – до незалежної України // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 8. – С. 733

крикнув: «Закликаю всіх, хто протестує проти відновлення терору й репресій, устати!»¹³.

Усі наведені різночитання вказують на спонтанності вчинку молодих людей, коли бажання домінувало над спланованістю. Р. Корогодський говорив: «Це характерний для них вчинок. І для Славка страшно характерний, бо він такий нарваний, такий імпульсивний, такий темпераментний...»¹⁴. На особисті мотиви вказують дослідники О. Бажан та В. Данилюк: «Очевидно, що саме відчуття власної відповідальності, особиста небайдужість привели В. Чорновола в лави тих, хто став на перепоні новій хвилі неосталінізму, здатній поглинути, звести нанівець слабкі демократичні тенденції другої половини 50-х – початку 60-х рр.»¹⁵. Можливо, елемент імпровізу мав місце, однак, важливо підкреслити, що лінія поведінки Чорновола в кінотеатрі «Україна» збігалася не тільки з його людською вдачею і характером, але й наступною правозахисною діяльністю.

Наступний важливий аспект. За задумом та змістом виступ І. Дзюби інформативний, однак, В. Чорновіл своїм закликком надав йому форми протесту. Обережну лінію товариша, молодий журналіст змінив на публічну акцію. Таке розуміння події 4 вересня вимагає ширшого контекстуального розгляду – дана акція хронологічно випереджає знамениту демонстрацію 5 грудня 1965 р. в Москві з приводу протесту над Ю. Данієлем та А. Синявським. Ця дата вважається початком радянського правозахисту. У статті не місце з'ясовувати право первородства. Очевидно, московська демонстрація протесту більше розрекламована, мала вищий рівень спланованості й організованості. Однак важливо зрозуміти, що коріння обох акцій варто шукати в ідейній атмосфері неосталінізму, до якого схилилося керівництво СРСР.

Правозахист у випадку В. Чорновола не був винайденням колеса. Ця ідея витала в опозиційному радянському середовищі. Будучи його учасником через особисті знайомства, самвидав, В. Чорновіл виявився здатним прийняти й пристосувати правозахисні ідеї до українських реалій. Ідея правозахисту з акцентом на радянське законодавство була обґрунтована А. Єсеніним-Вольпіним. Він був переконаний, що радянська Конституція і правові кодекси – чудові документи. Проблема в їхньому дотриманні. Якби держава дотримувалася власних законів, громадяни не опинилися б в умовах безправ'я. Держава посягає на права людини, коли люди не відстоюють свої права. Саме тому Й. Сталіну вдалося практично

¹³ Там само.

¹⁴ Роман Корогодський // Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. – Частина 2. Упорядкування Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – С. 88.

¹⁵ Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга пол. 50-х – 80-ті рр. XX ст.). – К.: Рідний край, 2000. – С. 63

без суду й слідства знищити мільйони законослухняних громадян. А. Єсенін-Вольпін уважав, що успіху можна досягнути лише за умови масової поведінки громадян у відповідності до усвідомлених прав. Якщо кожна людина діятиме так, тоді гніт держави закінчиться. Звідси виводився важливий момент – змусити державу проводити всі судові процеси відкрито¹⁶.

У реалізації В. Чорноволом цих ідей можна виділити два напрямки – участь у петиційній кампанії та підготовка об'ємних матеріалів «Правосуддя чи рецидиви терору?» й «Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»)». В. Чорновіл швидко опанував мистецтво подання скарг і активно впроваджував його в громадську практику. Раїса Мороз згадувала: «Чорновіл деякий час працював у Львові в якійсь установі серед робітників і, слухаючи їхні нарікання на можновладців, заохочував писати скарги. Оскільки ж для простого люду писати їх було не так просто, то частіше всього Славко сідав і писав за них сам. Мою першу в житті офіційну скаргу-клопотання з приводу другого арешту чоловіка (квітень 1970 р.), адресовану Шелестові, написав також він, а я лише підписала її та відправила до Києва»¹⁷.

Український правозахист народжувався на основі самозахисту. У вересні, після згадуваного виступу, В. Чорновола звільнили з редакції «Молодої гвардії». Реагуючи на порушення прав, 15 вересня 1965 р. він звернувся до ЦК Ленінської комуністичної спілки молоді України з проханням звернути увагу на спотворення фактів та «свідоме намагання певної групи людей поширювати провокаційні версії», що «кидає світло і на відомі події останніх тижнів»¹⁸. Проведення 30 вересня у помешканні В. Чорновола обшуку, вилучення 190 книг і комплектів журналів, стало підставою для звернення до голови КДБ В. Нікітченка (25 листопада) та начальника Київського обласного управління КДБ (20 грудня)¹⁹.

Самозахист, який простежується в цих зверненнях до влади, переплівся з громадською позицією В. Чорновола. Він активно включився в кампанію по збору підписів на захист арештованих. Цікаво, що В. Чорновіл схильний пов'язувати між собою виступ 4 вересня з наступною кампанією так званих підписантів: «Те, що відбулося 4 вересня 1965 року в кінотеатрі «Україна», є подією надзвичайного значення. Це

¹⁶ Алексеева Л., Голдберг П. Поколение оттепели / Пер. с англ. – М.: Захаров, 2006. – С. 114.

¹⁷ Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. – Львів: Свічадо, 2005. – С. 123.

¹⁸ Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. Лесь Танюк. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 162.

¹⁹ Там само. – С. 173, 190.

був потужний поштовх до дальших дій. Пізніше розпочалися петиційні кампанії»²⁰. Так, у жовтні 1965 р. В. Чорновіл став співавтором листа представників української інтелігенції до ЦК КПУ та ЦК КПРС з протестом проти арештів і обшуків українських культурних діячів²¹. Після початку в Луцьку й Івано-Франківську перших судових процесів, В. Чорновіл у лютому 1966 р. написав текст клопотання до прокурора УРСР та голови КДБ УРСР, солідарність із яким засвідчили підписами 78 представників інтелігенції²².

Писання скарг і заяв, участь у колективних зверненнях – один з аспектів діяльності, продовженням якого став збір та упорядкування матеріалів відомих під назвою «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»)». Звернемо увагу, що написання В. Чорноволом цих творів було не справою відстороненого спостерігача, а відбувалося в умовах відстоювання власної позиції та свободи. Конспективно викладемо обставини життя діяча в 1966 р., що розкривають загальну ідейну спрямованість творів:

15 квітня – суд у Львові в справі братів Горинів, М. Осадчого та М. Зваричевської. В. Чорновіл відмовляється виступити в якості свідка обвинувачення на закритому процесі, і, висловлюючи підтримку ув'язненим, залишає Б. Гориню букет квітів.

19 квітня – Львівським обласним судом видано ухвалу про притягнення В. Чорновола до відповідальності за 62 статтею Кримінального кодексу (антирадянська агітація і пропаганда).

9 травня – В. Чорноволом завершено роботу «Правосуддя чи рецидиви терору?».

17 травня – Верховним судом УРСР скасовано ухвалу Львівського обласного суду як необґрунтовану.

22 травня – супровідний лист В. Чорновола П. Шелесту, в якому автор, окрім іншого, просить Шелеста взяти його під захист від можливих репресій. Разом із листом надіслано копію «Правосуддя чи рецидиви терору?».

8 липня – народним судом Львова В. Чорновола засуджено до трьох місяців виправних робіт за 179 статтею КК УРСР.

²⁰ Від протесту в «Україні» – до незалежної України // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. Лесь Танюк. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 729.

²¹ Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. Лесь Танюк. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 157.

²² Там само. – С. 159.

14 липня – В. Чорноволом подано касаційну скаргу до Львівського обласного суду. 9 серпня – Львівським обласним судом схвалено вирок народного суду.

15 серпня – В. Чорноволом подано касаційну скаргу до Верховного суду, а 30 серпня отримано відмову в задоволенні за відсутністю підстав для перевірки²³.

Не вдаючись до аналізу вищеназваних подій та документів, відзначимо їхню тематичну спорідненість та ідейну однорідність, на що неодноразово вказувалося дослідниками. Так, В. Деревінський звернув увагу на зв'язок між текстом останнього слова на суді 8 липня та основними ідеями збірки «Правосуддя чи рецидиви терору?»²⁴. Тому, в межах статті визначимо основну лінію аргументації В. Чорновола, поклавши в її основу юридичний, ідеологічний та історичний аспекти.

По-перше, повне дотримання норм радянського законодавства. Звідси рясне цитування статей Конституції та Кримінального кодексу. Крок за кроком доводиться обґрунтованість власної позиції. Для прикладу, відмова виступити свідком у процесі братів Горинів, аргументувалася: «Оскільки суд закритий, а отже, незаконний, я відмовляюся давати на такому суді будь-які свідчення. Суд має бути відкритий на основі ст. 111 Конституції СРСР, ст. 1. Закону про судоустрій Української РСР, ст. 20 Кримінально-процесуального кодексу УРСР та ст. 11 Декларації прав людини, прийнятої Організацією Об'єднаних Націй»²⁵.

Особливістю документів є різка контрастність. Юридична обґрунтованість власної позиції протиставляється численним фактам порушень слідчих органів, прокурорів і суддів, їхній низькій правовій та етичній культурі. Також звертається увага на фальшування доказів, використання маніпулятивних технологій, які спотворюють громадську думку. Звідси позиція: «Суд не повинен бути зряддям терору»²⁶, настійна вимога відкритості судів, створення належних умов для захисту підсудних, відмова від позасудових переслідувань і звільнень щодо свідків і співчуваючих.

²³ Запропонована хронологія узгоджена за: Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. Лесь Танюк. – К.: Смолоскип, 2003.

²⁴ Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: Монографія / В. Деревінський. – Тернопіль: Джура, 2011. – С. 21.

²⁵ Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. Лесь Танюк. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 195.

²⁶ Там само. – С. 79.

Розглядаючи за фактом провину підсудних, В. Чорновіл намагався довести домінування в звинуваченнях політичної доцільності над законом. Звідси показ широким можливостей використання 62 стаття КК УРСР для боротьби з інакодумством. У праці «Правосуддя чи рецидиви терору?» він приходить до висновку про позаконституційність цієї статті, та необхідність її анулювання або конкретизації Верховною Радою УРСР²⁷.

Щодо ідеології. В. Чорновіл лояльний до комуністичної ідеї – «Комунізм у теорії – це найвищий розквіт духовного світу кожного індивіда»²⁸, подібними зізнаннями всіяні аналізовані матеріали. Проте, критична оцінка спрямовується на практику радянського укладу життя. У цілому, спостерігаємо продовження націонал-комуністичної лінії І. Дзюби, при свідомому дистанціюванні політичних питань. Сьогодні важко оцінити послідовність позиції В. Чорновола, її продуманості й далекоглядності. Однак, очевидно, що його діяльність започатковує нову форму розвитку українського національного руху.

Називаючи джерела такої позиції, вказувалося на ідеї А. Єсеніна-Вольпіна. Проте, здається, варто назвати ще один цікавий документ, з думками котрого В. Чорновіл міг познайомитися в 1966–1967 р. Саме тоді в самвидав І. Світличним були запущені матеріали по «справі юристів». Ще в кінці 1950-х р., їх ідеолог Л. Лук'яненко вибудував модель боротьби за незалежність України на основі радянського законодавства²⁹. Так чи інакше, але в діяльності В. Чорновола в 1965–1967 рр. простежуємо зразок моделі розвитку українського національного руху 1970–1980-х рр., коли власне національні проблеми вписувалися в контекст боротьби за права людини. В. Чорновіл дуже тонко деполітизував публічний простір, акцентувавши увагу на дотриманні прав громадян. А це, між іншим, вибивало облюбоване владою звинувачення в українському буржуазному націоналізмі та антирадянщині.

Третій аспект – настійлива гра на історичних паралелях. Потрібно пам'ятати, що маємо справу з «дітьми ХХ з'їзду», пройнятих зізнаннями М. Хрущова про сталінські репресії. Отож, апелюючи до влади, постійно наголошувалося, що відмова від дотримання законності стане прецедентом повернення до тих часів. В останньому слові на суді 8 липня 1966 р., В. Чорновіл говорив: «Я не проводжу прямої аналогії з тими страшними роками, але коли допустити незаконний закритий суд сьогодні, якщо він навіть судить за дійсний злочин, – це значить

²⁷ Там само. – С. 83.

²⁸ Там само. – С. 149.

²⁹ Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні. – К.: Софія, 1994. – С. 14.

прокласти шлях для сталінсько-беріївської «тройки» на завтра»³⁰, або як у листі до П. Шелеста: «Беззаконня та сваволя, допущені сьогодні як експеримент, завтра можуть стати страшною всеохоплюючою пошестю»³¹.

Наскільки вірив В. Чорновіл у власну спроможність відстояти погляди? Зображувати його та інших правозахисників наївними правдошукачами не доводиться. У листі від 15 вересня 1965 р., а це перший із відомих документів, читаємо: «Пишу, передбачаючи те, що карати в зв'язку з цим листом будуть насамперед його автора. Але, хоч власна голова дорога, та істина – дорожча»³². Остання цитата, окрім іншого, здається наводить і на витoki назви «Лихо з розуму». Це була продумана гра. Суть якої полягала в намаганні поставити владу в незручне становище, змусити незграбно виправдовуватися. У радянському законодавстві В. Чорновіл побачив союзника, переступити через якого влада не могла і весь час шпорталася. Для правозахисників це була єдина можливість у діалозі з владою зайняти високу моральну позицію і, таким чином, звузити репресивні можливості влади.

Активна громадська позиція В. Чорновола була відзначена звільненням у квітні 1966 р. з «Друга читача», тиском під час роботи інструктором відділу реклами в Київському книготорзі. У березні 1967 р. він переїхав до Львова, де влаштувався інструктором Товариства охорони природи.

Звернемо увагу, у контексті роботи над збірником «Правосуддя чи рецидиви терору?» В. Чорновіл удається до апробованої І. Дзюбою в «Інтернаціоналізмі чи русифікації?» форми розлогого трактату. Його особливістю є відкритість автора (до цього в самвидаві ходили анонімні твори), який свої думки адресує вищим керівникам республіки. І. Дзюба прагнув розпочати полеміку з владою, і остання, хоч і з застереженнями, у неї включилася. Задля цього аргументи викладаються в зрозумілій для влади формі марксистсько-ленінського вчення. Будемо відверті, це була єдина можливість допомогти арештованим, обґрунтувати їхню позицію. Проте подальші судові процеси показали глухість влади в прямому й переносному значенні (Ф. К. Глух – Прокурор УРСР – Я. С.).

У цих умовах В. Чорновіл запропонував новий сценарій. Так само, як і 4 вересня, він надав нового продовження лінії І. Дзюби. Якщо І. Дзюба полемізував у контексті загальних проблем, то В. Чорновіл звернувся до процесуальних тонкощів. Логічність такого тлумачення дій

³⁰ Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?». «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / Упоряд. Валентина Чорновіл. Передм. Лесь Танюк. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 207.

³¹ Там само. – С. 75.

³² Там само. – С. 165.

В. Чорновола підтверджується паралельними діями до правозахисної лінії 1965–1967 рр. Він активно включився в розповсюдження «Інтернаціоналізму чи русифікації?» в самвидаві, а також публічно вступив у полеміку з владою на стороні І. Дзюби. 27 вересня 1967 р. у «Листі до журналу «Перець» відстоювалися думки І. Дзюби, а 1969 р. на його ж захист написано «Що і як обстоює Б. Стенчук». І на завершення філологічна деталь – назви обох творів побудовані у формі запитань, що підкреслює їхнє завдання зав'язати дискусію.

Те, що В. Чорновіл спробував повернути розпочату І. Дзюбою дискусію в іншому напрямку, підтверджується подальшою роботою над «Лихом з розуму». За основу було взято ідею А. Гінзбурга, який улітку 1966 р. підготував «Білу книгу» – документи щодо судового процесу над А. Синявським і Ю. Данієлем. Ідеї В. Чорновола щодо посилення правозахисної складової руху отримали підтримку І. Світличного, за сприяння якого отримано матеріали про В. Мороза³³, А. Шевчука³⁴. Відомо, що після арешту 1965 р. І. Світличний почав активно вивчати перспективи правозахисту й налагодив зв'язки з московськими дисидентами.

На основі спогадів дисидентів можна стверджувати, що В. Чорновіл уже в цей час став учасником загальносоюзного правозахисного середовища. Стосунки між його учасниками не завжди носили характер особистого знайомства, однак через спільних знайомих відбувався обмін інформацією, думками та матеріалами. Зв'язок між українськими й московськими дисидентами здійснювався через Н. Строкату-Караванську й Л. Алексєєву. Про важливість цього мосту свідчить той факт, що після арешту першої з них, українці вдалися до рішучих дій – ініціювали створення в грудні 1971 р. «Комітету захисту Н. Строкатої-Караванської», серед активістів котрого був В. Чорновіл. Переїхавши у Львів, на початку 1967 р. В. Чорновіл, здається, став там основним адресатом. Серед найвідоміших «пакунків», які отримав В. Чорновіл – «Репортаж із заповідника Берії» В. Мороза, поширенням котрого він активно займався до арешту 3 серпня 1967 р.

Дана стаття розпочалася констатацією роздоріжжя, в якому опинилося шістдесятництво – між культурою і політикою, «реалізмом» і «одержимістю», націонал-комунізмом і інтегральним націоналізмом. Кожна з цих альтернатив мала свою традицію в національному русі. Водночас, В. Чорноволом було запропоновано принципово інший підхід –

³³ Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. – Львів: Свічадо, 2005. – С. 74.

³⁴ Шевчук В. «Він світильником був, що горів і світив..» // Доброокий. Спогади про Івана Світличного. – К.: ЧАС, 1998. – С. 230.

правозахисний. При цьому, така позиція виходила з логіки розвитку шістдесятництва, що видно з продовження ним лінії І. Дзюби. Започаткована В. Чорноволом традиція стала домінуючою в 1970-х рр., отримавши розвиток у гельсінському русі.

Ярослав Секо В'ячеслав Чорновіл: на роздоріжжі шістдесятництва. У статті аналізується громадська й правозахисна діяльність В. Чорновола у 1965–1967 рр. та його особистий внесок у виникнення українського правозахисного руху.

Ключові слова: В. Чорновіл, шістдесятництво, правозахист, самвидав, арешти української інтелігенції.

Yaroslav Seco. Vyacheslav Chornovil: at the Crossroads of Sixties. This article analyzes Chornovil's public and advocacy activity in 1965–1967 years and his contribution to the emergence of Ukrainian human rights movement.

Keywords: V. Chornovil: sixties, rights protection, self-publishing, arrests of Ukrainian intellectuals.

Відомості про авторів

Адамович Сергій – доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Ведмідь Людмила – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження впливу на національну пам'ять соціальних і духовно-культурних чинників Українського інституту національної пам'яті (м. Київ).

Деревінський Василь – доктор історичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури (м. Київ)

Діденко Юрій – кандидат історичних наук, народний депутат IV скликання, голова Миколаївської обласної організації Народного Руху України з 1992 року (м. Миколаїв).

Зайцев Юрій – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

Лазарович Микола – докторант кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (м. Тернопіль).

Мельникова Олена – аспірант, асистент кафедри соціальних комунікацій Маріупольського державного університету (м. Маріуполь).

Овсієнко Станіслав – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету (м. Одеса).

Перегуда Євген – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури (м. Київ).

Піпаш Володимир – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту Ужгородського національного університету, голова Закарпатської крайової організації НРУ (1994 – 2006 рр.) (м. Ужгород).

Русначенко Анатолій – доктор історичних наук, професор Інституту економіки, екології і права (м. Київ).

Секо Ярослав – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка (м. Тернопіль).

Наукове видання

Другі Чорноволівські читання: Матеріали наукові конференції, присвяченої 75-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 30 березня 2013 р.) / упорядник В. Деревінський. – Тернопіль, 2014. – 139 с.